
Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules

Recommandation du Comité des Ministres aux États membres sur les Règles pénitentiaires européennes

Zalecenie Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych

*Source - Council of Europe, July 2020, original English and French versions
© Ministry of Foreign Affairs of Poland, December 2024, Polish translation*

Text originated by the Council of Europe. This translation into a non-official language is published by arrangement with the Council of Europe, but under the sole responsibility of the translator/publisher

*Source - Conseil de l'Europe, juillet 2020, versions originales en anglais et français
© Ministère des Affaires étrangères de la Pologne, décembre 2024, Traduction en polonais*

Le texte original provient du Conseil de l'Europe. Cette traduction en une langue non-officielle est réalisée avec l'accord du Conseil de l'Europe mais sous l'unique responsabilité du traducteur/éditeur.

CM-Public

**DELEGACI
MINISTRÓW**

Zalecenia

Rec(2006)2-rev

1 lipca 2020 r.

Zalecenie Rec(2006)2-rev Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych

(przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r.

na 952. posiedzeniu delegatów ministrów,

poddane przeglądowi i zmienione przez Komitet Ministrów w dniu 1 lipca 2020 r.

na 1380. posiedzeniu delegatów ministrów)

Komitet Ministrów, na podstawie art. 15 lit. b Statutu Rady Europy,

mając na uwadze Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (ETS nr 5) oraz orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka;

mając na uwadze także prace prowadzone przez Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, a w szczególności standardy, jakie ustanawia w swoich sprawozdaniach ogólnych;

powtarzając, iż nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem zastosowania tego środka w ostateczności i zgodnie z procedurą przewidzianą prawem;

podkreślając, iż wykonanie wyroków pozbawienia wolności oraz traktowanie więźniów wymaga wzięcia pod uwagę wymogów bezpieczeństwa osobistego, bezpieczeństwa instytucjonalnego i wymogów dyscypliny oraz zapewnienia warunków osadzenia, które nie naruszają godności ludzkiej i które gwarantują osadzonym wysokiej jakości zajęcia zawodowe i programy terapeutyczne i w ten sposób przygotowują ich do reintegracji ze społeczeństwem;

uznając za istotne, by państwa członkowskie Rady Europy nadal uaktualniały wspólne zasady polityki penitencjarnej i ich przestrzegaly;

uznając ponadto, iż przestrzeganie tych wspólnych zasad wzmocni międzynarodową współpracę w tej dziedzinie;

zważywszy na istotne zmiany społeczne, które wpłynęły na poważne przemiany w polityce karnej w Europie w ciągu ostatnich dwóch dekad;

wyrażając poparcie dla standardów zawartych w zaleceniach Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich, które odnoszą się do poszczególnych aspektów polityki i praktyki penitencjarnej, a w szczególności do następujących zaleceń: [Rec\(89\)12](#) w sprawie edukacji w więzieniu, [Rec\(93\)6](#) dotyczącego więziennych i kryminologicznych aspektów kontroli chorób zakaźnych włączając AIDS oraz problemów zdrowotnych w więzieniu, [Rec\(97\)12](#) o personelu związanym z wykonywaniem sankcji i środków, [Rec\(98\)7](#) dotyczącego etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu, [Rec\(99\)22](#) dotyczącego przeludnienia więzień i wzrostu populacji więziennej, [Rec\(2003\)22](#) w sprawie warunkowego zwolnienia oraz [Rec\(2003\)23](#) o zarządzaniu przez administracje więzienne więźniami odbywającymi karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności;

wyrażając również poparcie dla zaleceń Komitetu Ministrów dla państw członkowskich [Rec\(2006\)13](#) w sprawie stosowania tymczasowego aresztowania, warunków, w jakich ono się odbywa, i zapewniania ochrony przed nadużyciami, [CM/Rec\(2008\)11](#) w sprawie Europejskich Reguł dotyczących nieletnich sprawców poddanych sankcjom lub środkom, [CM/Rec\(2010\)1](#) w sprawie Reguł Rady Europy dotyczących probacji, [CM/Rec\(2012\)5](#) w sprawie Europejskiego Kodeksu Etyki dla personelu więziennego, [CM/Rec\(2012\)12](#) dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami, [CM/Rec\(2014\)3](#)

w sprawie sprawców szczególnie niebezpiecznych, [CM/Rec\(2014\)4](#) w sprawie dozoru elektronicznego, [CM/Rec\(2017\)3](#) w sprawie Europejskich Reguł dotyczących kar i środków karnych o charakterze wolnościowym oraz [CM/Rec\(2018\)5](#) dotyczącego dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, a także Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu (przyjętych przez Komitet Ministrów w 2016 r.);

mając na uwadze Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami, zmienione w 2015 r. (Reguły Nelsona Mandeli), a także przyjęte w 2010 r. Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z kobietami skazanymi na karę pozbawienia wolności i środków nieizolacyjnych dla przestępców płci żeńskiej (Reguły z Bangkoku),

zaleca, by rządy państw członkowskich:

- kierowały się w swej legislacji, politykach i praktyce regułami zawartymi w załączniku do tego zalecenia, które zastępuje zalecenie [Rec\(87\)3](#) Komitetu Ministrów w sprawie Europejskich Reguł Więziennych;
- zapewniły, aby to zalecenie i towarzyszący mu komentarz zostały przetłumaczone i rozpowszechnione tak szeroko, jak to możliwe, szczególnie pośród władz sądowych, personelu więziennego i pośród więźniów.

Załącznik do zalecenia [Rec\(2006\)2-rev](#)

Część I

Podstawowe zasady

1. Wszystkie osoby pozbawione wolności są traktowane z poszanowaniem ich praw człowieka.
2. Osoby pozbawione wolności zachowują wszystkie prawa, których nie zostały pozbawione zgodnie z prawem w orzeczeniu skazującym lub zatrzymującym w areszcie.
3. Restrykcje nałożone na osoby pozbawione wolności są ograniczone do koniecznego minimum i proporcjonalne do uzasadnionego celu, w jakim zostały nałożone.
4. Brak środków nie usprawiedliwia utrzymywania warunków więziennych naruszających prawa człowieka.
5. Życie w więzieniu odpowiada tak dalece, jak to jest możliwe, pozytywnym aspektom życia na wolności.
6. Każde pozbawienie wolności jest prowadzone tak, by ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie.
7. Zachęca się do współpracy z zewnętrznymi służbami społecznymi oraz tak dalece, jak to jest możliwe, do udziału społeczeństwa obywatelskiego w życiu więziennym.
8. Personel więzienny pełni ważną służbę publiczną, dlatego jego rekrutacja, kształcenie i warunki pracy muszą umożliwiać mu utrzymanie wysokich standardów w opiece nad więźniami.
9. Wszystkie więzienia poddawane są regularnej inspekcji i niezależnemu monitoringowi.

Zakres i stosowanie

- 10.1 Europejskie Reguły Więzienne stosuje się do osób, które zostały tymczasowo aresztowane przez władze sądowe lub pozbawione wolności w wyniku skazania.
- 10.2 Co do zasady osoby, które zostały tymczasowo aresztowane przez władze sądowe, oraz osoby pozbawione wolności w wyniku skazania są osadzone jedynie w więzieniach, to jest w instytucjach przeznaczonych dla osadzonych należących do obu tych kategorii.
- 10.3 Reguły mają także zastosowanie do osób:
 - a. które mogą być osadzone w więzieniu z jakichkolwiek innych przyczyn; lub

- b. które zostały tymczasowo aresztowane przez władze sądowe lub pozbawione wolności w wyniku skazania i które mogą z jakichkolwiek innych przyczyn być osadzone w innym miejscu.
- 10.4 Wszystkie osoby osadzone w więzieniu lub pozbawione wolności w sposób, o którym mowa w paragrafie 10.3.b, są uznawane za więźniów na potrzeby niniejszych reguł.
- 11.1 Dzieci w wieku poniżej 18 lat nie powinny być osadzane w więzieniach dla dorosłych lecz w placówkach specjalnie przeznaczonych do tego celu.
- 11.2 Niemniej jednak jeśli dzieci są wyjątkowo osadzone w takim więzieniu, to obowiązują tam specjalne przepisy uwzględniające ich status i potrzeby.
- 12.1 Osoby cierpiące na choroby psychiczne i których stan psychiczny jest nie do pogodzenia z osadzeniem w więzieniu są osadzane w placówce specjalnie przeznaczonej do tego celu.
- 12.2 Niemniej jednak jeśli takie osoby są wyjątkowo przetrzymywane w więzieniu, to obowiązuje tam specjalny regulamin uwzględniający ich status i potrzeby.
13. Niniejsze zasady stosuje się bezstronnie, bez jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, język, religię, przekonania polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

Część II

Warunki osadzenia

Przyjęcie i ewidencja

14. Nikt nie może być przyjęty lub przetrzymywany w więzieniu jako więzień bez ważnego nakazu wydanego zgodnie z prawem krajowym.
- 15.1 Podczas przyjęcia każdego więźnia rejestruje się niezwłocznie następujące dane:
- a. informację dotyczącą tożsamości;
 - b. podstawę nakazu przyjęcia oraz organ władzy, który go wydał;
 - c. dzień i godzinę przyjęcia;
 - d. spis przedmiotów osobistych, to jest tych które mają zostać zdeponowane zgodnie z regułą 31;
 - e. jakiegokolwiek widoczne urazy oraz skargi dotyczące wcześniejszego złego traktowania;
 - f. zgodnie z wymogami tajemnicy lekarskiej jakiegokolwiek informacje na temat stanu zdrowia, które mogą być istotne dla fizycznego i psychicznego zdrowia więźnia i innych osób;
 - g. imię i nazwisko oraz dane kontaktowe osoby wskazanej przez więźnia do kontaktu w przypadku śmierci, poważnych obrażeń lub choroby; oraz
 - h. liczbę dzieci, ich wiek oraz osobę, która aktualnie rzeczywiście sprawuje nad nimi pieczę.
- 15.2 Podczas przyjęcia wszyscy więźniowie otrzymują informację zgodnie z regułą 30.
- 15.3 Niezwłocznie po przyjęciu wydaje się powiadomienie o osadzeniu więźnia zgodnie z regułą 24.9.
16. Tak szybko, jak to możliwe po przyjęciu:
- a. informacja o stanie zdrowia więźnia w momencie przyjęcia uzupełniana jest o badanie lekarskie zgodnie z regułą 42;
 - b. określa się odpowiedni poziom bezpieczeństwa, jaki należy zapewnić więźniowi zgodnie z regułą 51;
 - c. określa się zgodnie z regułą 52 stopień zagrożenia, jakie więzień stanowi dla bezpieczeństwa;
 - d. ocenia się informacje zebrane zgodnie z regułami 15.1.g i 15.1.h oraz wszelkie inne dostępne informacje o sytuacji społecznej więźnia, tak by określić najpilniejsze potrzeby osobiste i bytowe więźnia; oraz

- e. w przypadku więźniów skazanych podejmuje się działania na rzecz wdrożenia programów zgodnie z częścią VIII niniejszych reguł.

16A.1. Informacje zarejestrowane podczas przyjęcia oraz tak szybko, jak to możliwe po przyjęciu, są aktualizowane i uzupełniane w razie potrzeby.

16A.2. W odniesieniu do każdego więźnia gromadzi się informacje dotyczące w szczególności:

- a. postępowania sądowego;
- b. indywidualnych planów odbycia kary, strategii przygotowania się do wyjścia na wolność i daty wyjścia na wolność;
- c. zachowania i postępowania, w tym zagrożeń dla siebie i innych;
- d. skarg i wniosków, o ile nie mają one poufnego charakteru;
- e. zastosowania i okresu obowiązywania odseparowania i kar dyscyplinarnych, w tym umieszczenia w celi izolacyjnej;
- f. zastosowania środków krępowania swobody ruchów, w tym ich charakteru i okresu obowiązywania;
- g. rewizji wiążących się z naruszeniem prawa do prywatności, w tym wewnętrznych rewizji osobistych, oraz rewizji cel;
- h. wszelkich przeniesień; oraz
- i. ich przedmiotów osobistych.

16A.3 Wszelkie informacje zgromadzone przy przyjęciu i później są poufne i udostępnia się je wyłącznie osobom, w przypadku których dostęp do tych informacji jest wymagany ze względu na obowiązki zawodowe.

16A.4 Więźniom udostępnia się ich dokumentację medyczną i inne dokumenty, o ile nie są one objęte ograniczeniami zgodnie z prawem krajowym ze względów bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego, oraz są oni uprawnieni do otrzymania na żądanie kopii takich dokumentów.

16A.5 W prawie krajowym określa się rodzaje informacji podlegające gromadzeniu i przetwarzaniu oraz szczegółowe zasady gwarantujące przestrzeganie standardów ochrony danych w odniesieniu do tych informacji.

Przydział i zakwaterowanie

17.1 Na ile to możliwe, więźniowie są osadzani w więzieniach znajdujących się w pobliżu ich miejsc zamieszkania lub miejsc rehabilitacji społecznej.

17.2 Przydział uwzględnia także wymogi trwającego postępowania karnego, bezpieczeństwa osobistego, bezpieczeństwa instytucjonalnego oraz potrzebę poddania wszystkich więźniów odpowiedniemu rygorowi.

17.3 Na ile to możliwe, konsultuje się z więźniami miejsce ich początkowego osadzenia oraz jakiegokolwiek późniejsze przeniesienie z jednego więzienia do drugiego.

18.1 Pomieszczenia udostępnione więźniom, a w szczególności pomieszczenia przeznaczone do spania, są urządzone w sposób respektujący ludzką godność i w miarę możliwości prywatność oraz spełniają wymogi zdrowotne i higieniczne, przy czym właściwą uwagę przywiązuje się do ich warunków klimatycznych oraz w szczególności do powierzchni podłogi, ilości powietrza mierzonego w metrach sześciennych, oświetlenia, ogrzewania oraz wentylacji.

18.2 We wszystkich miejscach, w których więźniowie przebywają, pracują lub się gromadzą:

- a. okna są wystarczająco duże, aby więźniowie mogli czytać lub pracować przy świetle naturalnym w zwykłych warunkach oraz by umożliwić dopływ świeżego powietrza, chyba że jest tam odpowiedni system klimatyzacji;
- b. sztuczne światło odpowiada uznanym normom technicznym oraz
- c. system alarmowy umożliwia więźniom bezzwłoczne skontaktowanie się z personelem więzienia.

18.3 Wymogi minimalne w kwestiach, o których mowa w paragrafach 1 i 2, uregulowane są w prawie krajowym.

18.4 Prawo krajowe zawiera mechanizmy zapewniające, by wymogi minimalne nie były w więzieniach naruszane z powodu przeludnienia.

18.5 Więźniowie przebywają w nocy w pojedynczych celach z wyjątkiem przypadków, w których uznano, że korzystne jest wspólne nocowanie więźniów.

18.6 Więźniowie mogą dzielić celę tylko wtedy, gdy jest ona do tego przystosowana oraz jeśli więźniowie są zdolni do przebywania ze sobą.

18.7 Na ile to możliwe, więźniowie mogą dokonać wyboru, z kim w porze nocnej przebywają w celi.

18.8 Przy podejmowaniu decyzji o rozmieszczeniu więźniów w określonych więzieniach lub ich oddziałach bierze się pod uwagę potrzebę osadzania:

- a. aresztowanych oddzielnie od skazanych;
- b. mężczyzn oddzielnie od kobiet oraz
- c. młodocianych oddzielnie od starszych więźniów.

18.9 Można odstąpić od wymogów oddzielnego osadzenia, o których mowa w paragrafie 18.8, aby umożliwić więźniom wspólne uczestniczenie w organizowanych zajęciach, jednak grupy te są zawsze rozdzielone w porze nocnej, chyba że wyrażają zgodę na wspólne osadzenie, a władze więzienia są zdania, iż będzie to w najlepszym interesie wszystkich więźniów, których to dotyczy.

18.10 Więźniowie są rozmieszczeni w warunkach jak najmniej restrykcyjnego zabezpieczenia odpowiedniego do ryzyka ucieczki, samouszkodzenia lub skrzywdzenia innych.

Higiena

19.1 Wszystkie pomieszczenia więzienia utrzymuje się stale w należyтым stanie i czystości.

19.2 W momencie przyjęcia więźniów do więzienia cele lub inne pomieszczenia, do których są oni kierowani, są czyste.

19.3 Więźniowie mają bezpośredni dostęp do pomieszczeń sanitarnych, które są higieniczne i respektują prywatność.

19.4 W interesie ogólnej higieny udostępnia się odpowiednie pomieszczenia, tak aby każdy więzień mógł wykąpać się lub wziąć prysznic w temperaturze stosownej do klimatu, w miarę możliwości codziennie, lecz nie rzadziej niż dwa razy w tygodniu (lub w razie potrzeby częściej).

19.5 Więźniowie mają obowiązek utrzymania ciała, ubrania oraz pomieszczeń przeznaczonych do spania w czystości i porządku.

19.6 Władze więzienne wyposażają w tym celu więźniów w odpowiednie środki, w tym przybory toaletowe oraz ogólne środki czystości i przyrządy do czyszczenia.

19.7 Specjalne przepisy regulują potrzeby sanitarne kobiet.

Odzież i pościel

20.1 Więźniowie, którzy nie posiadają własnej odpowiedniej odzieży, otrzymują odzież odpowiednią do klimatu.

20.2 Odzież taka nie jest ani poniżająca, ani upokarzająca.

20.3 Całą odzież utrzymuje się w dobrym stanie i wymienia się, kiedy jest to konieczne.

20.4 Więźniowie, którzy mają pozwolenie na opuszczanie więzienia, nie są zobowiązani do noszenia odzieży identyfikującej ich jako więźniów.

21. Każdemu więźniowi przydziela się oddzielne łóżko oraz oddzielną i odpowiednią pościel, która utrzymywana jest w dobrym stanie i zmieniana wystarczająco często, aby zapewnić jej czystość.

Wyżywienie

- 22.1 Więźniowie otrzymują pożywienie uwzględniające ich wiek, stan zdrowia, kondycję fizyczną, religię, kulturę i rodzaj wykonywanej przez nich pracy.
- 22.2 Prawo krajowe określa wymogi dotyczące pożywienia, w tym minimalną ilość energii i zawartość protein.
- 22.3 Jedzenie jest przygotowywane i podawane w sposób higieniczny.
- 22.4 Dziennie wydawane są trzy posiłki w rozsądnych odstępach czasu.
- 22.5 Więźniowie mają stały dostęp do czystej wody pitnej.
- 22.6 Lekarz lub wykwalifikowany członek personelu pielęgniarskiego zarządza zmianę diety określonego więźnia, gdy jest to konieczne ze względów medycznych.

Porady prawne

- 23.1 Wszyscy więźniowie mają prawo do porady prawnej, a władze więzienia zapewniają odpowiednie możliwości uzyskania takiej porady.
- 23.2 Więźniowie mogą konsultować się w każdej sprawie prawnej z doradcą prawnym z wyboru i na własny koszt.
- 23.3 Jeżeli istnieją uznane procedury dostępu do systemu bezpłatnej pomocy prawnej, władze zapewnią wszystkim więźniom informacje o tym systemie.
- 23.4 Konsultacje oraz inna komunikacja, w tym korespondencja na tematy prawne pomiędzy więźniami a ich doradcami prawnymi, są poufne.
- 23.5 Organ sądowy może w wyjątkowych okolicznościach zezwolić na ograniczenie takiej poufności, by zapobiec poważnemu przestępstwu lub zasadniczemu naruszeniu bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego.
- 23.6 Więźniowie mają dostęp do dokumentów związanych z ich procesem lub pozwala im się na ich posiadanie.

Kontakty ze światem zewnętrznym

- 24.1 Więźniowie mają prawo porozumiewania się tak często, jak jest to możliwe – poprzez listy, telefon lub inne formy komunikacji – z rodzinami, innymi osobami i przedstawicielami organizacji zewnętrznych oraz do widzeń z tymi osobami.
- 24.2 Komunikacja i wizyty mogą być poddane ograniczeniom i monitoringowi potrzebnym ze względu na wymogi prowadzonego postępowania karnego, utrzymania porządku, bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego, zapobiegania przestępstwom oraz ochrony ofiar przestępstwa, jednak takie ograniczenia, włączając w to szczególne ograniczenia zarządzone przez władze sądowe, będą mimo to zezwalać na dopuszczalny minimalny kontakt.
- 24.3 Prawo krajowe określa podmioty krajowe i międzynarodowe oraz funkcjonariuszy publicznych, z którymi komunikacja więźniów nie jest ograniczana.
- 24.4 Wizyty zorganizowane są w sposób, który pozwala więźniom na podtrzymanie i rozwijanie w miarę możliwości normalnych więzi rodzinnych.
- 24.5 Władze więzienne służą więźniom pomocą w podtrzymaniu odpowiednich kontaktów ze światem zewnętrznym oraz zapewniają im w tym celu odpowiednie wsparcie socjalne.
- 24.6 Jakakolwiek informacja o śmierci lub ciężkiej chorobie któregośkolwiek z bliskich krewnych jest niezwłocznie przekazywana więźniowi.
- 24.7 Ilekroć pozwalają na to okoliczności, więzień uzyskuje zezwolenie na opuszczenia więzienia albo w asyście, albo samodzielnie w celu odwiedzenia chorego członka rodziny, uczestniczenia w pogrzebie lub z innych względów humanitarnych.

24.8 Więźniom wolno poinformować niezwłocznie rodzinę o ich uwięzieniu, przeniesieniu do innej instytucji oraz o każdej poważnej chorobie lub urazie.

24.9 Władze więzienia niezwłocznie informują małżonka lub partnera więźnia, a jeśli więzień nie ma małżonka ani partnera, najbliższego krewnego oraz dowolną inną osobę wskazaną wcześniej przez więźnia – po przyjęciu więźnia do więzienia – o jego śmierci albo poważnej chorobie lub poważnych obrażeniach lub o przeniesieniu więźnia do szpitala, chyba że więzień zastrzegł, aby tego nie robić.

24.10 Więźniom umożliwia się regularne pozyskiwanie informacji o sprawach publicznych w drodze prenumeraty i lektury gazet, czasopism i innych publikacji oraz z radia lub telewizji, chyba że władze sądowe w indywidualnej sprawie nałożyły na określony czas szczególny zakaz.

24.11 Władze więzienne zapewniają więźniom możliwość udziału w wyborach, referendach i innych aspektach życia publicznego – tak dalece, jak ich prawa w tym zakresie nie zostały ograniczone przez prawo krajowe.

24.12 Więźniowie mają prawo komunikowania się z mediami, chyba że istnieją ważne powody, aby im tego zabronić ze względu na bezpieczeństwo osobiste i instytucjonalne, interes publiczny lub w celu ochrony interesu ofiar, innych więźniów lub personelu.

Rygor więzienny

25.1 Rygor obowiązujący wszystkich więźniów zapewnia zrównoważony program aktywności.

25.2 Rygor ten pozwala więźniom na spędzanie jak największej liczby godzin w ciągu dnia poza celą dla zapewnienia właściwego poziomu ludzkich i społecznych interakcji.

25.3 Rygor ten zabezpiecza także potrzeby bytowe więźniów.

25.4 Szczególną uwagę poświęca się potrzebom więźniów, którzy doświadczyli znęcania fizycznego lub psychicznego lub wykorzystywania seksualnego.

Praca

26.1 Pracę więźniów traktuje się jako pozytywny element rygoru więziennego i nigdy nie wykorzystuje się jej jako kary.

26.2 Władze więzienne dążą do zapewnienia pożytecznej pracy w wystarczającym zakresie.

26.3 Na ile to możliwe, praca przydzielana więźniom ma przyczynić się do podtrzymania lub rozwoju ich zdolności do utrzymania się po zwolnieniu.

26.4 Zgodnie z regułą 13 przydział określonego rodzaju pracy odbywa się bez dyskryminacji ze względu na płeć.

26.5 Praca obejmująca szkolenie zawodowe zapewnia jest więźniom, którzy mogą odnieść z tego korzyść, a w szczególności więźniom młodym.

26.6 Więźniowie mogą wybierać rodzaj zatrudnienia, które chcą wykonywać, w ramach dostępnego zatrudnienia, właściwego doboru zawodowego oraz wymogów porządku i dyscypliny.

26.7 Organizacja i metody pracy w więzieniach są w miarę możliwości zbliżone do organizacji podobnej pracy w społeczeństwie, aby przygotować więźniów do warunków normalnego życia zawodowego.

26.8 Chociaż dążenie do zysku z produkcji w więzieniu może odgrywać ważną rolę w podnoszeniu poziomu i poprawianiu jakości szkolenia, dobro więźniów nie może być podporządkowane temu celowi.

26.9 Władze więzienne zapewniają pracę więźniom albo we własnym zakresie, albo we współpracy z prywatnymi podmiotami, wewnątrz lub na zewnątrz więzienia.

26.10 W każdym przypadku zapewnia się sprawiedliwe wynagrodzenie za pracę więźniów.

26.11 Więźniowie mają prawo do wydawania co najmniej części swoich zarobków na zakup dozwolonych artykułów użytku osobistego oraz do przekazania ich części rodzinie.

26.12 Więźniowie mogą być zachęcani do oszczędzania części swoich zarobków, które zostaną im wydane w momencie zwolnienia lub spożytkowane na inne dozwolone cele.

26.13 Warunki bezpieczeństwa i higieny pracy więźniów odpowiednio ich chronią i są nie mniej restrykcyjne niż te, które mają zastosowanie do pracowników poza więzieniem.

26.14 Wydaje się przepisy o ubezpieczeniu więźniów od wypadków przy pracy i chorób zawodowych na warunkach nie mniej korzystnych niż te, które obowiązują w prawie krajowym przy zatrudnieniu pracowników poza więzieniem.

26.15 Maksymalny dzienny i tygodniowy czas pracy więźniów określa się zgodnie z lokalnymi przepisami lub zwyczajami regulującymi zatrudnienie pracowników na wolności.

26.16 Więźniowie mają co najmniej jeden dzień odpoczynku w tygodniu oraz dostateczny czas na naukę i inne zajęcia.

26.17 Na ile jest to możliwe, pracujący więźniowie objęci są krajowym systemem ubezpieczeń społecznych.

Ćwiczenia i rekreacja

27.1 Każdy więzień ma możliwość uprawiania ćwiczeń na świeżym powietrzu przez co najmniej jedną godzinę dziennie, jeśli pozwalają na to warunki pogodowe.

27.2 Przy złej pogodzie organizowane są inne zajęcia umożliwiające więźniom podjęcie aktywności fizycznej.

27.3 Właściwie zorganizowane zajęcia promujące sprawność fizyczną i zapewniające odpowiednie ćwiczenia i możliwości rekreacyjne stanowią integralną część więziennego rygoru.

27.4 Władze więzienne ułatwiają takie zajęcia, zapewniając odpowiednie urządzenia i sprzęt.

27.5 Władze więzienne podejmują działania w celu zorganizowania specjalnych zajęć dla tych więźniów, którzy ich potrzebują.

27.6 Zapewnia się możliwości rekreacji obejmujące sport, gry, zajęcia kulturalne, hobbystyczne i inne zajęcia wypoczynkowe, a więźniowie mogą w miarę możliwości sami je organizować.

27.7 Więźniowie mają prawo przebywać ze sobą w czasie ćwiczeń oraz w celu uczestniczenia w zajęciach rekreacyjnych.

Edukacja

28.1 Każde więzienie dąży do zapewnienia wszystkim więźniom dostępu do możliwie jak najbardziej wszechstronnych programów edukacyjnych, które, uwzględniając ich aspiracje, spełniają ich indywidualne potrzeby.

28.2 Priorytet stanowią więźniowie z niedostatkami umiejętności czytania i pisanie oraz liczenia, a także ci, którzy nie mają wykształcenia podstawowego lub zawodowego.

28.3 Specjalną uwagę przywiązuje się do edukacji więźniów młodych oraz tych, którzy mają specjalne potrzeby.

28.4 W ramach rygoru więziennego edukacja ma status nie niższy niż praca, a więźniowie nie są pokrzywdzeni finansowo lub w inny sposób za uczestniczenie w edukacji.

28.5 Każda instytucja ma bibliotekę na użytek wszystkich więźniów, odpowiednio wyposażoną w bogaty zestaw materiałów, książek i innych nośników, zarówno rozrywkowych, jak i edukacyjnych.

28.6 Na ile to możliwe, biblioteka więzienna powinna być zorganizowana we współpracy z lokalnymi bibliotekami publicznymi.

28.7 W zakresie, w jakim jest to wykonalne, edukacja więźniów:

- a. jest zintegrowana z systemem nauczania ogólnego i zawodowego kraju, tak aby po zwolnieniu mogli oni bez trudu kontynuować edukację i kształcenie zawodowe; oraz
- b. odbywa się pod auspicjami pozawięziennych placówek oświatowych.

Wolność myśli, sumienia i wyznania

29.1 Przestrzega się wolności myśli, sumienia i wyznania więźniów.

29.2 Rygor więzienny jest w miarę możliwości zorganizowany w sposób, który pozwala więźniom na praktykowanie wyznania i przestrzeganie przekonań, uczestniczenie w obrządkach lub spotkaniach prowadzonych przez zaaprobowanych przedstawicieli tego wyznania lub tych przekonań, przyjmowanie prywatnych wizyt składanych przez przedstawicieli ich wyznania lub przekonań oraz posiadanie książek lub literatury związanych z ich wyznaniem lub przekonaniem.

29.3 Więźniowie nie mogą być zmuszani do praktykowania wyznania lub przestrzegania przekonań, uczestniczenia w obrządkach lub spotkaniach, brania udziału w praktykach religijnych lub przyjmowania wizyt składanych przez przedstawicieli danego wyznania lub danych przekonań.

Informacja

30.1 W momencie przyjęcia i tak często, jak jest to potrzebne po przyjęciu, wszyscy więźniowie są informowani pisemnie i ustnie w języku, który rozumieją, o przepisach regulujących dyscyplinę więzienną oraz o ich prawach i obowiązkach w więzieniu.

30.2 Więźniom zezwala się na posiadanie pisemnej wersji przekazanych im informacji.

30.3 Więźniowie są informowani o każdym postępowaniu, w którym uczestniczą, a jeśli są skazani, o wymiarze kary do odbycia oraz możliwościach wcześniejszego zwolnienia.

Mienie więźniów

31.1 Wszelkie mienie, którego więźniom nie wolno zatrzymać zgodnie z regulaminem więziennym, umieszcza się w bezpiecznym depozycie z chwilą przyjęcia ich do więzienia.

31.2 Więzień, którego mienie zostaje przyjęte do bezpiecznego depozytu, kwituje wykaz zdeponowanych przedmiotów.

31.3 Podejmuje się kroki, aby mienie to utrzymać w dobrym stanie.

31.4 Jeżeli konieczne okaże się zniszczenie jakiegokolwiek części tego mienia, fakt ten rejestruje się i powiadamia o nim więźnia.

31.5 Zgodnie z wymogami higieny, porządku i bezpieczeństwa więźniowie są uprawnieni do nabywania lub otrzymywania na własne potrzeby produktów, włączając w to żywność i napoje, po cenach, które nie są znacznie wyższe niż te obowiązujące na wolności.

31.6 Jeżeli więzień posiada lekarstwa w chwili przyjęcia go do więzienia, o ich przeznaczeniu decyduje lekarz.

31.7 Jeżeli więźniowie mają pozwolenie na posiadanie przy sobie swojego mienia, władze więzienne podejmują działania wspierające bezpieczne posiadanie tego mienia.

Przenoszenie więźniów

32.1 Podczas przenoszenia więźniów do lub z więzienia lub do innych miejsc, takich jak sąd czy szpital, ogranicza się, na ile to możliwe, wystawianie ich na widok publiczny oraz podejmuje się odpowiednie środki zabezpieczające, aby zapewnić ich anonimowość.

32.2 Zakazane jest transportowanie więźniów w pojazdach z niedostateczną wentylacją lub oświetleniem albo w jakikolwiek inny sposób narażający ich na niepotrzebne fizyczne niedogodności lub poniżenie.

32.3 Transport więźniów prowadzony jest na koszt i pod kierunkiem władz publicznych.

Zwolnienie więźniów

33.1 Wszyscy więźniowie są bezzwłocznie zwalniani w momencie wygaśnięcia nakazów ich przetrzymywania lub gdy sąd lub inny organ zarządzi ich zwolnienie.

33.2 Data i godzina zwolnienia są rejestrowane.

33.3 Wszyscy więźniowie korzystają z działań zorganizowanych po to, aby wspomóc ich powrót do wolnego społeczeństwa po zwolnieniu.

33.4 Przy zwolnieniu z więzienia zwraca się wszystkie przedmioty i pieniądze należące do więźnia, które zostały przyjęte do bezpiecznego depozytu, z wyjątkiem pieniędzy, które zezwolono mu wypłacić, lub mienia, które zezwolono mu wysłać z więzienia, lub gdy ze względów higienicznych nakazano zniszczyć jakiś przedmiot.

33.5 Więzień poświadcza podpisem, jakie przedmioty mu zwrócono.

33.6 Kiedy zwolnienie poprzedzone jest przygotowaniem do zwolnienia, możliwie najbliżej dnia zwolnienia więźniowi proponuje się badanie lekarskie zgodnie z regułą 42.

33.7 Podejmuje się odpowiednie kroki, aby zapewnić, by zwalniani więźniowie posiadali niezbędne dokumenty i dowody osobiste oraz otrzymali wsparcie w znalezieniu dogodnego mieszkania i pracy.

33.8 Zwalniani więźniowie zaopatrywani są ponadto w środki utrzymania na najbliższy okres po zwolnieniu, posiadają należyte oraz odpowiednie do klimatu i pory roku ubrania, a także mają wystarczające środki, by dotrzeć do miejsca, do którego się udają.

Kobiety

34.1 Opracowuje się specjalną politykę uwzględniającą aspekt płci oraz stosuje się pozytywne środki w celu zaspokajania potrzeb charakterystycznych dla kobiet będących więźniami w związku ze stosowaniem niniejszych reguł.

34.2 Dodatkowo poza szczegółowymi postanowieniami niniejszych reguł odnoszącymi się do kobiet będących więźniami kiedy podejmowane są decyzje wpływające na jakikolwiek aspekt ich pozbawienia wolności, władze przywiązują szczególną wagę do wymagań kobiet związanych np. z ich potrzebami fizycznymi, zawodowymi, społecznymi i psychologicznymi, a także z obowiązkami dotyczącymi świadczenia opieki.

34.3 Podejmuje się szczególne starania, aby chronić kobiety będące więźniami przed znęcaniem fizycznym lub psychicznym i wykorzystywaniem seksualnym oraz zapewnić im dostęp do specjalnych usług dla kobiet będących więźniami, które mają potrzeby wymienione w regule 25.4, w tym informacji o prawie do wstąpienia na drogę sądową, pomocy prawnej, wsparcia lub doradztwa psychologicznego oraz odpowiedniej porady medycznej.

34.4 Poród zawsze organizuje się poza więzieniem. W przypadku narodzin dziecka w więzieniu władze zapewniają wszelkie konieczne wsparcie i udogodnienia, w tym specjalne pomieszczenie mieszkalne.

Dzieci pozbawione wolności

35.1 Gdy – wyjątkowo – dzieci poniżej 18. roku życia są osadzone w więzieniu dla dorosłych, władze zapewniają dodatkowo więźniom dzieciom, poza usługami dostępnymi dla wszystkich więźniów, dostęp do usług społecznych, psychologicznych i edukacyjnych, opieki religijnej oraz programów rekreacyjnych lub ich odpowiedników dostępnych dla dzieci przebywających na wolności.

35.2 Każdy więzień, który jest dzieckiem i podlega obowiązkowi szkolnemu, ma dostęp do takiej edukacji.

35.3 Dzieciom zwolnionym z więzienia zapewniona jest dodatkowa pomoc.

35.4 W przypadku osadzenia dzieci w więzieniu przebywają one w części więzienia oddzielonej od tej używanej przez dorosłych, chyba że uznano, iż jest to sprzeczne z interesem dziecka.

Niemowlęta i małe dzieci

36.1 Niemowlęta i małe dzieci mogą pozostać w więzieniu z rodzicem tylko wtedy, gdy leży to w ich najlepszym interesie. Nie są one traktowane jak więźniowie.

36.2 W przypadku zgody na pozostanie niemowląt i małych dzieci w więzieniu z ich rodzicem wymaga to zorganizowania żłobka z wykwalifikowanym personelem, gdzie niemowlęta i małe dzieci będą pozostawiane, kiedy ich rodzice będą brać udział w zajęciach, podczas których niemowlęta i małe dzieci nie mogą być obecne.

36.3 Zapewnia się specjalne zakwaterowanie, tak by chronić dobro tych niemowląt i małych dzieci.

Cudzoziemcy

37.1 Podejmuje się pozytywne działania w celu zaspokajania potrzeb charakterystycznych dla więźniów będących cudzoziemcami.

37.2 Zwraca się szczególną uwagę na utrzymywanie i rozwijanie relacji więźniów będących cudzoziemcami ze światem zewnętrznym, w tym systematycznych kontaktów z rodziną i znajomymi, organami probacyjnymi i organizacjami społecznymi oraz wolontariuszami z tych organów i organizacji, a także – za zgodą tych więźniów – z przedstawicielami służb dyplomatycznych lub konsularnych.

37.3 Więźniów będących cudzoziemcami informuje się bezzwłocznie i w języku, który rozumieją, o prawie do kontaktu na życzenie oraz otrzymania pomocy w racjonalnym zakresie w kontaktowaniu się ze służbami dyplomatycznymi lub konsularnymi ich państwa.

37.4 Więźniom będącym obywatelami państw, które nie mają przedstawicielstwa dyplomatycznego lub konsularnego w danym kraju, oraz uchodźcami lub bezpaństwowcami stwarza się podobne ułatwienia w nawiązaniu kontaktu z przedstawicielem dyplomatycznym państwa, które reprezentuje ich interesy, albo z każdym innym organem krajowym lub międzynarodowym, którego zadaniem jest bronić interesów takich osób.

37.5 W interesie więźniów będących cudzoziemcami, którzy mogą mieć specjalne potrzeby, władze więzienne w pełni współpracują z funkcjonariuszami dyplomatycznymi lub konsularnymi reprezentującymi więźniów.

37.6 Więźniom cudzoziemcom dostarcza się szczegółowych informacji w języku, który rozumieją, na temat pomocy prawnej.

37.7 Więźniowie cudzoziemcy są informowani w języku, który rozumieją, o możliwości zwrócenia się z prośbą o wykonanie ich kary w innym państwie.

37.8 Więźniowie cudzoziemcy, wobec których wydano wyrok skazujący, są uprawnieni na takich samych zasadach jak pozostali więźniowie do nieograniczonego ubiegania się o przedterminowe zwolnienie od momentu, w którym stanie się to możliwe w danym przypadku.

Mniejszości etniczne lub językowe

38.1 Podejmuje się specjalne działania, by wyjść naprzeciw potrzebom więźniów, którzy należą do mniejszości etnicznych lub językowych.

38.2 Na ile to możliwe, zezwala się na kontynuowanie w więzieniu praktyk kulturowych różnych grup.

38.3 Potrzeby językowe zaspokaja się, korzystając z usług kompetentnych tłumaczy ustnych oraz poprzez zapewnianie materiałów pisemnych we wszystkich językach używanych w określonym więzieniu.

Część III

Zdrowie

Opieka zdrowotna

39. Władze więzienne chronią zdrowie wszystkich więźniów znajdujących się pod ich opieką.

Organizacja więziennej opieki zdrowotnej

40.1 Służba zdrowia w więzieniu zorganizowana jest w ścisłym powiązaniu z ogólną administracją lokalnej lub powszechnej służby zdrowia.

40.2 Polityka zdrowotna w więzieniu jest zintegrowana i zgodna z narodową polityką zdrowotną.

40.3 Więźniowie mają dostęp do służby zdrowia dostępnej w kraju bez dyskryminacji ze względu na ich sytuację prawną.

40.4 Służba zdrowia w więzieniu diagnozuje i leczy choroby lub upośledzenia fizyczne lub psychiczne, na które mogą cierpieć więźniowie.

40.5 Zapewnia się więźniom w tym celu wszystkie potrzebne usługi medyczne, chirurgiczne i psychiatryczne, włącznie z tymi, które są dostępne społeczeństwu na wolności.

Personel medyczny i pielęgniarstwo

41.1 Każde więzienie dysponuje usługami co najmniej jednego wykwalifikowanego lekarza pierwszego kontaktu.

41.2 Podejmowane są działania, aby przez cały czas, w razie nagłej potrzeby, zapewnić bezzwłoczny dostęp do wykwalifikowanego lekarza.

41.3 W przypadku gdy więzienie nie zatrudnia lekarza na cały etat, lekarz zatrudniony na część etatu dyżuruje regularnie.

41.4 Każde więzienie dysponuje personelem odpowiednio przeszkolonym w zakresie opieki zdrowotnej.

41.5 Każdy więzień ma dostęp do wykwalifikowanego lekarza dentysty i okulisty.

Obowiązki lekarza

42.1 Lekarz lub podlegający mu wykwalifikowany członek personelu pielęgniarstwa ogląda każdego więźnia niezwłocznie po jego przyjęciu i bada go, chyba że ewidentnie nie jest to konieczne.

42.2 Lekarz lub podlegający mu wykwalifikowany członek personelu pielęgniarstwa bada więźnia przy zwolnieniu na jego prośbę, a w innym przypadku bada więźnia, ilekroć jest to konieczne.

42.3 Badając więźnia, lekarz lub podlegający mu wykwalifikowany członek personelu pielęgniarstwa zwraca szczególną uwagę na:

- a. przestrzeganie ogólnych zasad tajemnicy lekarskiej;
- b. diagnozowanie chorób fizycznych i psychicznych i podejmowanie wszystkich potrzebnych działań w celu ich leczenia oraz kontynuowania trwającego leczenia;
- c. rejestrowanie i przekazywanie odpowiednim władzom informacji na temat jakichkolwiek oznak wskazujących, iż stosowano wobec więźniów przemoc;
- d. obecność objawów absencyjnych wynikających z używania narkotyków, leków lub alkoholu;
- e. identyfikację jakiegokolwiek psychologicznego lub innego napięcia spowodowanego faktem pozbawienia wolności;
- f. izolację na czas infekcji więźniów, u których podejrzewa się chorobę infekcyjną lub zakaźną, oraz zapewnianie im odpowiedniego leczenia;
- g. zapewnienie, by osoby z wirusem HIV nie były izolowane jedynie z tego względu;
- h. zauważanie upośledzeń fizycznych i psychicznych, które mogą utrudniać reintegrację po zwolnieniu;
- i. określanie zdolności każdego więźnia do pracy i aktywności fizycznej;
- j. dokonywanie uzgodnień z lokalnymi służbami dla zapewnienia kontynuacji wszelkiego potrzebnego leczenia medycznego i psychiatrycznego po zwolnieniu, jeśli więźniowie wyrażają na to zgodę.

43.1 Lekarz nadzoruje dbanie o zdrowie fizyczne i psychiczne więźniów oraz przyjmuje wszystkich chorych więźniów, wszystkich tych, którzy zgłaszają chorobę lub uraz, oraz wszystkich innych więźniów wymagających szczególnej troski na zasadach i z częstotliwością zgodną ze standardami stosowanymi wobec całego społeczeństwa.

43.2 Lekarz lub podlegający mu członek wykwalifikowanego personelu pielęgniarskiego zwraca szczególną uwagę na zdrowie więźniów umieszczonych w celi izolacyjnej, odwiedza takich więźniów codziennie i zapewnia im szybką pomoc medyczną oraz leczenie na życzenie takich więźniów lub personelu więziennego.

43.3 Lekarz informuje dyrektora za każdym razem, gdy uzna, że dalsze pozbawienie wolności lub jakiegokolwiek warunków osadzenia, w tym umieszczenie w celi izolacyjnej, stwarza poważne zagrożenie dla zdrowia fizycznego lub psychicznego więźnia.

44. Lekarz lub upoważniony funkcjonariusz państwowy regularnie kontroluje oraz w razie potrzeby zbiera informacje za pomocą innych środków i doradza dyrektorowi w kwestiach:

- a. ilości, jakości, sposobu przyrządzania i wydawania żywności i wody;
- b. higieny i czystości więzienia i więźniów;
- c. urządzeń sanitarnych, ogrzewania, oświetlenia i wentylacji więzienia oraz
- d. stosowności oraz czystości odzieży i pościeli więźniów.

45.1 Dyrektor bierze pod uwagę raporty oraz rady lekarza lub innych upoważnionych funkcjonariuszy państwowych składane zgodnie z regułami 43 i 44 i w przypadku, kiedy podziela przedstawione tam zalecenia, podejmuje niezwłocznie kroki celem wprowadzenia ich w życie.

45.2 W przypadku gdy rekomendacje lekarza wykraczają poza kompetencje dyrektora lub gdy dyrektor ich nie podziela, dyrektor przesyła je niezwłocznie wraz z własnym raportem zwierzchniemu organowi władzy.

Zapewnienie opieki zdrowotnej

46.1 Chorzy więźniowie, którzy wymagają specjalistycznego leczenia, przenoszeni są do specjalistycznych instytucji lub państwowych szpitali, jeśli takie leczenie nie jest dostępne w więzieniu.

46.2 W sytuacji gdy więzienie dysponuje własnymi pomieszczeniami szpitalnymi, pracuje w nich odpowiedni personel i są one odpowiednio wyposażone, aby zapewnić skierowanym do nich więźniom właściwą opiekę i leczenie.

Zdrowie psychiczne

47.1 Zapewnia się dostępność specjalistycznych więzień lub ich oddziałów pozostających pod kontrolą medyczną w celu prowadzenia obserwacji i leczenia więźniów cierpiących na zaburzenia lub problemy psychiczne, którzy nie kwalifikują się do kategorii, o której mowa w regule 12.

47.2 Więzienna służba zdrowia zapewnia leczenie psychiatryczne wszystkim więźniom, którzy go potrzebują, i zwraca szczególną uwagę na zapobieganie samobójstwom.

Inne sprawy

48.1 Więźniowie nie są poddawani bez ich zgody jakimkolwiek eksperymentom.

48.2 Zakazane są eksperymenty z udziałem więźniów, które mogą skutkować urazami fizycznymi, rozstrojem psychicznym lub inną szkodą dla zdrowia.

Część IV

Porządek

Ogólne podejście do porządku

49. Porządek w więzieniu utrzymywany jest z uwzględnieniem wymogów bezpieczeństwa instytucjonalnego, bezpieczeństwa osobistego i dyscypliny, a także stworzenia więźniom warunków życiowych respektujących ludzką godność oraz oferujących pełny program aktywności zgodnie z regułą 25.

50. Stosownie do potrzeb porządku, bezpieczeństwa instytucjonalnego i bezpieczeństwa osobistego więźniowie mają prawo do dyskutowania kwestii związanych z ogólnymi warunkami pozbawienia wolności oraz są zachęcani do komunikowania się w tych kwestiach z władzami więziennymi.

Bezpieczeństwo instytucjonalne

51.1 Środki bezpieczeństwa stosowane wobec indywidualnych więźniów ograniczone są do minimum koniecznego dla zapewnienia bezpieczeństwa ich osadzenia.

51.2 Bezpieczeństwo zapewnione poprzez fizyczne ograniczenia i inne środki techniczne jest uzupełnione dynamiczną ochroną gwarantowaną przez czujny personel, który zna więźniów będących pod jego kontrolą.

51.3 Niezwłocznie po przyjęciu więźniowie są oceniani pod kątem:

- a. ryzyka, jakie mogą stanowić dla społeczeństwa w przypadku ucieczki;
- b. ryzyka samodzielnej ucieczki lub ucieczki przy wsparciu z zewnątrz.

51.4 Każdy więzień zostaje następnie objęty rygiem bezpieczeństwa stosownym do określonego poziomu ryzyka.

51.5 Stosowny poziom bezpieczeństwa jest oceniany w regularnych interwałach czasowych w trakcie całego okresu pozbawienia osoby wolności.

Bezpieczeństwo osobiste

52.1 Niezwłocznie po przyjęciu więźniowie poddawani są ocenie, czy stwarzają ryzyko zagrożenia bezpieczeństwa osobistego dla innych więźniów, personelu więziennego lub innych osób w nim pracujących lub go odwiedzających lub czy występuje groźba samouszkodzenia.

52.2 Obowiązują procedury, które zapewniają bezpieczeństwo osobiste więźniów, personelu więzienia i wszystkich odwiedzających oraz redukują do minimum ryzyko przemocy i innych zdarzeń mogących zagrozić bezpieczeństwu osobistemu.

52.3 Podejmuje się wszelkie starania, aby zapewnić wszystkim więźniom pełen udział w codziennych aktywnościach w warunkach bezpieczeństwa osobistego.

52.4 Więźniom zapewnia się możliwość skontaktowania się z personelem o każdej porze, także w nocy.

52.5 W więzieniach przestrzega się przepisów krajowych dotyczących zdrowia oraz bezpieczeństwa osobistego.

Szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub bezpieczeństwa osobistego

53.1 Szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub bezpieczeństwa osobistego wykraczają poza środki, o których mowa w regułach 51 i 52, i są stosowane wobec więźniów, którzy stanowią szczególne zagrożenie dla bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego.

53.2 Środki te stosuje się wyłącznie w wyjątkowych okolicznościach i wyłącznie w zakresie, w jakim utrzymanie bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego nie jest możliwe za pomocą mniej rygorystycznych metod.

53.3 Środki te mogą obejmować odseparowanie więźnia od pozostałych więźniów. Takie odseparowanie podlega wymogom określonym w niniejszej regule oraz dodatkowo w regule 53A.

53.4 Charakter takich środków, czas ich trwania oraz podstawy, na jakich mogą one być zastosowane, a także procedury, jakie należy stosować przy ich nakładaniu i wdrażaniu, określa prawo krajowe.

53.5 Właściwy organ wydaje zgodę na stosowanie takiego środka przez określony czas, a więźniowi dostarcza się egzemplarz odnośnej decyzji wydanej na piśmie wraz z informacją o tym, jak odwołać się od stosowania danego środka.

53.6 Każda decyzja o wydłużeniu zatwierdzonego terminu stosowania środka wymaga nowej zgody właściwego organu, a więźniowi dostarcza się egzemplarz decyzji wydanej na piśmie wraz z informacją o tym, jak odwołać się od stosowania danego środka.

53.7 Środki takie stosuje się do indywidualnych osób, a nie do grup więźniów.

53.8 Takie środki opierają się wyłącznie na zagrożeniu, jakie aktualnie stwarza dany więzień, są proporcjonalne względem tego zagrożenia i nie powodują większych ograniczeń niż te, które są niezbędne do zwalczania tego zagrożenia.

53.9 Każdy więzień poddany takim środkom ma prawo do skargi na zasadach określonych w regule 70.

Odseparowanie więźnia

53A Poniższe postanowienia mają zastosowanie do odseparowania więźnia od pozostałych więźniów jako szczególnego środka podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego:

- a. odseparowanym więźniom oferuje się co najmniej dwie godziny wysokiej jakości kontaktu z ludźmi dziennie;
- b. decyzję o odseparowaniu podejmuje się z uwzględnieniem stanu zdrowia więźniów, których to dotyczy, oraz ich ewentualnych niepełnosprawności, z powodu których mogą oni być bardziej podatni na niekorzystne skutki odseparowania;
- c. odseparowanie stosuje się przez najkrótszy okres niezbędny do osiągnięcia jego celów i poddaje się systematycznej kontroli zgodnie z tymi celami;
- d. odseparowanych więźniów nie poddaje się dodatkowym ograniczeniom wykraczającym poza ograniczenia niezbędne do osiągnięcia wskazanego skutku takiego odseparowania;
- e. cele wykorzystywane do odseparowania więźniów muszą odpowiadać minimalnym standardom mającym zastosowanie zgodnie z niniejszymi regułami do pozostałych miejsc zakwaterowania przeznaczonych dla więźniów;
- f. im dłużej dany więzień jest odseparowany od pozostałych więźniów, tym więcej działań należy podejmować, aby łagodzić negatywne skutki odseparowania, maksymalizując kontakt tego więźnia z pozostałymi oraz stwarzając mu możliwość korzystania z udogodnień i podejmowania aktywności;
- g. odseparowanym więźniom zapewnia się przynajmniej materiały do czytania i możliwość podejmowania aktywności fizycznej przez godzinę dziennie, jak określono w odniesieniu do więźniów w regułach 27.1 i 27.2;
- h. odseparowani więźniowie są codziennie odwiedzani, m.in. przez dyrektora więzienia lub członka personelu działającego w imieniu dyrektora więzienia;
- i. jeśli odseparowanie ma niekorzystny wpływ na zdrowie fizyczne lub psychiczne więźnia, podejmuje się działania, aby zawiesić stosowanie tego środka albo zastąpić go mniej rygorystycznym środkiem;
- j. każdy odseparowany więzień ma prawo do skargi na zasadach określonych w regule 70.

Przeszukania i kontrole

54.1 Ustanawia się szczegółowe procedury, do których personel musi się stosować w trakcie przeszukania:

- a. wszystkich miejsc, w których więźniowie mieszkają, pracują i gromadzą się;
- b. więźniów;

- c. osób odwiedzających i ich rzeczy osobistych oraz
- d. personelu.

54.2 Prawo krajowe określa sytuacje, w których takie przeszukania są konieczne, oraz charakter tych przeszukań.

54.3 Personel odbywa szkolenie z prowadzenia tych przeszukań w taki sposób, by wykrywać wszelkie próby ucieczki lub ukrycia przemyconych przedmiotów i im zapobiegać, a jednocześnie szanować godność przeszukiwanych osób i ich rzeczy osobiste.

54.4 Proces przeszukania nie może być poniżający dla przeszukiwanej osoby.

54.5 Przeszukania osób dokonuje wyłącznie personel tej samej płci.

54.6 Personel więzienny nie przeprowadza przeszukań wewnątrz ciał więźniów.

54.7 Badanie intymne związane z przeszukaniem może być przeprowadzone tylko przez lekarza.

54.8 Więźniowie są obecni podczas przeszukania ich mienia, chyba że chyba że jest to niemożliwe ze względu na techniki badawcze lub potencjalne zagrożenie dla personelu.

54.9 Obowiązek zagwarantowania bezpieczeństwa instytucjonalnego i bezpieczeństwa osobistego jest równoważony przez poszanowanie prywatności odwiedzających.

54.10 Procedury kontroli osób odwiedzających więzienie służbowo, tj. pełnomocników, pracowników socjalnych oraz lekarzy itp., są przedmiotem uzgodnień z ich organizacjami zawodowymi w celu zapewnienia równowagi pomiędzy bezpieczeństwem instytucjonalnym i bezpieczeństwem osobistym a ich prawem do poufnego kontaktu z klientem lub pacjentem.

Przestępstwa

55. Domniemane przestępstwo popełnione w więzieniu jest badane na tych samych zasadach co w warunkach wolnościowych, a postępowanie o takie przestępstwo jest prowadzone zgodnie z prawem krajowym.

Dyscyplina i kary

56.1 Procedury dyscyplinarne są instrumentami stosowanymi w ostateczności.

56.2 Gdy tylko jest to możliwe, w celu rozwiązania sporów z więźniami i między więźniami władze więzienne stosują mechanizmy restytucyjne i mediacyjne.

57.1 Jedynie zachowanie mogące zagrozić porządkowi, bezpieczeństwu instytucjonalnemu lub bezpieczeństwu osobistemu może być uznane za przekroczenie dyscyplinarne.

57.2 Prawo krajowe określa:

- a. działania lub zaniechania więźniów stanowiące przekroczenia dyscyplinarne;
- b. procedury stosowane w sprawach dyscyplinarnych;
- c. rodzaje i okres trwania kary, jaką można nałożyć;
- d. organ upoważniony do nałożenia takiej kary oraz
- e. organ odwoławczy i procedurę odwoławczą.

58. Każdy zarzut naruszenia zasad dyscypliny przez więźnia zostaje niezwłocznie zgłoszony właściwemu organowi, który bada go bez zbędnej zwłoki.

59. Więźniowie oskarżeni o przekroczenie dyscyplinarne:

- a. są niezwłocznie szczegółowo informowani w języku, który rozumieją, o charakterze stawianych im zarzutów;
- b. dysponują odpowiednim czasem i środkami na przygotowanie obrony;
- c. mają prawo bronić się osobiście lub za pośrednictwem przedstawiciela prawnego, gdy wymaga tego interes sprawiedliwości;

- d. mają prawo żądać stawienia się świadków oraz do tego, aby zadawać im pytania lub by zadawano im pytania w ich imieniu, oraz
- e. otrzymują bezpłatną pomoc tłumacza ustnego, jeśli nie rozumieją języka postępowania lub nie mówią w tym języku.

60.1 Każda kara nałożona po uznaniu za winnego przekroczenia dyscyplinarnego jest zgodna z prawem krajowym.

60.2 Surowość zastosowanej kary jest proporcjonalna do przekroczenia.

60.3 Kary zbiorowe i cielesne, karanie poprzez umieszczanie w ciemnej celi i wszelkie inne formy niehumanitarnego i poniżającego traktowania są zakazane.

60.4 Niedopuszczalna jest kara zawierająca całkowity zakaz kontaktów z rodziną.

60.5 Środków krępowania swobody ruchów nigdy nie wykorzystuje się jako kary.

60.6.a Umieszczenia w celi izolacyjnej, tj. osadzenia więźnia na ponad 22 godziny na dobę bez wysokiej jakości kontaktu z ludźmi, nigdy nie stosuje się wobec dzieci, kobiet w ciąży, matek karmiących ani rodziców z małymi dziećmi osadzonych w więzieniu.

60.6.b Decyzję o umieszczeniu w celi izolacyjnej podejmuje się z uwzględnieniem aktualnego stanu zdrowia więźnia, którego to dotyczy. Umieszczenie w celi izolacyjnej nie jest stosowane wobec więźniów z zaburzeniami psychicznymi lub niepełnosprawnościami ruchowymi, jeśli prowadziłyby do pogorszenia ich stanu. Jeśli zastosowano umieszczenie w celi izolacyjnej, stosowanie tego środka przerywa się albo zawiesza w przypadku pogorszenia się stanu psychicznego lub fizycznego więźnia.

60.6.c Umieszczenie w celi izolacyjnej jako karę dyscyplinarną stosuje się wyłącznie w wyjątkowych przypadkach, przez określony czas, tj. jak najkrócej, i nigdy w sposób noszący znamiona tortur lub niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania.

60.6.d W prawie krajowym określa się maksymalny czas umieszczenia w celi izolacyjnej.

60.6.e W przypadku nałożenia kary umieszczenia w celi izolacyjnej za nowe przekroczenie dyscyplinarne na więźnia, który spędził już maksymalny czas w celi izolacyjnej, przed wykonaniem takiej kary umożliwia się więźniowi uporać się z niekorzystnymi skutkami wcześniejszego umieszczenia w celi izolacyjnej.

60.6.f Więźniowie umieszczeni w celi izolacyjnej są codziennie odwiedzani, m.in. przez dyrektora więzienia lub członka personelu działającego w imieniu dyrektora więzienia.

61. Więzień, który został uznany za winnego przekroczenia dyscyplinarnego, ma prawo odwołania się do właściwego i niezależnego organu wyższej instancji.

62. Żaden więzień nie pełni w więzieniu funkcji nadającej mu kompetencje władcze w zakresie dyscypliny.

Powtórne pociągnięcie do odpowiedzialności za to samo przestępstwo

63. Więźniów nigdy nie karze się dwa razy za ten sam czyn lub zachowanie.

Użycie siły

64.1 Personel więzienny nie stosuje siły przeciwko więźniom z wyjątkiem samoobrony, w przypadku usiłowania ucieczki albo czynnego lub biernego oporu fizycznego wobec zgodnego z prawem polecenia i zawsze w ostateczności.

64.2 Użycie siły ogranicza się do minimum i stosuje się przez jak najkrótszy czas.

65. Użycie siły jest uregulowane szczegółowymi procedurami, które stanowią między innymi o:

- a. różnych rodzajach siły, jaką można użyć;
- b. okolicznościach, w których można użyć poszczególnych rodzajów siły;
- c. członkach personelu, którzy są upoważnieni do użycia poszczególnych rodzajów siły;

- d. poziomie władzy, której decyzja jest wymagana do użycia siły, oraz
 - e. raportach, które należy sporządzić po użyciu siły.
66. Personel zajmujący się bezpośrednio więźniami szkoli się w stosowaniu technik umożliwiających minimalne użycie siły w celu krępowania swobody ruchów agresywnych więźniów.
- 67.1 Personel innych organów porządku publicznego ma do czynienia z więźniami wewnątrz więzienia tylko w wyjątkowych okolicznościach.
- 67.2 Zawiera się oficjalne porozumienie między władzami więziennymi a takimi innymi organami porządku publicznego, chyba że ich stosunki są już uregulowane w prawie krajowym.
- 67.3 Porozumienie takie określa:
- a. okoliczności, w których personel innych organów porządku publicznego może wkraczać do więzienia, by zażegnać konflikt;
 - b. władzę, jaką dysponują organy porządku publicznego w trakcie interwencji w więzieniu, oraz ich relacje z dyrektorem więzienia;
 - c. rodzaje siły, jakie mogą stosować przedstawiciele tych organów;
 - d. okoliczności, w których można użyć poszczególnych rodzajów siły;
 - e. poziom władzy wymagany do podjęcia decyzji o użyciu siły oraz
 - f. raporty, które należy sporządzić po użyciu siły.

Środki krępowania swobody ruchów

- 68.1 Środki krępowania swobody ruchów stosuje się wyłącznie wówczas, gdy jest to dozwolone prawem, i można je stosować wyłącznie wówczas, gdy żadna mniej nasilona forma kontroli nie umożliwiałaby skutecznego zażegnania zagrożeń ze strony więźnia.
- 68.2 Metoda krępowania swobody ruchów musi stanowić najmniej inwazyjną ze wszystkich koniecznych i dostępnych metod pozwalających kontrolować swobodę ruchów więźnia, stosownie do poziomu i charakteru stwarzanych zagrożeń.
- 68.3 Środki krępowania swobody ruchów stosuje się wyłącznie tak długo, jak jest to wymagane, i zdejmuje się je niezwłocznie po ustaniu zagrożeń, jakie stwarzała nieograniczona swoboda ruchów więźnia.
- 68.4 Kajdanek ręcznych, kaftanów bezpieczeństwa lub innych środków ograniczających swobodę ruchu nie stosuje się z wyjątkiem poniższych przypadków:
- a. jeżeli jest to konieczne, jako środek ostrożności zapobiegający ucieczce w czasie transportu, z zastrzeżeniem że zdejmuje się je, gdy więzień staje przed sądem lub organem administracji, chyba że zadecydują one inaczej;
 - b. na polecenie dyrektora, o ile zawiodły inne metody kontroli, w celu zapobieżenia zadaniu przez więźnia obrażeń sobie lub innym lub zapobieżenia poważnemu uszkodzeniu mienia, przy czym w takich przypadkach dyrektor zasięga niezwłocznie porady lekarza oraz zawiadamia zwierzchni organ administracji więziennej.
- 68.5 Sposób użycia środków krępowania swobody ruchów określa prawo krajowe.
- 68.6 Zakazuje się stosowania łańcuchów, kajdan i innych środków krępowania swobody ruchów, które uwłaczają godności człowieka.
- 68.7 Środków krępowania swobody ruchów nigdy nie stosuje się wobec kobiet rodzących, podczas porodu i w czasie bezpośrednio następującym po porodzie.
- 68.7 Stosowanie środków krępowania swobody ruchów odnotowuje się odpowiednio w rejestrze.

69.1 Z wyjątkiem sytuacji nadzwyczajnych personel więzienny nie nosi przy sobie na terenie więzienia broni śmiertelnej.

69.2 Na terenie więzienia zakazane jest noszenie w widocznym miejscu innej broni, w tym pałek, przez osoby mające kontakt z więźniami, chyba że jej użycie w konkretnych przypadkach jest konieczne do zapewnienia bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego.

69.3 Personel nie otrzymuje broni, jeśli nie został przeszkolony z jej użycia.

Wnioski i skargi

70.1 Więźniom nie ogranicza się możliwości występowania z wnioskami lub skargami, które nie podlegają cenzurze co do meritum, do dyrektora więzienia lub innego organu w systemie więziennictwa oraz do organu sądowego lub innego niezależnego organu uprawnionego do kontroli i zmiany decyzji.

70.2 Jeśli za właściwą można uznać nieformalną alternatywną metodę rozstrzygnięcia w przedmiocie wniosku lub skargi, najpierw należy zastosować tę metodę.

70.3 Metod nieformalnych nie uwzględnia się w przypadku skarg dotyczących złego traktowania lub innych poważnych naruszeń praw człowieka.

70.4 Informacje praktyczne na temat procedur składania wniosków i skarg przekazuje się skutecznie wszystkim więźniom.

70.5 Skargi dotyczące zgonu lub złego traktowania w więzieniu rozpatruje się niezwłocznie i w sposób prowadzący do skutecznego postępowania przygotowawczego zgodnie z regułą 55.

70.6 Wszelkie wnioski i skargi rozpatruje się bez zbędnej zwłoki i w toku procedury zapewniającej jak największy skuteczny udział więźniów.

70.7 W przypadku oddalenia wniosku lub skargi więźniowi niezwłocznie przekazuje się uzasadnienie, a jeśli decyzję o oddaleniu podjął dyrektor lub inny organ w systemie więziennictwa, więźniowi przysługuje prawo do odwołania do organu sądowego lub innego niezależnego organu uprawnionego do kontroli i zmiany decyzji.

70.8 Stosuje się środki zapewniające więźniom możliwość składania wniosków lub skarg w sposób poufny, jeśli taka jest ich wola.

70.9 Więźniów nie poddaje się sankcjom, działaniom odwetowym, zastraszaniu, represjom ani innym negatywnym następstwom z powodu wystąpienia z wnioskiem lub skargą.

70.10 Więźniowie mogą wystąpić z wnioskiem lub skargą osobiście albo przez przedstawiciela prawnego i mają prawo domagać się porady prawnej odnośnie do skarg i procedur odwoławczych oraz pomocy prawnej, gdy leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości.

70.11 Żadna skarga nie może być wniesiona przez pełnomocnika lub organizację działającą na rzecz więźniów, jeśli więzień, o którego chodzi, nie wyraża na to zgody.

70.12 Właściwy organ uwzględnia wszelkie skargi wniesione na piśmie przez członków rodziny więźnia lub inną osobę lub organizację zajmującą się dobrostanem więźniów.

70.13 Właściwy organ administracji więziennej prowadzi rejestr złożonych wniosków i skarg, uwzględniając przy tym należycie zasady poufności i bezpieczeństwa.

Część V

Dyrekcja i personel

Praca w więzieniu jako służba publiczna

71. Więzienia znajdują się w gestii władz publicznych i są oddzielone od służb wojskowych, policyjnych lub organów ścigania.

72.1 Zarządzanie więzieniami odbywa się w oparciu o normy etyczne, w ramach których uznaje się obowiązek traktowania więźniów w sposób humanitarny i z poszanowaniem ich przyrodzonej godności ludzkiej.

72.2 Personel w pełni rozumie cel systemu penitencjarnego. Kierownictwo służy przykładem w zakresie efektywnego osiągnięcia tego celu.

72.3 Obowiązki personelu wykraczają poza zwykłe pilnowanie więźniów i uwzględniają potrzebę ułatwiania reintegracji więźniów ze społeczeństwem po odbyciu kary poprzez program pozytywnego wsparcia i pomocy.

72.4 Wykonując swoje zadania, personel przestrzega najwyższych standardów zawodowych i osobistych.

73. Władze więzienne przywiązują szczególną wagę do przestrzegania zasad dotyczących personelu.

74. Szczególną uwagę poświęca się zarządzaniu relacjami pomiędzy personelem mającym bezpośredni kontakt z więźniami a więźniami będącymi pod jego opieką.

75. Przez cały czas personel zachowuje się i wykonuje swoje obowiązki w taki sposób, by oddziaływać na więźniów za pomocą dobrego przykładu i wzbudzać ich szacunek.

Dobór personelu więziennego

76. Personel dobiera się starannie, odpowiednio się go szkoli zarówno na początku, jak i w trakcie pracy, jego członków wynagradza się jak profesjonalnych pracowników i zapewnia się mu status, który budzi szacunek w społeczeństwie obywatelskim.

77. Dokonując doboru nowego personelu, władze więzienne kładą szczególny nacisk na uczciwość, humanitaryzm, kwalifikacje zawodowe i cechy osobowe potrzebne w tak złożonej pracy, jaką będzie on wykonywać.

78. Profesjonalny personel więzienia powołuje się co do zasady na cały etat jako pracowników państwowej służby cywilnej z zapewnioną trwałością zatrudnienia zależną jedynie od właściwego postępowania, skuteczności, dobrego stanu zdrowia fizycznego i psychicznego oraz odpowiedniego poziomu wykształcenia.

79.1 Zarobki są kształtowane tak, by zachęcić i zatrzymać właściwy personel.

79.2 Przywileje socjalne i warunki zatrudnienia odzwierciedlają charakter pracy w organie porządku publicznego.

80. Jeśli zachodzi potrzeba zatrudnienia personelu na pół etatu, powyższe kryteria stosuje się odpowiednio.

Szkolenie personelu więziennego

81.1 Przed przystąpieniem do wypełniania obowiązków personel przechodzi szkolenie w zakresie swoich ogólnych i szczególnych obowiązków i jest zobowiązany do zdania egzaminów teoretycznych i praktycznych.

81.2 Kierownictwo zapewnia, by w trakcie pracy zawodowej cały personel utrzymywał i poszerzał swoją wiedzę i swoje kwalifikacje poprzez uczestnictwo w organizowanych w odpowiednich odstępach czasowych wewnętrznych kursach szkoleniowych i rozwojowych.

81.3 Personel mający pracować ze specjalnymi grupami więźniów, takimi jak cudzoziemcy, kobiety, młodociani, więźniowie chorzy psychicznie itp., otrzymuje specjalne przygotowanie związane ze specyfiką pracy.

81.4 Szkolenie całego personelu obejmuje wiedzę w zakresie międzynarodowych i regionalnych instrumentów i standardów praw człowieka, w szczególności dotyczy to Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (ETS nr 5) i Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (ETS nr 126), jak również stosowania Europejskich Reguł Więziennych.

Zarządzanie więzieniami

82. Personel dobierany jest i zatrudniany zgodnie z zasadą równości, bez dyskryminacji z jakichkolwiek względów takich jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowych, status majątkowy, urodzenia lub inny.

83. Władze więzienne wprowadzają systemy organizacji i kierowania, które:

- a. zapewniają, by więzienia funkcjonowały zgodnie z jednakowo wysokimi standardami i cały czas dysponowały odpowiednim personelem, aby utrzymywać w więzieniu otoczenie gwarantujące bezpieczeństwo instytucjonalne i osobiste oraz spełniać wymogi prawa krajowego i międzynarodowego, w tym postanowienia zawarte w niniejszych regułach;
- b. są odporne na sytuacje nadzwyczajne związane z funkcjonowaniem więzienia i zdolne do jak najszybszego powrotu do normalnej pracy oraz
- c. ułatwiają dobrą komunikację pomiędzy więzieniami i pomiędzy różnymi kategoriami personelu w poszczególnych więzieniach oraz odpowiednią koordynację wszystkich oddziałów wewnątrz i na zewnątrz więzienia, które świadczą usługi na rzecz więźniów, w szczególności biorąc pod uwagę kwestie opieki i reintegracji więźniów.

84.1 Każde więzienie ma dyrektora, który posiada odpowiednie kwalifikacje na to stanowisko ze względu na cechy osobowe, zdolności kierownicze, odpowiednie przygotowanie zawodowe i doświadczenie.

84.2 Dyrektor zatrudniony jest w pełnym wymiarze czasu pracy i poświęca cały swój czas na obowiązki służbowe.

84.3 Władze więzienne zapewniają, by każde więzienie było przez cały czas zarządzane przez dyrektora, zastępcę dyrektora lub innego upoważnionego urzędnika.

84.4 Zawsze wtedy, gdy dyrektor odpowiada za więcej niż jedno więzienie, wyznaczony jest urzędnik odpowiadający za każde z tych więzień.

85. Wśród personelu więziennego zachowuje się równowagę płci.

86. Ustala się formy konsultacji kierownictwa z personelem w sprawach ogólnych, a w szczególności związanych z warunkami zatrudnienia personelu.

87.1 Wprowadza się ustalenia służące jak najlepszej komunikacji pomiędzy kierownictwem, pozostałym personelem, instytucjami zewnętrznymi i więźniami.

87.2 Dyrektor, kierownictwo i większość pozostałego personelu więzienia włada językiem, którym posługuje się większość więźniów, lub językiem zrozumiałym dla większości z nich.

88. Jeżeli istnieją prywatnie zarządzane więzienia, stosują one wszystkie Europejskie Reguły Więzienne.

Personel specjalistyczny

89.1 W miarę możliwości wśród personelu zatrudniona jest odpowiednia liczba specjalistów, takich jak psychiatrzy, psychologowie, pracownicy społeczni i opieki społecznej, nauczyciele oraz instruktorzy zawodowi i kultury fizycznej oraz trenerzy sportowi.

89.2 Gdy tylko jest to możliwe, odpowiedni pracownicy zatrudnieni na część etatu i wolontariusze są zachęcani do wspólnych działań z więźniami.

Świadomość publiczna

90.1 Władze więzienne stale informują opinię publiczną o celach systemu penitencjarnego oraz o pracy wykonywanej przez personel więzienny, aby wspierać lepsze zrozumienie roli więzienia w społeczeństwie.

90.2 Władze więzienne powinny w stosownych przypadkach promować w społeczeństwie świadczenie usług w więzieniu w ramach wolontariatu.

Badania i merytoryczna ocena

91. Władze więzienne wspierają program badań i merytorycznych ocen dotyczących celu więzienia, jego roli w społeczeństwie demokratycznym oraz stopnia, w jakim spełnia ono swoją funkcję.

Część VI

Inspekcja i monitoring

Inspekcja rządowa

92. Więzienia poddawane są regularnej inspekcji instytucji rządowych w celu stwierdzenia, czy są one zarządzane zgodnie z wymogami standardów prawa krajowego i międzynarodowego oraz z postanowieniami niniejszych reguł.

Niezależny monitoring

93.1 Aby zapewnić zgodność warunków osadzenia i traktowania więźniów z wymogami prawa krajowego i międzynarodowego oraz postanowieniami niniejszych reguł, a także ciągłość poszanowania praw i godności więźniów, więzienia poddaje się monitoringowi przez jeden albo więcej niż jeden wyznaczony niezależny podmiot, a ustalenia poczynione przez ten organ są podawane do publicznej wiadomości.

93.2 Takim niezależnym podmiotom gwarantuje się:

- a. dostęp do wszystkich więzień i ich części, a także do dokumentacji więziennej, w tym dotyczącej wniosków i skarg, oraz do informacji na temat warunków osadzenia i traktowania więźniów, jakie są niezbędne tym podmiotom do prowadzenia czynności monitorujących;
- b. możliwość wyboru wizytowanego więzienia, w tym w drodze niezapowiedzianych wizytacji podejmowanych z własnej inicjatywy, oraz więźniów, z którymi będą prowadzone rozmowy; a także
- c. swobodę w przeprowadzaniu rozmów z więźniami i członkami personelu więziennego mających prywatny i całkowicie poufny charakter.

93.3 Żaden więzień, członek personelu więziennego ani żadna inna osoba nie podlega sankcjom z tytułu udzielenia informacji niezależnemu podmiotowi monitorującemu.

93.4 Niezależne podmioty monitorujące zachęca się do współpracy z organizacjami międzynarodowymi uprawnionymi do wizytowania więzień.

93.5 Niezależne podmioty monitorujące są uprawnione do przedstawiania zaleceń administracji więziennej i innym właściwym organom.

93.6 Organy krajowe lub administracja więzienna informują te podmioty w rozsądnym terminie o działaniach podjętych w związku z takimi zaleceniami.

93.7 Sprawozdania z monitorowania i odpowiedzi na te sprawozdania podaje się do wiadomości publicznej.

Część VII

Nieosądzeni więźniowie

Status więźniów nieosądzonych

94.1 Na potrzeby niniejszych reguł za nieosądzonych więźniów uważa się więźniów przebywających w tymczasowym areszcie na podstawie postanowienia sądu przed osądzeniem, skazaniem lub wyrokiem.

94.2 Państwo może uznawać za więźniów nieosądzonych osoby, które zostały osądzone i skazane, jeśli ich odwołania nie zostały jeszcze rozstrzygnięte.

Podejście do więźniów nieosądzonych

95.1 Na podejście do więźniów nieosądzonych nie powinna wpływać możliwość skazania ich w przyszłości za przestępstwo.

95.2 Reguły zawarte w niniejszej części zapewniają dodatkowe gwarancje dla więźniów nieosądzonych.

95.3 W stosunku do więźniów nieosądzonych władze więzienne przestrzegają reguł mających zastosowanie do wszystkich więźniów i zapewniają więźniom nieosądzonym możliwość uczestniczenia w zajęciach, o których mowa w tych regułach.

Zakwaterowanie

96. W miarę możliwości więźniowie nieosądzeni mają możliwość zakwaterowania w jednoosobowych celach, chyba że przebywanie z innymi więźniami nieosądzonymi jest dla nich korzystne albo sąd wyraźnie zadecydował, w jakich warunkach dany nieosądzony więzień ma zamieszkać.

Odzież

97.1 Nieosądzeni więźniowie mają prawo noszenia własnych ubrań, jeśli są one odpowiednie do noszenia w więzieniu.

97.2 Więźniom nieosądzonym, którzy nie mają własnej odpowiedniej odzieży, zapewnia się odzież, która nie jest identyczna z odzieżą noszoną przez więźniów odbywających karę pozbawienia wolności.

Porady prawne

98.1 Nieosądzeni więźniowie są dokładnie informowani o ich prawie do pomocy prawnej.

98.2 Zapewnia się wszystkie niezbędne warunki, aby pomóc więźniom nieosądzonym w przygotowaniu własnej obrony i w osobistych kontaktach z ich przedstawicielami prawnymi.

Kontakty ze światem zewnętrznym

99. Poza określonymi zakazami ustanowionymi na określony czas przez sąd w danej sprawie więźniowie nieosądzeni mają prawo do:

- a. przyjmowania wizyt i komunikowania się z rodziną i innymi osobami na tych samych zasadach co osadzeni odbywający karę pozbawienia wolności;
- b. dodatkowych wizyt i dodatkowego dostępu do innych form komunikowania się oraz
- c. dostępu do książek, gazet i innych mediów informacyjnych.

Praca

100.1 Więźniom nieosądzonym oferuje się możliwość pracy, ale nie są oni do pracy zobowiązani.

100.2 Jeśli nieosądzeni więźniowie zdecydują się na pracę, wówczas stosują się do nich wszystkie postanowienia reguły 26, łącznie z tymi, które dotyczą wynagrodzenia.

Dostęp do rygoru dla więźniów skazanych

101. Jeśli więzień nieosądzony poprosi o pozwolenie na poddanie go rygorowi przeznaczonemu dla osób skazanych, wówczas władze więzienne, na ile to możliwe, przychylą się to tej prośbie.

Część VIII

Więżniowie skazani

Cele rygoru dla odbywających karę

102.1 Oprócz ogólnych reguł odnoszących się do wszystkich więźniów rygor dla więźniów skazanych ma na celu umożliwienie im prowadzenia odpowiedzialnego i wolnego od przestępstw życia.

102.2 Ze względu na pozbawienie wolności uwięzienie jest karą samą w sobie i dlatego rygor przewidziany dla więźniów skazanych nie może przyczyniać się do zwiększenia cierpień towarzyszących uwięzieniu.

Wykonywanie rygoru dla więźniów odbywających karę pozbawienia wolności

103.1 Rygor przeznaczony dla więźniów skazanych stosuje się niezwłocznie wobec osób przyjętych o takim statusie, chyba że rozpoczął się on już wcześniej.

103.2 Tak szybko, jak to możliwe po przyjęciu, przygotowuje się opracowanie dotyczące sytuacji osobistej, proponowanych planów wykonania kary każdego skazanego więźnia i strategii przygotowania do zwolnienia.

103.3 Skazanych więźniów zachęca się do udziału w przygotowaniu projektu własnych indywidualnych planów odbywania kary.

103.4 Plany takie odnoszą się w miarę możliwości do:

- a. pracy;
- b. edukacji;
- c. innych zajęć oraz
- d. przygotowania do zwolnienia.

103.5 Do rygoru przeznaczonego dla skazanych więźniów można również włączyć pracę społeczną, opiekę medyczną i psychologiczną.

103.6 System przepustek stanowi integralną część ogólnego rygoru przewidzianego dla skazanych więźniów.

103.7 Więżniowie, którzy wyrażą zgodę, mogą być włączeni do programu sprawiedliwości naprawczej i naprawiania szkód wyrządzonych własnym przestępstwem.

103.8 Szczególną uwagę przywiązuje się do zapewnienia odpowiednich planów i rygorów wykonywania kary dla skazanych na dożywocie i kary długoterminowe.

Organizacyjne aspekty odbywania kary

104.1 Tak dalece, jak to możliwe, i zgodne z wymogami reguły 17 organizuje się oddzielne więzienia lub ich oddziały w celu ułatwienia zarządzania różnymi rygorami dla poszczególnych kategorii więźniów.

104.2 Tworzy się procedury dotyczące opracowywania i regularnego przeglądu indywidualnych planów wykonania kary dla więźniów, uwzględniającego odpowiednie raporty, wyczerpujące konsultacje zarówno wśród odpowiedniego personelu, jak i zainteresowanych więźniów, którzy są w to zaangażowani tak dalece, jak jest to możliwe.

104.3 Raporty, o których mowa, muszą uwzględniać sprawozdania sporządzone przez personel bezpośrednio odpowiedzialny za danego więźnia.

Praca wykonywana przez więźniów skazanych

105.1 Systemowy program pracy ma na względzie przyczynienie się do osiągnięcia celów rygoru przewidzianego dla więźniów skazanych.

105.2 Od więźniów skazanych, którzy nie osiągnęli ustawowego wieku emerytalnego, można wymagać, aby pracowali na miarę swoich fizycznych i umysłowych możliwości określonych przez lekarza.

105.3 Jeśli więźniowie skazani są zobowiązani do pracy, to jej warunki muszą odpowiadać standardom i kontroli stosowanym w społeczeństwie otwartym.

105.4 Więźniowie skazani, którzy w czasie pracy biorą udział w programach o charakterze edukacyjnym lub programach innego rodzaju stanowiących część planu wykonania kary, otrzymują wynagrodzenie jak za pracę.

105.5 W przypadku więźniów skazanych część ich wynagrodzenia lub oszczędności z tytułu wykonywanej pracy może być spożytkowana na cele wynagrodzenia szkody, jeśli tak zadecyduje sąd lub gdy sam więzień się na to zgodzi.

Edukacja więźniów skazanych

106.1 Systemowy program edukacji, włącznie ze szkoleniem zawodowym, które ma na celu podniesienie ogólnego poziomu wykształcenia więźniów, jak i stworzenie im perspektywy prowadzenia odpowiedzialnego i wolnego od przestępczości życia, jest kluczowym elementem reżimu dla więźniów skazanych.

106.2 Wszystkich skazanych więźniów zachęca się do udziału w programach edukacyjnych i szkoleniowych.

106.3 Programy edukacyjne dla skazanych więźniów dopasowuje się do ich przewidywanego okresu pobytu w więzieniu.

Zwolnienie więźniów skazanych

107.1 Odbywający karę uzyskują odpowiednio wcześniej przed zwolnieniem wsparcie w postaci procedur i specjalnych programów, które umożliwią im przejście z życia w więzieniu do prowadzenia zgodnego z prawem życia w społeczeństwie.

107.2 Zwłaszcza w przypadku więźniów odbywających dłuższe kary podejmuje się kroki, aby zapewnić ich stopniowy powrót do życia w wolnym społeczeństwie.

107.3 Cel ten może być osiągnięty poprzez prowadzony w więzieniu program przygotowujący skazanego do zwolnienia bądź poprzez częściowe lub warunkowe zwolnienie z dozorem połączonym ze skuteczną opieką społeczną.

107.4 Władze więzienne są zobowiązane do ścisłej współpracy ze służbami i instytucjami dozoru, które pomagają zwolnionym więźniom w umożliwieniu im wszystkim ponownego znalezienia sobie miejsca w społeczności, w szczególności w rodzinie i w miejscu pracy.

107.5 Przedstawicielom takich służb lub instytucji społecznych zapewnia się wszelki niezbędny dostęp do więzień i więźniów, aby umożliwić im udzielenie pomocy w przygotowaniach do zwolnienia więźniów i opracowania programów wspomagających już po zwolnieniu.

Część IX

Uaktualnianie reguł

108. Europejskie Reguły Więzienne są regularnie uaktualniane.

Komentarz

Wprowadzenie do komentarza

Wzorce funkcjonowania więzień są odzwierciedleniem zobowiązania, by więźniów traktować sprawiedliwie i należycie. Wymagają klarownego omówienia, ponieważ jest to w gruncie rzeczy bardzo prawdopodobne, że pod wpływem nacisków ze strony opinii publicznej może dochodzić do naruszeń podstawowych praw człowieka wobec tej słabszej grupy społecznej.

Pierwszą próbę określenia takich wzorców w Europie podjęto w 1973 r., wprowadzając rezolucją nr [Res\(73\)5](#) Komitetu Ministrów Europejskie wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami. Celem było dostosowanie Wzorcowych reguł minimalnych postępowania z więźniami, opracowanych przez ONZ pierwotnie w 1955 r., do warunków europejskich.

W 1987 r. Europejskie Reguły Więzienne poddano gruntownemu przeglądowi, aby umożliwić, cytując uzasadnienie, „uwzględnienie w nich potrzeb i aspiracji administracji więziennej, więźniów i personelu więziennego w ramach spójnego podejścia do kierowania więzieniem i traktowania więźniów w sposób pozytywny, odpowiadający realiom i przystający do współczesności”.

Przeglądowi przeprowadzonemu w 2006 r. przyświecał taki sam nadrzędny cel. Podobnie jak w przypadku poprzednich przeglądów, uwzględniono w nim wcześniejsze wzorce funkcjonowania więzień oraz wartości zapisane w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wartości (EKPC). Od 2006 r. nastąpiły jednak liczne zmiany w prawie i praktyce dotyczące funkcjonowania więzień w Europie. Postępujące zmiany w społeczeństwach, polityce ścigania przestępstw, praktyce orzeczniczej i badaniach znacząco zmieniły kontekst, w jakim kieruje się więzieniami i postępuje się z więźniami.

Główne czynniki tej ewolucji to stale rosnąca liczba orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC), w których postanowienia EKPC znajdują zastosowanie do ochrony praw podstawowych więźniów, a także standardy postępowania z więźniami wyznaczone przez Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT). W związku z takim rozwojem sytuacji w 2003 r. Europejski Komitet Problematyki Przystępczości (CDPC) postanowił powierzyć Radzie Współpracy Penologicznej (PC-CP) zadanie dostosowania reguł do aktualnych najlepszych praktyk. W rezultacie w 2006 r. przyjęto Europejskie Reguły Więzienne.

W zaleceniu zawierającym nową wersję Europejskich Reguł Więziennych w podobny sposób odniesiono się do roli ETPC i CPT. Ponadto w zaleceniu tym podkreśla się, że nie można nigdy stracić z pola widzenia zasady stosowania kary więzienia wyłącznie w ostateczności, nazywanej zasadą *ultima ratio*. Ma to na celu ograniczenie w jak największym stopniu liczby więźniów. O dążeniu do tego celu jest mowa w zaleceniu nr [Rec\(99\)22](#) dotyczącym przeludnienia więzień i wzrostu populacji więziennej i został on ujęty przez Komitet Ministrów w białej księdze w sprawie przeludnienia więzień opublikowanej w 2016 r. W zaleceniu i w białej księdze podkreśla się, jak ważne jest stosowanie pozbawienia wolności wyłącznie w przypadku najpoważniejszych przestępstw. Zasadę *ultima ratio* należy stosować w celu ograniczenia osadzania w więzieniach zarówno osób nieosądzonych, jak i skazanych. W przypadku osób skazanych należy gruntownie rozważyć orzeczenie kar alternatywnych, które nie polegają na pozbawieniu wolności. Ponadto państwa powinny rozważyć możliwość dekryminalizacji określonych czynów zabronionych albo takiej klasyfikacji tych czynów, aby nie groziła za nie kara pozbawienia wolności.

Reguły z 2006 r. odnoszą się do kwestii, których w regułach z 1987 r. nie podjęto. Są z zamierzenia kompleksowe, lecz jednocześnie nie nakładają na państwa członkowskie nierealistycznych wymogów. Wzięto pod uwagę, że wdrożenie reguł będzie wymagało podjęcia znacznych wysiłków przez niektóre państwa członkowskie Rady Europy. Reguły stanowią wytyczne dla tych państw członkowskich, które nowelizują wewnętrzne przepisy dotyczące więziennictwa, i będą pomagały organom administracji więziennej w podejmowaniu decyzji dotyczących sposobu wykonywania przez nie władzy, nawet jeśli nie zostały w pełni zaimplementowane do prawa krajowego. Reguły odnoszą się do środków, które należy wprowadzić do „prawa krajowego” zamiast „ustawodawstwa krajowego”, a to ze względu na różne formy procesu stanowienia prawa w poszczególnych państwach członkowskich Rady Europy. Termin „prawo krajowe” obejmuje nie tylko przepisy rangi ustawowej uchwalane przez parlamenty narodowe, ale również inne wiążące rozporządzenia i zarządzenia, a także prawo stanowione przez sądy i trybunały, o ile takie formy stanowienia prawa mają zastosowanie w systemie prawnym danego kraju.

Od 1987 r. rośnie znaczenie Europejskich Reguł Więziennych. Wersja reguł z 2006 r. znalazła szczególne uznanie ze strony wymiaru sprawiedliwości w orzecznictwie ETPC. Wielka Izba ETPC regularnie powołuje się na Europejskie Reguły Więzienne, podobnie jak inne izby Trybunału. Ponadto ETPC kierował się Europejskimi Regułami Więziennymi, wydając wyroki pilotażowe odnoszące się do problemów strukturalnych związanych z nieodpowiednimi warunkami osadzenia w różnych państwach Rady Europy; w tych orzeczeniach ETPC wyznaczał terminy wdrożenia zmian systemowych.

Od 2006 r. CPT również regularnie powołuje się na Europejskie Reguły Więzienne. Komitet zarówno w sprawozdaniach ogólnych, jak i krajowych wykorzystuje Europejskie Reguły Więzienne do uzasadniania wyznaczanych wzorców lub zaleceń skierowanych do państw członkowskich co do zmian w dotychczasowej praktyce mających zapobiegać nieludzkiemu lub poniżającemu postępowaniu z więźniami. Inne dokumenty Rady Europy, takie jak wytyczne i podręcznik dla służb więziennych i probacyjnych na temat radykalizacji postaw i brutalnego ekstremizmu, należy zawsze interpretować i stosować w powiązaniu z Europejskimi Regułami Więziennymi.

Zgodnie z ostatnią regułą Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r., tj. regułą 108, reguły powinny być regularnie uaktualniane. Liczne zmiany, jakie nastąpiły od 2006 r., wymagały rozważenia, czy należy dokonać przeglądu reguł i odnośnego komentarza.

W 2016 r. Europejski Komitet Problematyki Przystępczości (CDPC) zlecił Radzie Współpracy Penologicznej (PC-CP)^[2] dokonanie przeglądu zalecenia [Rec\(2006\)2](#) i komentarza do tego zalecenia, jako pierwsze zadanie wskazując rewizję komentarza w zakresie wymaganym do uwzględnienia w nim najnowszego i najistotniejszego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, wzorców ustanowionych przez CPT po 2006 r. i opracowanych przez ONZ Reguł Nelsona Mandeli (z 2015 r.). Do przeglądu reguł i rewizji komentarza do reguł przystąpiono w 2017 r., a w rezultacie PC-CP uznała, że konieczna jest też rewizja niektórych reguł, aby dostosować je do najaktualniejszych standardów międzynarodowych w dziedzinie praw człowieka w tym obszarze. CDPC najpierw zatwierdził poprawiony i zaktualizowany komentarz, który w 2018 r. przekazano Komitetowi Ministrów. W odpowiedzi na wniosek PC-CP, w 2018 r. CDPC wyraził zgodę, aby powierzyć PC-CP zadanie rewizji ograniczonej liczby określonych reguł, w wyniku czego znowelizowano i zaktualizowano reguły dotyczące: prowadzenia rejestrów i dokumentacji (reguły 15 i 16, w tym przez dodanie reguły 16A); kobiet (reguła 34); cudzoziemców (reguła 37); szczególnych środków podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego (reguła 53, w tym przez dodanie reguły 53A; reguła 60 poprzez dodanie reguły 60.6 lit. a–f); środków krępowania swobody ruchów (reguła 68); wniosków i skarg (reguła 70); kierownictwa więzienia (w odniesieniu do odpowiednich poziomów obsady kadrowej) (reguła 83); inspekcji i monitorowania (reguły 92 i 93). Prace nad poszczególnymi regułami i dotyczącym ich komentarzem były realizowane między rokiem 2018 a końcem roku 2019, a poprawiony i uaktualniony tekst Europejskich Reguł Więziennych wraz z komentarzem został zatwierdzony przez CDPC na 77. posiedzeniu plenarnym Komitetu (3–6 grudnia 2019 r.).

Załącznik do zalecenia [Rec\(2006\)2-rev](#)

Część I

Podstawowe zasady

Cechą wyróżniającą nowe Europejskie Reguły Więzienne jest ujęcie w pierwszych dziewięciu regułach podstawowych zasad mających służyć za wytyczne przy całościowym interpretowaniu i wdrażaniu reguł. Zasady te nie są częścią preambuły ani konkretnych reguł, lecz stanowią nieodłączną część reguł jako całości. Władze więzienne powinny dążyć do stosowania wszystkich reguł w duchu tych zasad.

Gdy stosuje się pozbawienie wolności, nie sposób uniknąć kwestii związanych z prawami człowieka. W regule 1 podkreślono tę prawdę w kontekście wymogu traktowania więźniów z szacunkiem. Z kolei aby traktować więźniów z szacunkiem, należy dostrzec w nich esencję człowieczeństwa. ETPC podkreśla,

że poszanowanie godności ludzkiej jest fundamentem, na którym opiera się w swojej istocie europejski system ochrony praw człowieka, i powinno obejmować wszystkich więźniów[3].

Ta reguła stanowi dopełnienie reguły 1, akcentując, że utrata przez więźniów prawa do wolności – choć niezaprzeczalna – nie może automatycznie oznaczać, że jednocześnie tracą oni prawa polityczne, obywatelskie, społeczne, gospodarcze i kulturalne. Prawa więźniów niewątpliwie ulegają ograniczeniu w związku z utratą wolności, lecz takich dodatkowych ograniczeń powinno być jak najmniej. W regułach dokładnie wskazano, jakie działania można podjąć, aby ograniczyć niekorzystne następstwa utraty wolności. Dodatkowe ograniczenia powinny być określone w przepisach prawa i wprowadzane wyłącznie wtedy, gdy są niezbędne do zachowania porządku oraz bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego w więzieniu. Dopuszczalne ograniczenia praw więźniów nie powinny stanowić odstępstwa od reguł. Według ETPC więźniowie zasadniczo korzystają ze wszystkich podstawowych praw i wolności gwarantowanych Konwencją oprócz prawa do wolności; pozbawienie wolności zgodnie z prawem jest wyraźnie objęte zakresem art. 5 EKPC. Nie ulega wątpliwości, że więźniowie zrzekają się praw konwencyjnych jako osoby pozbawione wolności w wyniku skazania przez sąd[4].

W tej regule podkreślono, jakie są granice dopuszczalnych ograniczeń nakładanych na więźniów. Zaakcentowano ogólną zasadę proporcjonalności, na której opierają się takie ograniczenia. ETPC też prezentuje spójne stanowisko, w myśl którego zgodnie z art. 3 EKPC dotkliwość pozbawienia wolności nie może być większa niż upokorzenie, jakie nieuchronnie się z nim wiąże. Państwo musi zapewnić, aby więźniowie byli osadzeni w warunkach świadczących o poszanowaniu godności ludzkiej, aby sposób i forma wykonania kary lub środka nie przysparzały im cierpienia lub trudności w stopniu wykraczającym poza nieuchronną dotkliwość wynikającą z pozbawienia wolności oraz by zdrowie i dobrostan więźniów były odpowiednio chronione, z uwzględnieniem wymogów praktycznych osadzenia w więzieniu[5]. Zgodnie z regułą 53 szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego należy stosować wyłącznie w ostateczności. Takie same zasady mają zastosowanie do odseparowania więźnia – zob. reguła 53A.

Reguła 4 służy doprecyzowaniu, że brak środków nie może uzasadniać przyzwolenia ze strony państwa członkowskiego na powstanie w więzieniu warunków naruszających prawa człowieka przysługujące więźniom. Podobnie niedopuszczalne są strategie i praktyki, które pozwalają na systematyczne występowanie takich naruszeń. ETPC podnosi też, że na państwach spoczywa obowiązek zorganizowania krajowych systemów penitencjarnych w sposób zapewniający poszanowanie godności więźniów bez względu na trudności finansowe lub logistyczne[6].

Reguła 5 uwypukla pozytywne aspekty tworzenia normalnych warunków funkcjonowania. Oczywiście pobyt w więzieniu nigdy nie będzie taki sam jak życie w wolnym społeczeństwie. Mimo to należy podejmować aktywne działania, aby warunki w więzieniu w miarę możliwości przypominały normalne życie, a przy tym dbać o to, aby takie dążenie do normalności nie skutkowało powielaniem w więzieniu niepożądanych aspektów życia w społeczeństwie.

W regule 6 zwraca się uwagę, że więźniowie – zarówno nieosądzeni, jak i skazani – ostatecznie wrócą do społeczeństwa, co należy mieć na uwadze, organizując życie w więzieniu. Zatem od początku osadzenia należy czynnie prowadzić przygotowania do ich zwolnienia. Resocjalizacja wymaga eliminowania potencjalnych negatywnych następstw pozbawienia wolności. Więźniowie mają prawo do zdrowia fizycznego i psychicznego, a reżim więzienny powinien umożliwiać im pozytywny rozwój, pracę i naukę. Jeśli wiadomo, że więźniowie będą odsiadywać długie wyroki, należy starannie zaplanować okres osadzenia, aby jak najbardziej ograniczyć szkodliwe skutki i jak najlepiej wykorzystać czas spędzony w więzieniu.

W regule 7 zwrócono uwagę, jak ważne jest angażowanie służb socjalnych spoza więzienia. Reguły powinny zachęcać do prowadzenia polityki włączającej, a nie wykluczającej. Z tego względu konieczne jest wspieranie bliskiej współpracy między systemem penitencjarnym a zewnętrznymi służbami socjalnymi oraz w celu angażowania społeczeństwa obywatelskiego, np. w formie wolontariatu lub widzeń.

Zgodnie z regułą 8 personel więzienia odgrywa naczelną rolę w całym procesie wdrażania reguł i ogólnego dążenia do traktowania więźniów w sposób humanitarny. Wysokie standardy opieki

utrzymuje się, zwracając odpowiednio dużo uwagi na dobór, rekrutację, szkolenia i rozwój pracowników, zwłaszcza tych mających bezpośredni kontakt z osadzonymi. Ponadto w zaleceniu [CM/Rec\(2012\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie Europejskiego Kodeksu Etyki dla personelu więziennego wskazano, że personel więzienny ma m.in. dbać o to, by więźniowie byli osadzeni w warunkach zgodnych z Europejskimi Regułami Więziennymi.

W regule 9 podnosi się potrzebę inspekcji i monitorowania do rangi zasady ogólnej. Niezależne monitorowanie więzień i dopełniające je inspekcje to kluczowe mechanizmy gwarantujące przestrzeganie postanowień zawartych w regułach. Celem inspekcji i monitorowania jest zapewnienie, aby więzienia były zarządzane zgodnie z prawem krajowym, mając na względzie realizację funkcji karnych i poprawczych, a także by przestrzegane były prawa więźniów (reguła 83.2 Reguł Nelsona Mandeli). Szerzej o znaczeniu inspekcji i monitorowania stanowi część VI reguł.

Zakres i stosowanie

Reguła 10 określa, które osoby należy uznawać za więźniów w rozumieniu reguł. W regule tej podkreśla się, że osoby tymczasowo aresztowane przez organ sądowy oraz osoby pozbawione wolności na podstawie wyroku skazującego mogą być osadzone wyłącznie w więzieniu. W poszczególnych krajach stosuje się różne określenia. Więźniowie mogą też być osadzani w różnego rodzaju instytucjach, np. zakładach penitencjarnych czy obozach pracy, które w związku z tym również można uznać za więzienia na potrzeby reguł.

W regule przyjęto, że oprócz osób nieosądzonych i skazanych w więzieniach bywają osadzane inne osoby, które trafiają tam na podstawie przepisów krajowych. Gdy takie osoby są osadzone w więzieniu, również mogą w razie potrzeby powoływać się na odnośne reguły. Co do zasady więzienie nie jest odpowiednim miejscem do przetrzymywania osoby, która nie jest ani podejrzana o popełnienie przestępstwa, ani skazana za przestępstwo. W związku z tym osoby niebędące nieosądzonymi ani skazanymi więźniami powinny być przetrzymywane w więzieniu wyłącznie w wyjątkowych przypadkach i jak najkrócej. Można na przykład osadzić w więzieniu osoby zatrzymane w związku z przekroczeniem granicy i oczekujące na przeniesienie do ośrodka detencyjnego dla migrantów. Można też przetrzymywać w więzieniu osoby, o których wiadomo, że mają skłonność do przemocy, lub takie, które wymagają hospitalizacji, lecz nie ma dla nich miejsca w innych zabezpieczonych obiektach szpitalnych.

Reguły mają zastosowanie nie tylko do każdej osoby „osadzonej w więzieniu” w rozumieniu reguł, ale również do osób, które należą do populacji więziennej w znaczeniu administracyjnym, mimo że nie przebywają na terenie więzienia. Stąd wniosek, że osoby będące na przepustce lub uczestniczące w aktywnościach prowadzonych poza granicami więzienia, za które formalnie nadal odpowiada administracja więzienna, muszą być traktowane zgodnie z regułami.

Ta reguła obejmuje sytuacje, w których (np. z powodu przełudnienia więzień) osoby, które zgodnie z tą regułą powinny być osadzone w więzieniu, są tymczasowo przetrzymywane w innych obiektach, np. na posterunkach policji, lub w innych pomieszczeniach, których nie mogą opuścić z własnej woli. Uwieszenie w innych obiektach niż więzienie powinno być stosowane w ostateczności i trwać jak najkrócej, a organy odpowiedzialne za te obiekty powinny dążyć do wszelkich starań, aby sprostać standardom określonym w regułach oraz odpowiednio zrekompensować postępowanie z więźniami w sposób niespełniający tych standardów.

Reguła 11 jest zgodna z art. 37 lit. c Konwencji ONZ o prawach dziecka, który wymaga stosowania specjalnych obiektów penitencjarnych dla osób młodych będących dziećmi w rozumieniu tej konwencji oraz zakazuje więzienia dzieci wspólnie z dorosłymi. Konwencja zezwala na odstępstwa od zasady ogólnej wyłącznie wówczas, gdy jest to uzasadnione najlepszym interesem dziecka. Reguła 36 zawiera postanowienia szczególne dotyczące niemowląt i małych dzieci, tj. dzieci w bardzo młodym wieku, które przebywają w więzieniu, ponieważ jest w nim osadzone jedno z rodziców. Więcej szczegółów dotyczących postępowania z takimi dziećmi zawarto w zaleceniu [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącym dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych.

Nie można całkowicie wykluczyć, by w szczególnych okolicznościach dzieci były osadzone w więzieniu wspólnie z dorosłymi. Przykładowo, jeśli w systemie penitencjarnym jest bardzo mało dzieci, osadzenie

ich osobno może oznaczać dla nich całkowitą izolację. Jeśli dzieci są osadzone w więzieniu dla dorosłych, należy traktować je ze szczególnym uwzględnieniem ich statusu i potrzeb. Dzieci osadzone w takim więzieniu korzystają z ochrony na podstawie Europejskich Reguł Więziennych tak jak pozostali więźniowie, lecz konieczne są dodatkowe uregulowania, aby zagwarantować im odpowiednie traktowanie. W regule 35 i odnośnym komentarzu wskazano szczegółowo, jak należy postępować z dziećmi osadzonymi w więzieniu.

Reguła 12 jest odbiciem lustrzanym reguły 11, lecz w odniesieniu do osób chorych psychicznie. Osób tych też najlepiej nie osadzać w więzieniach, lecz umieszczać je w szpitalach psychiatrycznych, które stosują własne standardy. W regułach wzięto jednak pod uwagę, że zdarzają się sytuacje, w których osoby chore psychicznie są osadzone w więzieniu. W takich okolicznościach powinny obowiązywać dodatkowe uregulowania uwzględniające status i szczególne potrzeby takich osób. Takie uregulowania powinny zapewniać większą ochronę niż Europejskie Reguły Więzienne, mając automatycznie zastosowanie to takich osób, kiedy osadza się je w więzieniu. Opracowując takie uregulowania, administracje więzienne powinny mieć na uwadze regułę 5.2 Reguł Nelsona Mandeli, która wymaga od nich, by podjęły „wszystkie uzasadnione kroki i uregulowania w celu zapewnienia więźniom niepełnosprawnym fizycznie, psychicznie lub w inny sposób pełnego i skutecznego dostępu do życia więziennego na sprawiedliwych zasadach”. Wymóg ten jest emanacją postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Zgodnie z orzecznictwem ETPC art. 3 może w niektórych okolicznościach wymagać od państwa przeniesienia więźniów chorych psychicznie do specjalnych ośrodków, w których mogą oni otrzymać stosowne leczenie^[7]. CPT wielokrotnie wskazywał, że więźniowie cierpiący na poważne choroby psychiczne powinni być niezwłocznie przeniesieni do szpitala. Ponadto Komitet zwracał uwagę, że personel więzienny powinien być wyszkolony w rozpoznawaniu podstawowych objawów złego stanu zdrowia psychicznego i wiedzieć, gdzie kierować więźniów wymagających pomocy^[8].

Reguła 13 stanowi, że nieuzasadniona dyskryminacja jest niezgodna z prawem. Pod tym względem jej brzmienie jest bardzo zbliżone do brzmienia Protokołu nr 12 do EKPC. Nie oznacza to jednak, że powinna przeważać formalna równość, jeśli skutkiem będzie rzeczywista nierówność. Ochrona słabszych grup nie jest dyskryminacją, a traktowanie poszczególnych więźniów w sposób dostosowany do ich szczególnych potrzeb nie jest niedopuszczalne. W sprawie Khamtokhu i Aksenchik p. Rosji^[9] ETPC nie uznał, by polityka orzekania kar polegająca na nieorzekaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności w stosunku do przestępczyni, małoletnich przestępców i przestępców w wieku co najmniej 65 lat stanowiła zakazaną dyskryminację dorosłych przestępców płci męskiej, wobec których można orzec karę dożywotniego pozbawienia wolności. Reguła 2 Reguł Nelsona Mandeli wskazuje, że środki mające na celu ochronę i promowanie praw więźniów mających szczególne potrzeby nie mogą być uznawane za dyskryminujące.

Część II

Warunki osadzenia

Przyjęcie i ewidencja

Odpowiednie procedury przyjęcia i osadzenia więźniów mają zasadnicze znaczenie dla ochrony wolności. Ta reguła przenosi prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego wynikające z art. 5 EKPC na grunt więzienny, dążąc do zapewnienia, by do więzienia przyjmowano wyłącznie osoby, których osadzenie jest prawnie uzasadnione. Osoby osadzone niezgodnie z regułą 14 powinny być uprawnione do zainicjowania postępowania, w toku którego o zgodności ich osadzenia z prawem wypowie się sąd. ETPC wyraźnie wskazuje, że przetrzymywanie kogoś w więzieniu bez prawomocnego orzeczenia sądowego jest niezgodne z wymogami art. 5 EKPC i wręcz stanowi zaprzeczenie praworządności^[10]. W pkt 19 Wytocznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. podkreślono, że prawidłowe wykonywanie procedury przyjęcia pozwala na „zyskanie zaufania i stworzenie poczucia bezpieczeństwa”. Dzięki temu można z kolei „prawidłowo ocenić stan zdrowia więźniów w czasie przybycia do więzienia i przyczynić się do właściwej oceny zagrożenia i potrzeb, odpowiedniego zaplanowania przebiegu osadzenia, prawidłowej klasyfikacji oraz stosownego przydziału i umieszczenia w celi”.

Najważniejsze wymagane informacje na temat więźniów należy rejestrować niezwłocznie podczas przyjęcia; wtedy też zakłada się odrębne akta dla każdego więźnia. Prawidłowe prowadzenie ewidencji jest ważnym czynnikiem gwarantującym, by nikt nie był pozbawiony wolności w sposób arbitralny. Reguła 6 Reguł Nelsona Mandeli przewiduje, że akta danego więźnia mogą być częścią elektronicznej bazy danych lub pozycją w księdze ewidencyjnej z ponumerowanymi i podpisanymi stronami.

Szczegółowe postanowienia w tym zakresie zawiera reguła 15.1. Należy zwrócić uwagę, że do osiągnięcia celów określonych w regule 15.1.a konieczne jest gromadzenie informacji niezbędnych do tego, aby jednoznacznie ustalić tożsamość więźnia, w tym informacji na temat jego lub jej subiektywnie postrzeganej płci (zob. reguła 7.a Reguł Mandeli). Ogólne podejście do tej kwestii przedstawiono w zaleceniu [CM/Rec\(2010\)5](#) Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową.

Jeśli daną osobę przyjmuje się do więzienia w związku z przeniesieniem, fakt ten należy odnotować wraz z informacjami na temat przyjęcia wymaganymi na podstawie reguły 15.1.c. W ewidencji urazów i skarg, o której mowa w regule 15.1.e, należy uwzględniać informacje na temat wykorzystywania seksualnego lub innych form przemocy ze względu na płeć przed przybyciem do więzienia (zob. reguła 6 Reguł z Bangkoku). Ewidencja informacji dotyczących zdrowia więźnia powinna uwzględniać zagrożenie samobójstwem lub samookaleczeniem. Reguła 15.1.g dotyczy dostarczania informacji potrzebnych do tego, aby władze więzienne mogły spełnić wymogi określone w regułach 15.3 i 24.9. W regule 15.1.h przypomniano zasadę ustanowioną w pkt 13 zalecenia [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych. Przez „dziecko” rozumie się osobę w wieku poniżej 18 lat zgodnie z definicją zawartą w zaleceniu [CM/Rec\(2018\)5](#). Wszelkie informacje na temat tożsamości dzieci powinny być poufne, a korzystanie z tych informacji zawsze musi odbywać się zgodnie z wymogiem uwzględniania najlepszego interesu dziecka, w sposób spójny z orzecznictwem ETPC^[11]. Jeśli więzień nie chce lub nie może udzielić takich informacji, należy to odnotować w ewidencji.

Prawidłowe ewidencjonowanie stanu zdrowia więźnia w czasie przyjęcia jest też kluczowym środkiem ochronnym. Odnośną ewidencję najlepiej jest sporządzić po badaniu lekarskim. Poza tym zasadniczo należy zachęcać funkcjonariuszy więziennych, aby niezwłocznie wprowadzali do ewidencji wszelkie oznaki problemów ze zdrowiem, w tym urazy, które mogą przestać być widoczne, zanim więźnia zbada lekarz.

Zgodnie z ugruntowanym orzecznictwem ETPC nieewidencjonowane osadzenie w więzieniu jest całkowitym zaprzeczeniem gwarancji o fundamentalnym znaczeniu określonych w art. 5 ETPC^[12].

W regule 16 wymieniono czynności, jakie należy podjąć niezwłocznie po przyjęciu. Wprawdzie nie wszystkie czynności można wykonać w czasie przyjęcia, lecz w tej regule wskazano kwestie, którymi należy się zająć jak najszybciej, aby na etapie przyjęcia funkcjonariusze więzienni mogli odnieść się do bardziej szczegółowych postanowień o charakterze materialnym. Przede wszystkim należy bez zwłoki przeprowadzić badanie lekarskie. W tym kontekście CPT wielokrotnie wskazywał, że wszystkich więźniów jak najszybciej i nie później niż w ciągu 24 godzin od przyjęcia powinien zbadać lekarz lub nadzorowany przez lekarza członek personelu pielęgniarskiego^[13]. W stosownych przypadkach badanie powinno obejmować skierowanie do objęcia opieką prenatalną albo poporodową, jeśli wymagają tego kobiety przyjmowane do więzienia. Ponadto w 23. sprawozdaniu ogólnym CPT wskazał, że świadczenia zdrowotne mogą istotnie przyczyniać się do zwalczania złego traktowania dzięki metodycznemu ewidencjonowaniu urazów i zawiadamianiu odpowiednich organów^[14].

CPT wielokrotnie podkreślał, jak ważne jest prowadzenie podczas przyjęć profilaktycznych badań medycznych, w tym badań w kierunku chorób zakaźnych (gruźlicy, zapalenia wątroby oraz HIV/AIDS)^[15]. Takie badania należy wykonywać rutynowo również u więźniów przyjmowanych do więzienia kolejny raz. ETPC wykazuje szczególne zaniepokojenie rozprzestrzenianiem się w więzieniach chorób zakaźnych. Zwracał uwagę, że pożądane byłoby profilaktyczne badanie więźniów – za ich zgodą – w kierunku zapalenia wątroby lub HIV/AIDS w rozsądnym czasie od osadzenia w więzieniu^[16].

Nie można też odkładać w czasie wczesnej klasyfikacji zagrożeń i bezpieczeństwa instytucjonalnego wymaganej zgodnie z regułą 16. Na początku osadzenia należy również zwrócić uwagę na potrzeby więźniów związane z ich sprawami osobistymi i dobrostanem. Może to również wymagać niezwłocznego nawiązania kontaktu ze służbami pomocy społecznej poza więzieniem. Niezwłocznie należy też rozpocząć programy terapeutyczne i szkoleniowe dla skazanych więźniów. Informacje dotyczące tych różnych aspektów osadzenia powinny być ewidencjonowane w aktach więźniów.

Staranną ewidencję informacji na temat każdego więźnia należy prowadzić przez cały czas jego pobytu w więzieniu. Aktualna i kompleksowa dokumentacja pozwala uniknąć błędów mogących prowadzić do naruszenia praw więźniów. W regule 16A.2 wymieniono, jakie informacje na temat każdego więźnia powinny być ewidencjonowane. W tym zakresie „przedmioty osobiste” nie obejmują dóbr konsumpcyjnych znajdujących się w celi. Należy zwrócić uwagę, że informacje dotyczące postępowania sądowego powinny zawierać daty rozpraw sądowych. W stosownych przypadkach należy rejestrować informacje dotyczące charakteru poszczególnych zagadnień wymagających ewidencjonowania zgodnie z regułą 16A.2 oraz czasu trwania poszczególnych zdarzeń.

W Regułach Nelsona Mandeli podkreśla się znaczenie prowadzenia ewidencji i zarządzania dokumentacją zarówno podczas przyjęcia (reguła 7), jak i przez cały czas odbywania kary pozbawienia wolności (reguła 8). Reguły Nelsona Mandeli stanowią ponadto, że prawidłowo prowadzoną ewidencję można też wykorzystywać m.in. do generowania rzetelnych danych na temat tendencji i cech populacji więziennej w celu stworzenia podstawy do podejmowania decyzji opartych na faktach (reguła 10).

W regułach 16A.3 i 16A.4 ograniczono korzystanie z informacji, wskazując jednocześnie, kiedy więźniowie mogą uzyskać dostęp do informacji na swój temat. Zgodnie z wymogiem określonym w regule 16A.5 te postanowienia należy interpretować z uwzględnieniem szerszych wymogów dotyczących ochrony danych. Sięgając po wytyczne do opracowywania przepisów krajowych w myśl wymogów określonych w regule 16A.5, należy posłużyć się Konwencją o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych (ETS 108 z 1981 r. ze zmianami).

Przydział i zakwaterowanie

W regule 17 podkreślono znaczenie odpowiedniego przydziału więźniów. Decyzje o przydziale należy zasadniczo podejmować w taki sposób, aby nie stwarzać zbędnych trudności dla więźniów lub ich rodzin, w tym dzieci więźniów, które potrzebują kontaktu z rodzicami. Poza względami dotyczącymi wymogów bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego, przydziału osadzonego rodzica do danego więzienia należy dokonywać z uwzględnieniem najlepszego interesu dziecka, tak aby ułatwić utrzymanie kontaktu i relacji między dzieckiem a rodzicem oraz wspólne widzenia. (Zalecenie [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, pkt 16). Przydział kobiet będących więźniami wymaga szczególnej uwagi, ponieważ w wielu systemach jest mniej więzień dla kobiet i występuje ryzyko, że osadzone zostaną przydzielone do więzienia położonego daleko od ich miejsca zamieszkania.

W przypadku dokonywania przydziału więźniów z wykorzystaniem kategorii bezpieczeństwa instytucjonalnego należy posługiwać się kategoriami o jak najmniej restrykcyjnym charakterze, ponieważ osadzenie w warunkach podwyższonego rygoru bezpieczeństwa instytucjonalnego w praktyce oznacza dodatkowe trudności dla więźniów i ograniczone szanse na resocjalizację. W pkt 20 Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. wskazano, że decyzje o przydziale więźniów skazanych za przestępstwa o charakterze terrorystycznym należy podejmować na podstawie uprzedniej oceny danego przypadku i systematycznie poddawać przeglądowi. Ponadto wszyscy więźniowie powinni być osadzeni jak najbliżej miejsca zamieszkania lub miejsca, w którym ich resocjalizacja będzie najskuteczniejsza, aby mieli ułatwiony kontakt ze światem zewnętrznym zgodnie z wymogiem wyrażonym w regule 24. Ważne jest też to, aby przy podejmowaniu decyzji o przydziale uwzględniać wyłącznie kategorie mające zastosowanie w danym przypadku. Przykładowo, to, że ktoś odbywa karę dożywotniego pozbawienia wolności, nie musi oznaczać, że osoba ta powinna zostać osadzona w określonym więzieniu lub z zastosowaniem szczególnych ograniczeń. Reguła 7 zalecenia [Rec\(2003\)23](#) Komitetu Ministrów w sprawie zarządzania więźniami odbywającymi karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności. Zob. również: wizyta CPT na Ukrainie we wrześniu 2000 r. [\[17\]](#).

ETPC zwraca uwagę, że europejska polityka karna zasadniczo ewoluuje w kierunku względnie coraz większego znaczenia resocjalizacji jako celu osadzenia w więzieniu, w szczególności w końcowym okresie odbywania kary wieloletniego pozbawienia wolności. Trybunał utrzymuje, że nacisk na resocjalizację i reintegrację stał się czynnikiem, który państwa członkowskie muszą uwzględnić przy opracowywaniu krajowej polityki karnej^[18].

Należy mieć na uwadze, że więźniowie są bezpośrednio zainteresowani decyzjami dotyczącymi ich przydziału. W związku z tym należy w miarę możliwości konsultować się z nimi i przystawać na ich racjonalne prośby, przy czym ostateczna decyzja koniecznie musi należeć do władz. Konsultacje powinny odbywać się przed przydziałem lub przeniesieniem więźnia, choć nie zawsze jest to możliwe w przypadku przydziałów na początku osadzenia, które zwykle są przydziałami do miejscowego więzienia lub wynikają z potrzeb związanych z toczącym się postępowaniem przygotowawczym w sprawie karnej. Jeśli w wyjątkowych przypadkach wymogi bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego powodują konieczność przydzielenia lub przeniesienia więźniów przed skonsultowaniem się z nimi, takie konsultacje powinny być przeprowadzone w dalszej kolejności. W takich przypadkach musi istnieć realna możliwość cofnięcia podjętej decyzji, jeśli są wyraźne powody, aby przydzielić więźniów do innego więzienia. Zgodnie z regułą 70 więźniowie mogą wnioskować do właściwych władz o przydział lub przeniesienie do określonego więzienia. Mogą też w takim samym trybie ubiegać się o cofnięcie decyzji dotyczącej przydziału lub przeniesienia.

Przeniesienie więźniów może poważnie zakłócać sposób, w jaki się ich traktuje. Uznaje się, że przeniesienia mogą być niezbędne, a w niektórych przypadkach mogą służyć najlepszemu interesowi więźnia, lecz jednocześnie należy unikać kolejnych przeniesień, które nie są konieczne. Przed przystąpieniem do przeniesienia należy dokładnie rozważyć jego wady i zalety.

ETPC wskazuje, że EKPC nie przyznaje więźniom prawa do wyboru miejsca osadzenia. Fakt, że więźniowie są odseparowani od rodzin i osadzeni w pewnej odległości od nich, może być nieuniknionym następstwem pozbawienia wolności. Mimo to osadzenie więźniów w tak dużej odległości od rodzin, że widzenia stają się bardzo utrudnione albo wręcz niemożliwe, w niektórych okolicznościach może stanowić nieuzasadnioną ingerencję w życie rodzinne. Możliwość odwiedzania więźniów przez członków rodziny jest bardzo istotna dla utrzymania więzi rodzinnych. Jest więc kluczowe, aby władze więzienne pomagały więźniom w utrzymywaniu kontaktu z bliską rodziną. Każda ingerencja w takie prawo musi być zgodna z odpowiednimi przepisami, a także musi wiązać się z dążeniem do realizacji uprawnionego celu wymienionego w art. 8 ust. 2 EKPC i musi być proporcjonalna. Ponadto zgodnie z wymogiem w art. 13 EKPC więzień musi dysponować skutecznym środkiem odwoławczym w tym zakresie^[19]. Władze więzienne powinny też unikać ciągłego przenoszenia więźniów, ponieważ takie przeniesienia mogą mieć bardzo destabilizujący charakter. CPT ostrzega, że „ogólny wpływ, jaki na więźnia mają kolejne przeniesienia, może w określonych okolicznościach świadczyć o nieludzkim i poniżającym traktowaniu”^[20]. W miarę możliwości należy konsultować się z więźniami przed ich przeniesieniem. Należy też stworzyć im możliwość zakwestionowania przeniesienia.

ETPC utrzymuje, że konsultacje i gwarancje proceduralne w kwestiach przydziału i przeniesienia więźniów to istotne czynniki wpływające na ochronę przed nadużyciami i arbitralnością^[21]. ETPC dopuszcza możliwość uzasadnienia przeniesienia więźniów względami bezpieczeństwa instytucjonalnego i zapobieganiem ucieczce. Jednocześnie nieuzasadnione przeniesienia mogą prowadzić do naruszenia art. 3 EKPC^[22].

Rozwój europejskiego prawodawstwa dotyczącego praw człowieka spowodował potrzebę wzmocnienia reguł dotyczących zakwaterowania. Warunki zakwaterowania w ogóle, a w szczególności przeludnienie, mogą stanowić nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie, a tym samym mogą być sprzeczne z art. 3 EKPC. ETPC orzekał już jednoznacznie w ten sposób wiele razy, w tym w sprawach zawisłych przed Wielką Izbą^[23]. Ponadto władze muszą wziąć pod uwagę szczególne potrzeby więźniów: zakwaterowanie osoby o znacznym stopniu niepełnosprawności w więzieniu bez zapewnienia dodatkowych udogodnień może stanowić nieludzkie lub poniżające traktowanie^[24].

Fizyczne zakwaterowanie obejmuje zarówno przestrzeń w celi, jak i takie kwestie jak dostęp do światła i dopływ powietrza. Znaczenie dostępu do naturalnego światła i dopływu świeżego powietrza zostało odzwierciedlone w odrębnej regule 18.2, a CPT podkreślił je w 11. sprawozdaniu ogólnym^[25]. Okna nie

powinny być zastąpione ani zbudowane z szyb nieprzeziernych. Uznaje się, że w Europie Północnej czytanie lub pracowanie przy naturalnym świetle zimą nie zawsze będzie możliwe.

Reguła 18.3 wskazuje rządowi, aby określiły w prawie krajowym konkretne wzorce, których stosowanie będzie można egzekwować. Takie wzorce muszą uwzględniać szersze pojmowane względy godności ludzkiej, a także względy praktyczne związane ze zdrowiem i z higieną. Wzorce te muszą przede wszystkim dotyczyć przestrzeni mieszkalnej, jaka powinna być dostępna dla każdego więźnia. W 2015 r. CPT określił swoje wyraźne stanowisko w tej sprawie[26]. Zaleca się projektowanie przepisów krajowych zgodnie z tymi wzorcami, które należy szczegółowo analizować i poddawać koniecznym modyfikacjom.

Generalnie CPT uznaje za pożądane, aby cela jednoosobowa mierzyła od ośmiu do dziewięciu metrów kwadratowych przestrzeni mieszkalnej, cela dwuosobowa – co najmniej 10 metrów kwadratowych, cela trzyosobowa – 14 metrów kwadratowych, a cela czteroosobowa – co najmniej 18 metrów kwadratowych. W każdym przypadku podana powierzchnia nie obejmuje aneksu sanitarnego.

Minimalna przestrzeń mieszkalna zalecana przez CPT – również z wyłączeniem aneksu sanitarnego – wynosi sześć metrów kwadratowych w przypadku celi jednoosobowej i cztery metry kwadratowe na więźnia w przypadku cel wieloosobowych. CPT dopuszcza sytuację, w której wymogi dotyczące przestrzeni mieszkalnej mogą zależeć od reżimu więziennego. Wprawdzie Komitet nie uznaje „niewielkiego odstępstwa” od wskazanych przez niego minimalnych standardów za bezwzględny przykład niehumanitarnego i poniżającego traktowania, lecz mimo to zaleca stosowanie owych minimalnych standardów.

Z kolei Wielka Izba ETPC podkreśliła w wiodącej sprawie Muršić p. Chorwacji[27], że nie może definitywnie wskazać określonej liczby metrów kwadratowych, jaką należy wyznaczyć dla więźnia, aby zapewnić zgodność z EKPC. W określeniu, czy warunki osadzenia odpowiadają gwarancjom wynikającym z art. 3 EKPC, ważną rolę odgrywały inne powiązane czynniki, takie jak długość osadzenia, możliwość podejmowania aktywności fizycznej na świeżym powietrzu, czy stan zdrowia fizycznego i psychicznego więźnia. Mimo to skrajny brak przestrzeni w celach miał wydatny wpływ na ustalenie, czy zakwestionowane warunki osadzenia były poniżające w rozumieniu art. 3 EKPC. Wielka Izba zdawała sobie sprawę, jaka odpowiedzialność ciąży na niej w związku ze stosowaniem w sprawach indywidualnych całkowitego zakazu tortur oraz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania zgodnie z art. 3; charakter tej odpowiedzialności był inny od funkcji postulatywnej należącej do CPT[28]. W związku z tym Trybunał określił następujące zasady oceny warunków zakwaterowania zgodnie z art. 3 EKPC.

- Po pierwsze, ETPC zastosował wzorzec wywiedziony z własnego orzecznictwa, tj. trzy metry kwadratowe powierzchni na więźnia w wieloosobowych pomieszczeniach mieszkalnych jako minimalny standard na potrzeby art. 3 EKPC. Gdy przestrzeń osobista dostępna dla więźnia w celach wieloosobowych była mniejsza niż trzy metry kwadratowe, uznawano to za na tyle poważny brak przestrzeni osobistej, że zachodziło wyraźne domniemanie naruszenia art. 3 EKPC. Ciężar dowodu spoczywał zatem na pozwanym państwie, które musiało wykazać, że istniały czynniki mogące odpowiednio zrekompensować niedobór przydzielonej przestrzeni osobistej. Wyraźne domniemanie naruszenia art. 3 zwykle można było obalić wyłącznie w przypadku, gdy: (1) ograniczenia wymaganej minimalnej przestrzeni osobistej wynoszącej trzy metry kwadratowe były krótkotrwałe, sporadyczne i nieznaczne; (2) ograniczeniom tym towarzyszyła wystarczająca swoboda poruszania się poza celą i możliwość podejmowania odpowiednich aktywności poza celą; (3) więzień był osadzony w miejscu uznawanym ogólnie za właściwe do tego celu. Poza tym nie mogą występować inne czynniki pogarszające warunki pozbawienia wolności[29].
- Po drugie, jeśli w sprawie była mowa o celi mierzącej od trzech do czterech metrów kwadratowych przestrzeni osobistej na więźnia, kwestia przestrzeni miała istotne znaczenie przy ocenie przez ETPC, czy warunki pozbawienia wolności są odpowiednie. W takich przypadkach stwierdzono by naruszenie art. 3 EKPC, gdyby aspekt przestrzenny był powiązany z innymi aspektami świadczącymi o nieodpowiednich warunkach fizycznych pozbawienia wolności, dotyczącymi w szczególności dostępu do ćwiczeń na świeżym powietrzu, światła naturalnego i świeżego powietrza, dostępności wentylacji, odpowiedniej temperatury wewnętrznej, możliwości korzystania z toalety w warunkach prywatności, a także spełnienia podstawowych wymogów sanitarno-higienicznych[30].

- Po trzecie, w sprawach, w których więzień dysponował powierzchnią osobistą większą niż cztery metry kwadratowe w wieloosobowym pomieszczeniu mieszkalnym i w których nie była zatem podnoszona kwestia przestrzeni osobistej, do oceny przez ETPC, czy warunki pozbawienia wolności więźnia są odpowiednie w rozumieniu art. 3 EKPC, miały zastosowanie inne aspekty warunków fizycznych pozbawienia wolności, wskazane m.in. w Europejskich Regułach Więziennych[31].

Określając te zasady, ETPC podkreślił, jak ważna w monitorowaniu warunków pozbawienia wolności jest prewencyjna rola CPT oraz jak istotne w tym zakresie są standardy opracowane przez Komitet. Trybunał podkreślił ponadto, że orzekając w sprawach dotyczących warunków pozbawienia wolności, zwracał uwagę na te standardy i na to, czy układające się państwa ich przestrzegają[32]. Państwom członkowskim zaleca się, by wdrożyły standardy CPT dotyczące zakwaterowania. Wymogi związane z godnością ludzką w tym obszarze będą ewoluować.

Reguła 18.4 wymaga ujęcia w prawie krajowych strategii przeciwdziałania przeludnieniu. Na liczbę osób w więzieniach w równej mierze wpływa zarówno poziom przestępczości, jak i działanie systemów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Należy mieć to na uwadze zarówno w ogólnych strategiach dotyczących wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, jak i w szczegółowych przepisach dotyczących tego, co dzieje się, gdy więzieniom zagraża takie przeludnienie, które doprowadzi do niemożności sprostania normom minimalnym, jakie muszą być wprowadzone przez rządy zgodnie z regułą 18.3.

Reguła 18.4 nie wskazuje, w jaki sposób należy ograniczać przeludnienie. Przykładowo, w niektórych państwach ogranicza się albo wręcz wstrzymuje nowe przyjęcia po osiągnięciu maksymalnego zaludnienia. Więźniowie, którzy mogą nadal przebywać na wolności bez stwarzania poważnego zagrożenia dla społeczeństwa, są umieszczani na liście oczekujących. Strategia przeciwdziałania przeludnieniu wymaga co najmniej wyznaczenia wyraźnych poziomów maksymalnego zaludnienia wszystkich więzień. W zaleceniu nr [Rec\(99\)22](#) Komitetu Ministrów dotyczącym przeludnienia więzień i wzrostu populacji więziennej i w białej księdze w sprawie przeludnienia więzień opublikowanej w 2016 r. podkreśla się, jak ważne jest stosowanie pozbawienia wolności w ostateczności. Inne strategie mogące prowadzić do ograniczenia przeludnienia to depenalizacja i środki stanowiące alternatywę dla postępowania karnego. Więzienia skutecznie przygotowujące więźniów do życia w wolnym społeczeństwie umożliwiają przedterminowe zwolnienie, co również może być pomocne w ograniczaniu przeludnienia. Jeśli krajowe strategie zapobiegania przeludnieniu w systemie więziennictwa są nieodpowiednie, ETPC może w wyroku pilotażowym zwrócić się do danego państwa, aby opracowało poprawioną strategię walki z przeludnieniem[33].

W regule 18.5 utrzymano zasadę stosowania cel jednoosobowych, które zwłaszcza w przypadku więźniów odbywających kary wieloletniego i dożywotniego pozbawienia wolności są ich domem, choć zasada ta nie zawsze jest przestrzegana (w regule 96 podkreślono, że stosuje się ją też do więźniów oczekujących na wydanie wyroku). W niektórych przypadkach odstępstwa od tej zasady służą tylko radzeniu sobie z przeludnieniem i są niedopuszczalne jako długotrwałe rozwiązania. Umieszczanie więźniów w celach jednoosobowych może też być utrudnione z powodu aktualnej architektury więzienia w połączeniu z innymi czynnikami. Jednakże w przypadku budowy nowych więzień należy brać pod uwagę wymóg osadzenia więźniów w celach jednoosobowych.

Zgodnie z tą regułą interes więźniów może wymagać odstąpienia od zasady umieszczania ich w celach jednoosobowych. Należy zauważyć, że to odstępstwo ogranicza się do sytuacji, w których więźniowie skorzystają na wspólnym zakwaterowaniu. Wymóg ten podkreślono w regule 18.6, zgodnie z którą we wspólnym pomieszczeniu mogą mieszkać tylko więźniowie zdolni do przebywania ze sobą. Np. nie należy zmuszać osób niepalących do mieszkania w celi z palącymi. W celach współdzielonych należy unikać występowania wszelkich form zastraszania, gróźb czy przemocy między więźniami, zapewniając odpowiedni nadzór ze strony personelu więzienia. CPT wielokrotnie zwracał uwagę, że stosowanie pomieszczeń sypialnych dla dużej liczby osób jest niepożądane ze względu na nieodłączne wady tego rozwiązania, i od dawna zaleca wprowadzanie mniejszych pomieszczeń mieszkalnych[34]. Jeśli chodzi o nocowanie, żadna korzyść wynikająca dla więźniów z mieszkania w celi wieloosobowej nie przeważa nad korzyściami, jakie płyną z przebywania w celach jednoosobowych. Nocowanie w celach

jednoosobowych nie oznacza ograniczeń w przebywaniu z innymi więźniami w ciągu dnia. Korzyść polegająca na prywatności w czasie przeznaczonym na sen musi być zrównoważona korzyścią, jaką niesie kontakt z innymi ludźmi w pozostałym czasie (zob. reguła 50.1).

Znaczenie zapewnienia odpowiedniego zakwaterowania podkreślono dodatkowo w nowej wersji reguł przez połączenie tej kwestii z zagadnieniami dotyczącymi przydziału. Reguły przydziału rozbudowano, wskazując wyraźnie i w prosty sposób poszczególne kategorie więźniów, którzy muszą być odseparowani od siebie. Określony w regule 18.8.c wymóg odseparowania starszych więźniów od młodszych należy odczytywać łącznie z regułą 11, zgodnie z którą osoby poniżej 18. roku życia powinny przebywać całkowicie poza więzieniami przeznaczonymi dla osób pełnoletnich. Oddzielenie więźniów niepełnoletnich od pełnoletnich stanowi też wypełnienie bezwzględnego wymogu międzynarodowego wynikającego z art. 37 ust. 3 lit. c Konwencji ONZ o prawach dziecka, a dotyczącego odseparowania dzieci od osób dorosłych, przy czym dzieci w tym kontekście oznaczają osoby w wieku poniżej 18 lat. Celem reguły 18.8.c jest też zapewnienie dodatkowego odseparowania młodszych więźniów, nazywanych też młodocianymi (ang. *young adult*), którzy mogą mieć więcej niż 18 lat, lecz nie są jeszcze gotowi na integrację z innymi dorosłymi więźniami – jest to zgodne z bardziej elastyczną definicją osoby nieletniej (ang. *juvenile*) zawartą w oenzetowskich Wzorcowych regułach minimalnych dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (Regułach pekińskich).

Zmiany w populacji więźniów wymagają też zwrócenia uwagi na potrzeby związane z zakwaterowaniem więźniów należących do innych kategorii. W szczególności ze względu na starszych więźniów wymagane może być zmodyfikowanie standardowych warunków mieszkalnych w więzieniu w taki sposób, aby w miarę możliwości umieścić tych więźniów wspólnie i w odseparowaniu od młodszych osadzonych. Ponadto więźniowie identyfikujący się jako osoby innej płci niż ich płeć biologiczna oraz więźniowie transpłciowi mogą nie mieścić się w binarnym podziale miejsc zakwaterowania więźniów na cele dla mężczyzn i dla kobiet, a tym samym mogą wymagać wprowadzenia innych rozwiązań.

Przyjmuje się, że odseparowanie więźniów poszczególnych kategorii wskazanych w regule 18.8 nie zawsze musi być kategorycznie przestrzegane. W regule 18.9 dopuszcza się odstępstwa od ścisłych wymogów odseparowania, lecz ograniczone do przypadków, w których więźniowie się na nie godzą. Poza tym takie odstępstwa muszą stanowić element celowej polityki władz mającej przynieść korzyści więźniom. Mimo to wprowadzono formy odseparowania, o których mowa w regule 18.8, aby chronić potencjalnie słabszych więźniów, którzy nadal są zagrożeni nadużyciami. Nie należy rezygnować z tych form w celu rozwiązania problemów praktycznych, takich jak przeludnienie.

Ścisłe przestrzeganie podziału na kategorie więźniów w celu odseparowywania ich od siebie przy wykonywaniu codziennych czynności nie zawsze jest właściwym podejściem. Przykładowo, właściwe może być odseparowanie osób w wieku poniżej 18 lat, które są bardziej dojrzałe pod względem fizycznym, od młodszych, mniej dojrzałych fizycznie dzieci.

Reguła 18.10, zgodnie z którą wymagane są jak najmniej restrykcyjne rozwiązania związane z bezpieczeństwem, dostosowane do poziomu zagrożenia ucieczką więźniów lub tym, że więźniowie robią krzywdę sobie lub innym osobom, umożliwia też wzięcie pod uwagę ochrony społeczeństwa przy podejmowaniu decyzji o odpowiednim zakwaterowaniu. W tym zakresie należy zwrócić szczególną uwagę na zapewnienie odpowiedniego zakwaterowania dla starszych więźniów i więźniów z niepełnosprawnościami fizycznymi, którzy z jednej strony mogą mieć szczególne potrzeby, ale z drugiej strony mogą nie stwarzać zagrożenia dla bezpieczeństwa.

Higiena

W regule 19 podkreśla się zarówno czystość w instytucjach, jak i higienę osobistą więźniów. Znaczenie higieny instytucjonalnej podkreśla ETPC, stwierdzając, że niehigieniczne, niesanitarnie warunki, jakie występują często w połączeniu z przeludnieniem, przyczyniają się do orzekania, że ogólnie doszło do poniżającego traktowania. W tym kontekście Trybunał opierał się m.in. na wzorcach ustanowionych w Europejskich Regułach Więziennych^[35]. CPT również zwraca uwagę, że „stały dostęp do odpowiednich urządzeń sanitarnych oraz utrzymywanie wysokich standardów higieny to podstawowe

elementy humanitarnego otoczenia”[36]. ETPC często ubolewa nad brakiem odpowiedniego oddzielenia toalet od części mieszkalnej. Brak odpowiedniego dostępu do urządzeń sanitarnych może też stanowić podstawę do zarzucenia naruszenia art. 8 EKPC[37].

Istnieje związek między higieną instytucjonalną a osobistą, ponieważ władze więzienia muszą umożliwić więźniom dbanie o higienę osobistą i czystość w celi, zapewniając im do tego środki, czego wymaga reguła 19. To ważne, aby władze były ogólnie odpowiedzialne za higienę, w tym w celach, w których więźniowie nocują, a także zapewniały czystość tych cel, kiedy są do nich przyjmowani więźniowie. Z kolei od wszystkich więźniów można oczekiwać, aby – jeśli są w stanie – przynajmniej dbali o higienę osobistą i utrzymywali porządek w swoim otoczeniu. O ile w regułach nie ma bezpośredniego odniesienia do zarostu, dbanie o swoją czystość i schludność obejmuje odpowiednią pielęgnację owłosienia, w tym przycinanie lub golenie zarostu, a władze muszą zapewnić odpowiednie warunki w tym zakresie. Całkowity zakaz zapuszczania brody w więzieniu może stanowić naruszenie art. 8 EKPC[38]. Nigdy jednak nie należy golić głów, ani rutynowo, ani ze względów dyscyplinarnych, ponieważ takie działanie samo w sobie jest upokarzające[39].

ETPC podkreśla, że dostęp do odpowiednio wyposażonych i higienicznych urządzeń sanitarnych ma kluczowe znaczenie dla utrzymania u więźniów poczucia godności osobistej. Higiena i czystość nie tylko są niezbędne do tego, aby więźniowie traktowali swoje ciała z należyтым szacunkiem i takim samym szacunkiem darzyli współmieszkańców, z którymi przez długi czas przebywają w tym samym pomieszczeniu; są to też nieodzowne elementy dbania o zdrowie. Zdaniem ETPC nie może być mowy o prawdziwie humanitarnym otoczeniu bez stałego dostępu do toalety lub możliwości utrzymywania ciała w czystości[40]. Środki ostrożności w wymiarze sanitarnym powinny obejmować profilaktykę rozprzestrzeniania się gryzoni oraz pcheł, wszy, pluskiew i innych insektów. Należy stosować wystarczające i odpowiednie środki dezynfekujące, zapewniać detergenty, a także systematycznie odkażać cele. Działania te są niezbędne, aby zapobiegać chorobom skóry[41].

Zaspokajanie potrzeb sanitarnych kobiet zgodnie z regułą 19.7 obejmuje zapewnianie kobietom dostępu do środków higieny podczas menstruacji oraz do możliwości ich utylizacji. W regule 5 Reguł z Bangkoku bardziej szczegółowo wskazano, jakie są wymagania pod tym względem[42]. Kobietom ciężarnym i karmiącym piersią należy ponadto umożliwić wzięcie kąpieli lub prysznicu częściej niż dwa razy w tygodniu.

W kontekście higieny szczególnie istotny jest dostęp do różnych urządzeń. Są to m.in. urządzenia sanitarne, a także wanny i prysznice. Taki dostęp wymaga szczególnej uwagi władz więziennych, co ma służyć zarówno zapewnieniu dostępności tych urządzeń, jak i zagwarantowaniu dostępu do nich.

Odzież i pościel

Kwestie dotyczące odzieży i pościeli wiążą się ściśle ze sprawami higieny – niewłaściwa odzież i niehigieniczna pościel mogą przyczyniać się do powstania sytuacji, którą z kolei można przywołać jako sprzeczną z art. 3 EKPC[43]. Szczegółowe postanowienia reguł 20 i 21 wskazują władzom więzienia, jakie aktywne działania należy podjąć, aby uniknąć takiej sytuacji. Czystość obejmuje wymóg, aby np. bieliznę osobistą zmieniać i prać tak często, jak wymaga tego utrzymanie higieny.

Należy zwrócić uwagę, że regułę 20 należy odczytywać w powiązaniu z regułą 97, która wyraźnie wskazuje, że nieosądzonym więźniom należy umożliwić noszenie własnej odzieży, jeśli taki jest ich wybór. Reguły nie określają, czy skazanym więźniom powinno się nakazać noszenie jednakowej odzieży. W regułach nie jest to ani uznane za niezgodne z prawem, ani zalecane. Jeśli jednak więźniom nakazuje się noszenie jednakowej odzieży dowolnego rodzaju, odzież ta musi spełniać wymogi określone w regule 20.2. ETPC zwraca uwagę, że choć wymaganie od więźniów, by nosili odzież więzienną, może być uznane za ingerencję w ich integralność osobistą, wymóg ten wynika z uprawnionego celu, jakim jest ochrona interesów bezpieczeństwa publicznego oraz zapobieganie zakłócaniu porządku publicznego i przestępczości[44].

W regule tej podniesiono nieakcentowaną wcześniej kwestię godności ludzkiej w odniesieniu do odzieży, jaką należy zapewnić więźniom. Ma ona zastosowanie do wszystkich więźniów, co oznacza, że żadna jednakowa odzież zapewniana skazanym więźniom nie powinna być poniżająca ani upokarzająca: tym samym zakazana jest jednakowa odzież mogąca kojarzyć się z karykaturalnym wyobrażeniem „skazańca”. Z uwagi na ochronę godności więźniów wymaga się też, aby więźniowie, którzy wychodzą poza więzienie, nie nosili odzieży wskazującej, że są więźniami. Szczególnie gdy więźniowie stawiają się w sądzie, należy im zapewnić odzież odpowiednią na tę okazję.

Określony w regule 20.3 wymóg, aby odzież była utrzymywana w dobrym stanie, jest nieodłącznie powiązany z potrzebą zapewnienia więźniom urządzeń do prania i suszenia odzieży.

Reguła 21 zasadniczo nie wymaga wyjaśnień. Łóżka i pościel w praktyce mają dla więźniów bardzo duże znaczenie. „Pościel” w znaczeniu użytym w tej regule obejmuje ramę łóżka, materac i bieliznę pościelową dla każdego więźnia. Kwestia pościeli często wiąże się ściśle z kwestią przeludnienia. ETPC podkreśla, że każdy więzień musi mieć osobne miejsce do spania w celi [\[45\]](#).

Wyżywienie

Dbanie o to, by więźniowie otrzymywali pożywne posiłki, to jedna z najważniejszych funkcji władz więzienia. ETPC uznaje zapewnianie odpowiedniego wyżywienia za nieodłączny element obowiązku władz polegającego na gwarantowaniu zdrowia i dobrostanu więźniów [\[46\]](#). Zmiana nagłówka z „żywność” na „wyżywienie” odzwierciedla to przesunięcie akcentu. Reguła nie zakazuje rozwiązań umożliwiających więźniom żywić się we własnym zakresie, lecz jeśli takie rozwiązania są stosowane, muszą być realizowane w taki sposób, aby więźniowie mogli spożywać trzy posiłki dziennie. W niektórych krajach władze więzienia pozwalają więźniom na samodzielne przygotowywanie posiłków, ponieważ dzięki temu więźniowie zyskują namiastkę pozytywnych stron życia społecznego. W takich przypadkach więźniowie zostają wyposażeni w odpowiednie urządzenia do gotowania i w żywność w ilości odpowiadającej ich potrzebom w zakresie odżywiania się.

Należy zwracać uwagę na różnice kulturowe i religijne. Odmowa zapewnienia więźniowi wyżywienia odpowiadającego przestrzegany przez niego zasadom religijnym może prowadzić do zarzutów naruszenia art. 9 EKPC [\[47\]](#). W pkt 20 zalecenia Komitetu Ministrów dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami wskazano, w jaki sposób można zapewniać wyżywienie cudzoziemcowi w sposób poprawny kulturowo.

W regule 48 Reguł z Bangkoku podkreśla się znaczenie „odpowiedniej i podawanej w odpowiednim czasie żywności” dla kobiet ciężarnych i karmiących piersią, a CPT zwraca uwagę, że „należy dołożyć wszelkich starań, aby zaspokoić szczególne potrzeby ciężarnych kobiet będących więźniami w zakresie odżywiania, proponując im posiłki z wysoką zawartością białka oraz dużą ilością owoców i warzyw” [\[48\]](#).

W regule 22.2 w obecnym brzmieniu zobowiązuje się władze krajowe do włączenia wymogów w zakresie odżywiania do przepisów krajowych. Wymogi te muszą odzwierciedlać potrzeby żywieniowe poszczególnych grup więźniów. Wprowadzenie takich konkretnych wzorców da wewnętrznym strukturom kontrolnym oraz krajowym i międzynarodowym organom nadzorczym podstawę do oceny, czy potrzeby więźniów w zakresie odżywiania są zaspokajane w sposób wymagany prawem.

Porady prawne

Te reguła stanowi o prawie każdego więźnia do porady prawnej. Jak podkreślono w regule 61 Reguł Nelsona Mandeli, uzyskanie takiej porady zależy od tego, czy więźniom przyznano stosowne możliwości, czas i środki niezbędne do widzeń oraz komunikowania i konsultowania się z osobą świadczącą pomoc prawną. Porada może dotyczyć zarówno postępowania karnego, jak i cywilnego, a także innych kwestii, np. sporządzenia testamentu. Szczegółowy zakres porady prawnej i tego, kto może być osobą świadczącą

pomoc prawną, może być nieznacznie inny w poszczególnych państwach i najlepiej określić go w prawie krajowym.

Reguła 23 służy nadaniu wymiaru praktycznego uprawnieniu więźnia do porady prawnej. W regule 23.3 zaleca się, aby władze więzienia angażowały się w tę kwestię, informując więźniów o możliwości uzyskania pomocy prawnej. Władze więzienia powinny też dążyć do tego, aby ułatwiać dostęp do porad prawnych na inne sposoby, np. zapewniając więźniom materiały piśmiennicze do prowadzenia notatek oraz pokrywając opłaty pocztowe za korespondencję z prawnikami, jeśli więźniów na to nie stać[49]. Szczególne potrzeby niesądzonych więźniów związane z poradami prawnymi i ułatwienia w korzystaniu z tych porad wskazano w regule 98.

Zgodnie z regułą 23.4 władze więzienia powinny ułatwiać udzielanie porad prawnych, zapewniając ich poufność. Prawo dostępu więźniów do poufnych porad prawnych i poufnej korespondencji z prawnikami jest ugruntowane, a ETPC uznał je w licznych orzeczeniach[50]. Według CPT widzenia z prawnikami więźniów nie powinny podlegać wymogowi uzyskania zgody ani ograniczeniom co do długości i częstotliwości[51]. W praktyce można to osiągnąć na różne sposoby. Przykładowo, standardem stosowanym od dawna w więzieniach jest organizowanie widzeń więźniów z ich prawnikami w taki sposób, aby personel więzienny mógł te widzenia obserwować, ale nie mógł słuchać ich przebiegu (zob. reguła 61 Reguł Nelsona Mandeli). Można nadal uznawać, że jest to najlepszy sposób, aby zapewnić dostęp do poufnych porad prawnych, lecz można też szukać innych sposobów na osiągnięcie tego samego rezultatu. Należy też opracować szczególne metody zapewnienia poufności korespondencji prawniczej. Poufność jest równie istotna, gdy taka korespondencja odbywa się drogą elektroniczną.

Zgodnie z wymogiem określonym w regule 23.5 o każdym wyłączeniu poufności musi decydować sąd. Wyłączenie poufności może być jedynie uzasadnione względami zapobiegania popełnieniu poważnego przestępstwa lub poważnymi naruszeniami bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego w więzieniu[52]. Jeśli w drodze wyjątku sąd wyłączy poufność komunikacji z osobami świadczącymi pomoc prawną w indywidualnej sprawie, należy wskazać konkretne powody takiego wyłączenia i przedstawić je więźniowi na piśmie. Postanowienie sądu o wyłączeniu poufności musi podlegać kontroli. Ponadto w kontekście prawa do rzetelnego procesu sądowego w rozumieniu art. 6 EKPC nadzorowanie kontaktów więźniów z ich obrońcami stanowi ingerencję w prawo do obrony i wymaga bardzo przekonującego uzasadnienia[53].

Celem reguły 23.6 jest wspomaganie więźniów przez udostępnianie im dokumentów prawniczych, które ich dotyczą. Jeśli ze względów bezpieczeństwa i porządku nie można zezwolić im na posiadanie tych dokumentów w celi, należy podjąć działania, aby zagwarantować im dostęp do nich w typowych godzinach pracy.

Kontakty ze światem zewnętrznym

Utrata wolności nie powinna oznaczać utraty kontaktu ze światem zewnętrznym. Wręcz przeciwnie – wszyscy więźniowie są uprawnieni do takich kontaktów w większym albo mniejszym stopniu, a władze więzienia powinny dążyć do stworzenia warunków umożliwiających im jak najlepsze utrzymywanie tych kontaktów. Tradycyjne formy takich kontaktów to pisanie listów, rozmowy telefoniczne i widzenia, lecz władze więzienia powinny mieć na uwadze fakt, że nowoczesne technologie stwarzają dodatkowe możliwości komunikowania się drogą elektroniczną. Wraz z ich rozwojem powstają też kolejne techniki ich kontrolowania, które można wykorzystywać w sposób niezagrożający bezpieczeństwu osobistemu ani instytucjonalnemu. Kontakty ze światem zewnętrznym są kluczowe w zapobieganiu potencjalnie szkodliwym skutkom osadzenia w więzieniu (zob. pkt 22 i 23 zalecenia [Rec\(2003\)23](#) Komitetu Ministrów w sprawie zarządzania więźniami odbywającymi karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności). Reguła 99 wyraźnie stanowi, że niesądzeni więźniowie też powinni mieć możliwość utrzymywania kontaktów ze światem zewnętrznym, a ewentualne ograniczenia tych kontaktów należy wprowadzać z dużą rozważą.

Użyty termin „rodzina” należy interpretować szeroko jako oznaczający możliwość kontaktów z osobą, z którą więzień nawiązał relację porównywalną z relacją z członkiem rodziny, nawet jeśli nie ma ona

sformalizowanego charakteru. Zgodnie z orzecznictwem ETPC istnienie lub brak „życia rodzinnego” jest zasadniczo kwestią faktyczną zależną od istnienia bliskich więzi osobistych[54].

Zgodnie z art. 8 EKPC każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego i swojej korespondencji, a regułę 24 można interpretować jako wskazanie, że obowiązkiem władz więziennych jest zapewnienie, aby te prawa były przestrzegane w warunkach więziennych, które co do istoty wiążą się z nakładaniem ograniczeń. Ma to zastosowanie również do widzeń, które są szczególnie ważną formą komunikacji. W związku z tym ETPC podkreśla, że jednym z podstawowych składników prawa więźniów do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego jest to, aby władze umożliwiały im utrzymywanie kontaktów z bliską rodziną, a w razie potrzeby ich w tym wspomagały[55]. Wszelkie ograniczenia w tym obszarze muszą być zgodne z prawem, muszą służyć osiągnięciu uprawnionego celu i muszą być proporcjonalne zgodnie z wymogami art. 8 ust. 2 EKPC.

Aby przestrzegać ograniczeń określonych w art. 8 ust. 2 EKPC w odniesieniu do ingerencji władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, należy zminimalizować obostrzenia dotyczące komunikacji. Konieczne jest dołożenie staranności, aby zminimalizować poszczególne utrudnienia i opóźnienia, z jakimi mierzą się więźniowie, którzy muszą komunikować się w obcym języku. Jednocześnie zgodnie z regułą 24.2 komunikacja może być ograniczana i monitorowana w celu utrzymania porządku wewnętrznego oraz bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego w więzieniu (zob. ogólne omówienie tych pojęć w części IV). Konieczne może być ograniczenie komunikacji, aby uczynić zadość potrzebom wynikającym z toczącego się postępowania przygotowawczego w sprawie karnej, zapobiec popełnieniu kolejnego przestępstwa i chronić ofiary przestępstw. Ograniczenia z tych względów należy nakładać ze szczególną rozważą, ponieważ wymagają one podejmowania decyzji o sprawach, do rozstrzygania których często nie wystarcza wiedza z zakresu zwykłej działalności władz więzienia. Dobrą strategią może być wymóg wystąpienia o postanowienie sądu przed wprowadzeniem ograniczeń na tej podstawie. Monitorowanie również powinno być proporcjonalne do zagrożenia, jakie stwarza dana forma komunikacji, i nie powinno być wykorzystywane jako pośredni sposób ograniczenia komunikacji. Zasady te znajdują odzwierciedlenie w pkt 3 Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. Zgodnie z tym dokumentem „[k]ażdy nadzór nad kontaktami i każde ograniczenie kontaktów muszą być proporcjonalne do szacowanego ryzyka i realizowane przy pełnym poszanowaniu międzynarodowych standardów praw człowieka i prawa krajowego, a także zgodnie z regułą 24 Europejskich Reguł Więziennych”.

Zasady, zgodnie z którymi są też nakładane ograniczenia, również mają znaczenie: muszą być określone wyraźnie, „przewidziane przez ustawę” w myśl art. 8 ust. 2 EKPC, i nie mogą być ustanawiane samodzielnie przez władze więzienia[56]. Stosowne przepisy prawa muszą wręcz wskazywać z wystarczającą klarownością zakres i sposób korzystania ze swobody uznania udzielonej władzom w tym zakresie[57]. Wprowadzone ograniczenie musi stanowić najmniej inwazyjne spośród tych, które są uzasadnione danym zagrożeniem. Można więc np. kontrolować korespondencję pod kątem niedozwolonej zawartości, lecz czytanie jej treści jest dopuszczalne wyłącznie wtedy, gdy istnieją konkretne przesłanki świadczące o nielegalności tej treści. Nie należy np. zakazywać widzeń, jeśli stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa instytucjonalnego, lecz w proporcjonalny sposób zaostrzyć ich nadzorowanie. Poza tym aby zagrożenie uzasadniało wprowadzenie ograniczenia, trzeba potrafić je udowodnić; niedopuszczalne jest np. wprowadzanie cenzury bez ograniczenia czasowego. W praktyce ograniczenia różnią się w zależności od formy komunikacji, której dotyczą. Listy, a dzięki nowoczesnej technologii również rozmowy telefoniczne, można kontrolować z łatwością. Środki komunikacji elektronicznej, np. emaile, nadal stwarzają większe ryzyko dla bezpieczeństwa instytucjonalnego i można ograniczyć możliwość korzystania z nich do niewielkiej kategorii więźniów. Ryzyko dla bezpieczeństwa instytucjonalnego może się zmieniać, w związku z czym w regułach nie zawarto konkretnych wytycznych w tym obszarze.

ETPC wyjaśnia w orzecznictwie, że kontrolowanie korespondencji więźniów do pewnego stopnia nie jest samo w sobie niezgodne z EKPC. Przy ocenie dopuszczalnego zakresu takiej kontroli nie należy jednak pomijać faktu, że możliwość pisania i otrzymywania listów to w niektórych przypadkach jedyna forma łączności więźniów ze światem zewnętrznym. W ocenie proporcjonalności ingerencji uwzględnia się charakter rozpatrywanej korespondencji. Przykładowo, ETPC uznaje, że potrzeba poufności ma kluczowe

znaczenie w przypadku korespondencji więźnia z prawnikiem dotyczącej rozważań na temat potencjalnych kroków prawnych lub związanej z toczącym się postępowaniem, zwłaszcza gdy taka korespondencja odnosi się do roszczeń lub zarzutów wobec władz więzienia. Możliwość rutynowego kontrolowania takiej korespondencji, w szczególności przez organy mogące mieć bezpośredni interes w sprawach, których ona dotyczy, nie jest zgodna z zasadami poufności i tajemnicy zawodowej związanymi z relacjami między prawnikiem a jego klientem. ETPC zwraca też uwagę na doprecyzowanie, na czym ma polegać ingerencja w danej sprawie[58].

Dodatkowe konkretne obostrzenia w stosowaniu ograniczeń zawarto w regule 24.2, którą opracowano z zamiarem zapewnienia, aby nawet więźniowie, którzy podlegają ograniczeniom, mogli mimo to utrzymywać kontakty ze światem zewnętrznym. Dobrą strategią może być określenie w prawie krajowym minimalnej liczby widzeń, listów i rozmów telefonicznych, jakie zawsze muszą być dozwolone. CPT wskazał, że wszyscy więźniowie powinni korzystać z uprawnienia do widzeń w wymiarze co najmniej godziny tygodniowo oraz powinni mieć dostęp do telefonu co najmniej raz w tygodniu (nie licząc kontaktów z prawnikami). Poza tym w utrzymywaniu kontaktów z rodzinami i innymi osobami może pomóc więźniom stosowanie nowoczesnych technologii (np. usług telefonii internetowej – VoIP)[59]. Ponadto widzenia co do zasady powinny umożliwiać bezpośredni kontakt fizyczny więźnia z odwiedzającymi, a widzenia bez takiej możliwości powinny być udzielane w wyjątkowych przypadkach; takie rozwiązanie powinno obowiązywać wobec więźniów ze wszystkich określonych prawem kategorii. Każda decyzja o udzieleniu widzenia bez możliwości kontaktu fizycznego musi być uzasadniona i przemyślana, a także oparta na indywidualnej ocenie potencjalnego ryzyka ze strony więźnia[60]. Ograniczenia dotyczące widzeń lub sposobu ich przeprowadzania, np. umożliwiania kontaktu fizycznego, nie powinny być nakładane z innych przyczyn niż określone w regule 24.2. Ograniczenia takie należy stosować w jak najmniejszym stopniu i przez jak najkrótszy czas niezbędny do tego, aby osiągnąć cel ich wprowadzenia.

Niektórych form komunikacji w ogóle nie można zakazać. Nie jest zaskoczeniem, że ETPC zwraca szczególną uwagę na próby ograniczenia korespondencji z nim, co może stanowić podstawę do wysunięcia zarzutu na podstawie art. 8 i 34 EKPC[61]. W regule 24.3 wskazano, że dopuszczalność takiej komunikacji powinna być określona w prawie krajowym, podobnie jak dopuszczalność komunikacji np. z krajowym rzecznikiem praw obywatelskich i sądami krajowymi, a także z CPT i ETPC.

Szczególne znaczenie widzeń, nie tylko dla więźniów, ale i dla ich rodzin, podkreślono w regule 24.4. Pkt 17 zalecenia [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych stanowi, że dzieciom zwykle należy zezwolić na widzenie z osadzonym rodzicem przed upływem tygodnia od czasu pozbawienia wolności, a następnie zezwalać na systematyczne i częste kolejne widzenia. W punkcie tym wskazano, że co do zasady „widzeń z dziećmi powinno się udzielać raz w tygodniu, a w stosownych przypadkach zezwala się na krótsze i częstsze widzenia z bardzo małymi dziećmi”. Widzenia bezdзорowe dla rodzin powinny być udzielane na długi czas, np. na 72 godziny, jak ma to miejsce w wielu krajach na wschodzie i północy Europy. Takie długie widzenia umożliwiają więźniom podejmowanie intymnych relacji z partnerami[62].

Reguła 24.5 nakłada na władze więzienia obowiązek pozytywny dotyczący ułatwiania kontaktów ze światem zewnętrznym. Można to osiągnąć, np. rozważając udzielanie wszystkim więźniom zezwolenia na opuszczenie więzienia na podstawie reguły 24.7 ze względów humanitarnych. ETPC orzekł, że jest to niezbędne w przypadku pogrzebu bliskiego członka rodziny, jeśli nie ma zagrożenia, że więzień zbiegnie[63]. Względy humanitarne udzielenia zezwolenia na opuszczenie więzienia mogą obejmować sprawy rodzinne, np. narodziny dziecka.

W regułach 24.6, 24.8 i 24.9 zwraca się szczególną uwagę na zapewnienie, aby więźniowie otrzymywali podstawowe informacje na temat bliskiej rodziny oraz by podstawowe informacje o więźniach docierały do tych osób przebywających na wolności, które są nimi szczególnie zainteresowane. W razie konieczności należy wspomagać więźniów w przekazywaniu takich informacji, w szczególności (ale nie tylko) ich dzieciom oraz osobom, które sprawują pieczę nad tymi dziećmi – zob. pkt 14 zalecenia [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych. Celem tej reguły jest wyważenie – co nie jest proste – uprawnienia więźniów do powiadamiania ważnych osób trzecich przebywających na wolności o określonych

okolicznościach, zobligowania władz do podejmowania takich czynności w niektórych sytuacjach, a także uznania prawa więźniów do tego, aby informacje na ich temat nie były udostępniane, kiedy oni sami nie życzą sobie ich ujawnienia. Jeśli więźniowie stawiają się w więzieniu z własnej woli, a nie po zatrzymaniu, władze nie muszą informować rodzin o ich przyjęciu.

Reguła 24.10 dotyczy kwestii kontaktów ze światem zewnętrznym w kontekście możliwości otrzymywania informacji, co zalicza się do prawa do wolności wyrażania opinii zagwarantowanego w art. 10 EKPC. Może to również odnosić się do dostępu do nowoczesnych technologii (informatycznych)[64].

Reguła 24.11 stanowi *novum* w Europejskich Regułach Więziennych; opracowano ją z myślą o zapewnieniu, aby władze więzienia miały na względzie, że ETPC obecnie przywiązuje coraz większą wagę do prawa więźniów do głosowania[65]. Również w tym przypadku władze więzienia mogą i powinny pełnić funkcję wspomagającą i nie utrudniać więźniom udziału w głosowaniu[66]. Reguła ta wynika z postanowień zawartych pierwotnie w rezolucji (62) 2 w sprawie praw wyborczych, obywatelskich i społecznych więźniów, która w rozdziale B, pkt 5 i 6, stanowi następująco:

„Jeśli prawo zezwala wyborcom na głosowanie bez osobistego stawiennictwa w kabinie do głosowania, należy umożliwić osadzonemu skorzystanie z tego przywileju, o ile nie został pozbawiony czynnego prawa wyborczego z mocy prawa lub postanowieniem sądu. Więźniowi, któremu zezwolono na oddanie głosu, należy stworzyć możliwość dowiedzenia się o tym, aby mógł skorzystać z przysługującego mu prawa”.

Reguła 24.12 służy zachowaniu proporcji w tym dalece kontrowersyjnym obszarze komunikowania się przez więźniów. Normą jest wolność wyrażania opinii, lecz władze publiczne mogą ograniczyć korzystanie z tej wolności zgodnie z art. 10 ust. 2 EKPC[67]. Użycie terminu „interes publiczny” pozwala na zakazanie takiej komunikacji z innych przyczyn niż związane z wewnętrznymi względami bezpieczeństwa osobistego i instytucjonalnego. Przyczyny te obejmują ograniczenia w celu ochrony interesu ofiar, innych więźniów lub personelu. Termin „interes publiczny” należy jednak interpretować stosunkowo wąsko, aby nie podważać uprawnień więźniów wynikających z tej reguły.

Rygor więzienny

W regule 25 podkreślono, że władze więzienia nie powinny skupiać się wyłącznie na poszczególnych regułach, np. dotyczących pracy, wykształcenia czy aktywności fizycznej, lecz powinny poddać przeglądowi rygor więzienny jako całość, z uwzględnieniem wszystkich więźniów, aby sprawdzić, czy rygor ten spełnia podstawowe wymagania związane z godnością ludzką. Działania w tym zakresie powinny obejmować typowy dzień roboczy. Niedopuszczalne jest np. przetrzymywanie więźniów w celach przez 23 godziny na dobę. CPT podkreśla, że celem powinno być zapewnienie, aby wszyscy więźniowie (zarówno nieosądzeni, jak i skazani) mogli spędzać sporą część dnia (np. co najmniej osiem godzin) poza celami, wykonując różne zajęcia, które nie są bezcelowe (pracę, najlepiej mającą walor przysposobienia zawodowego, naukę, uprawianie sportu, zajęcia rekreacyjne i socjalizujące[68]).

Należy zwrócić szczególną uwagę na zapewnienie, aby więźniowie, którzy nie pracują, np. ze względu na osiągnięcie wieku emerytalnego, byli angażowani w inne aktywności.

W tej regule zawarto też wyraźne odniesienie do potrzeb bytowych więźniów, zachęcając władze więzienia do sprawdzenia, czy wielorakie potrzeby dotyczące dobrostanu więźniów są zaspokajane – czy to przez służbę więzienną, czy przez jednostki opieki społecznej należące do innych segmentów struktury państwa. Reguła odnosi się też do potrzeby udzielania wsparcia więźniom – zarówno mężczyznom, jak i kobietom – którzy doświadczyli znęcania fizycznego lub psychicznego lub wykorzystywania seksualnego.

Należy ponadto zwrócić uwagę, że zgodnie z regułą 101 nieosądzeni więźniowie mogą zwrócić się o włączenie ich do reżimu więziennego przeznaczonego dla skazanych więźniów.

Praca

Należy mieć na uwadze, że o pracy nieosądzonych więźniów stanowi reguła 100, a o pracy skazanych więźniów – reguła 105. Umieszczenie reguły 26 w części ogólnej stanowi znaczące odstępstwo od dotychczasowej praktyki, ponieważ wcześniej uznawano, że praca jest dostępna (i obowiązkowa) tylko dla skazanych więźniów. Obecnie panuje powszechne przekonanie, że nieosądzeni więźniowie też są uprawnieni do tego, aby pracować. Postanowienia reguły 26 mają zastosowanie do wszystkich rodzajów pracy wykonywanej przez więźniów, bez względu na to, czy są to więźniowie nieosądzeni, którzy sami podejmują decyzję o podjęciu pracy, czy więźniowie skazani, dla których praca może być obowiązkiem.

W regule 26.1 ponownie podkreślono, że żadna praca wykonywana przez więźnia nie powinna być karą. Ma to służyć walce z potencjalnym dopuszczaniem się oczywistych nadużyć. Zamiast tego należy podkreślać pozytywną stronę pracy. Możliwości pracy stwarzane więźniom powinny być dostosowane do współczesnych standardów i technik pracy oraz zorganizowane z wykorzystaniem nowoczesnych systemów zarządzania i procesów produkcyjnych. Należy podejmować niezbędne środki ostrożności[69]. Jest to ważne, ponieważ w regule 26.4 wskazano w sposób ogólny, że kobiety mają dostęp do wszelkich rodzajów pracy, bez ograniczenia do tych sposobów wykonywania pracy, które tradycyjnie uznaje się za przeznaczone dla kobiet. Praca powinna mieć szeroko rozumiany walor rozwojowy dla wszystkich więźniów; temu samemu celowi służy wymóg, aby praca w miarę możliwości pozwalała więźniom na podnoszenie swoich zdolności do zarabkowania.

Większość szczegółowych postanowień na temat pracy zawartych w regule 26 opiera się na zasadzie tworzenia normalnych warunków funkcjonowania, ściśle związanej z regułą 5. Tym samym np. przepisy dotyczące BHP, czasu pracy, a nawet udziału w państwowym systemie ubezpieczenia społecznego powinny odzwierciedlać analogiczne uregulowania dotyczące pracowników poza więzieniem. Za podstawę takich zaleceń przyjęto podejście wyrażone w rezolucji [Res\(75\)25](#) Komitetu Ministrów w sprawie pracy w więzieniu. To samo podejście powinno być stosowane przy ustalaniu poziomu wynagrodzenia dla więźniów. Najbardziej pożądanym rozwiązaniem byłoby wypłacanie wszystkim więźniom wynagrodzeń zbliżonych do poziomu obowiązującego w ogóle społeczeństwa.

Reguła 26 zawiera też postanowienia mające przeciwdziałać wykorzystywaniu pracy w więzieniu. W związku z tym w regule 26.8 dąży się do zapewnienia, aby chęć zysku nie powodowała pomijania korzyści, jakie praca ma przynosić pod względem szkolenia więźniów i normalizowania ich życia w więzieniu.

W regułach 26.11 i 26.12 unormowano kwestie dysponowania zarobkami więźniów i oszczędzania zarobionych pieniędzy. Zgodnie z orzecnictwem ETPC rozwiązanie polegające na tym, że więźniom zezwalano na korzystanie z połowy posiadanych pieniędzy, bez dostępu do drugiej połowy, którą deponowano w specjalnym funduszu na czas ich pobytu w więzieniu, nie stanowiło nieproporcjonalnej ingerencji w ich prawo własności na podstawie art. 1 Protokołu nr 1. Tym samym Trybunał podkreślił, że państwa mają szeroki margines oceny w takich kwestiach, a także mają prawo do wprowadzania stosownych rozwiązań służących zabezpieczeniu powrotu więźniów do społeczeństwa po zwolnieniu z więzienia[70]. Z kolei obowiązkowe oszczędzanie pieniędzy w sposób mogący spowodować uszczuplenie korzyści należnych więźniom z tytułu ich własności stanowi naruszenie art. 1 Protokołu nr 1[71].

W regule 26.16 zwraca się uwagę, że o ile praca może być głównym elementem codzienności więźniów, nie można wymagać wykonywania jej w sposób wyłączający podejmowanie innych rodzajów aktywności. Wśród tych aktywności wymienia się w szczególności naukę, lecz bardzo ważnym elementem reżimu więziennego danego więźnia może być też np. utrzymywanie kontaktów z innymi podmiotami, takimi jak służby opieki społecznej.

Ćwiczenia i rekreacja

Należy podkreślić – tak jak podkreślono to przez umiejscowienie reguły 27 – że wszyscy więźniowie, w tym także tacy, którym wymierzono karę dyscyplinarną, potrzebują ćwiczeń i rekreacji, choć udział

w takich formach aktywności nie powinien być obowiązkowy. Możliwości podejmowania ćwiczeń i rekreacji należy stwarzać wszystkim więźniom, nie tylko w ramach programu terapeutyczno-szkoleniowego dla skazanych więźniów. Jest to zgodne z Wzorcowymi regułami minimalnymi Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczącymi postępowania z więźniami, w których jest mowa o ćwiczeniach i rekreacji. Na znaczenie ćwiczeń dla wszystkich więźniów zwraca uwagę CPT [\[72\]](#). Wszyscy więźniowie, którzy nie są wystarczająco aktywni fizycznie dzięki pracy, powinni ćwiczyć przez co najmniej godzinę dziennie. Przyrządy do ćwiczeń na świeżym powietrzu powinny nadawać się do tego, aby więźniowie mogli wykonywać na nich wyćężone ćwiczenia [\[73\]](#). CPT zaleca ponadto, aby dziedzińce przeznaczone do ćwiczeń były wyposażone w schronienie przed złą pogodą oraz osłonę przeciwsłoneczną, a także w miejsce do odpoczynku [\[74\]](#).

ETPC również wskazuje, że więźniom należy zezwalać na wykonywanie ćwiczeń fizycznych na świeżym powietrzu przez co najmniej godzinę każdego dnia, najlepiej w ramach szerszego programu zajęć poza celą, pamiętając przy tym, że obiekty służące do ćwiczeń na świeżym powietrzu powinny być odpowiednio przestronne i w miarę możliwości powinny chronić przed niepogodą. Jest to zgodne z innymi wzorcami międzynarodowymi, w myśl których więźniom należy umożliwiać spędzanie odpowiedniej części dnia poza celami w celu wykonywania zajęć o różnym charakterze, tj. pracy, rekreacji, nauki [\[75\]](#).

Poza zapewnieniem więźniom możliwości podejmowania aktywności fizycznej należy stwarzać im okazje do uczestniczenia w zajęciach rekreacyjnych, tak aby życie w więzieniu było jak najbardziej zbliżone do normalności. Organizowanie zajęć sportowych i rekreacyjnych to doskonała okazja, aby angażować więźniów do udziału w ważnej sferze życia w więzieniu oraz by rozwijać ich kompetencje społeczne i umiejętności interpersonalne. Jest to też okazja do realizowania przez więźniów ich prawa do stowarzyszania się. Prawo to jest chronione na mocy art. 11 EKPC i mimo że w kontekście więzienia ulega znacznemu ograniczeniu ze względów porządkowych, korzystanie z niego nie jest całkowicie zakazane (zob. też komentarz do reguły 52.3 w części IV).

Reguła 27.5 dotyczy więźniów, którzy potrzebują aktywności fizycznej szczególnego rodzaju; np. więźniów, którzy doznał urazu, może wymagać dodatkowych ćwiczeń, aby zregenerować uszkodzone mięśnie.

Edukacja

Ta reguła odnosi się ogólnie do edukacji więźniów. Dodatkowe kwestie dotyczące edukacji skazanych więźniów uwzględniono w regule 106. Władze więzienia powinny zwracać szczególną uwagę na edukację młodych więźniów oraz więźniów o szczególnych potrzebach edukacyjnych, m.in. cudzoziemców lub więźniów z niepełnosprawnościami. Jest to zgodne z zaleceniem nr [Rec\(89\)12](#) Komitetu Ministrów w sprawie edukacji w więzieniu, które odnosi się właśnie do potrzeb edukacyjnych wszystkich więźniów. W regule podkreślono, jak ważne jest to, aby władze więzienia dbały o więźniów o szczególnych potrzebach edukacyjnych, a także jak istotne jest zintegrowanie kształcenia w więzieniu z ogólnospołecznym systemem oświaty. Ważne jest też to, aby w sytuacji, gdy więźniowie zdobywają urzędowo poświadczane kwalifikacje, przebywając w więzieniu, na świadectwach potwierdzających uzyskanie tych kwalifikacji nie widniała informacja o miejscu ich zdobycia.

Bibliotekę należy traktować jako miejsce przeznaczone dla wszystkich więźniów oraz jako ważne narzędzie do zapewniania rekreacji. Biblioteka odgrywa też ważną rolę w zapewnianiu edukacji w więzieniu. Odpowiednio zaopatrzona biblioteka powinna zawierać książki we wszystkich językach, w jakich czytają więźniowie. W bibliotece powinny też znajdować się materiały o tematyce prawniczej, w tym egzemplarze Europejskich Reguł Więziennych i podobnych dokumentów, a także przepisy mające zastosowanie do danego więzienia, tak aby więźniowie mogli z nich korzystać. Poza tym biblioteka może dysponować informacjami zapisanymi w formacie elektronicznym.

Wolność myśli, sumienia i wyznania

Dotychczas w regułach więziennych uznawano, że miejsce religii w więzieniu nie stanowi problemu, ograniczając się do postanowienia o charakterze pozytywnym, w którym wskazywano, jak najlepiej zorganizować życie religijne w więzieniu. Niemniej ze względu na to, że w niektórych krajach rośnie liczba więźniów głęboko religijnych, konieczne stało się wskazanie bardziej zasadniczego podejścia, a także określenie wymogu pozytywnego w tym zakresie.

W regule 29.1 wskazano, że należy uznawać wolność wyznania, a także wolność myśli i sumienia zgodnie z art. 9 EKPC.

Reguła 29.2 nakłada na władze więzienia wymóg pozytywny udzielania pomocy w odniesieniu do praktykowania religii oraz funkcjonowania zgodnie z własnymi przekonaniem. Należy podejmować różne działania w tym zakresie. W regule 22 zawarto już wymóg uwzględniania religijnych preferencji żywieniowych więźniów przy ustalaniu ich jadłospisu. W miarę możliwości w każdym więzieniu należy stworzyć miejsca kultu religijnego i zgromadzeń dla więźniów wszystkich wyznań. Jeśli w więzieniu przebywa wystarczająca liczba więźniów tego samego wyznania, należy wyznaczyć zaaprobowanego przedstawiciela tego wyznania. Jeśli uzasadnia to liczba więźniów, a warunki na to pozwalają, taki przedstawiciel powinien zostać wyznaczony na stałe. Wyznaczonym przedstawicielom należy umożliwić systematyczne odprawianie nabożeństw i prowadzenie zajęć oraz składanie więźniom wyznającym tę samą religię wizyt duszpasterskich bez udziału osób postronnych. Żadnemu więźniowi nie powinno się odmawiać dostępu do zaaprobowanego przedstawiciela danego wyznania. W przeciwnym razie może dojść do naruszenia art. 9 EKPC [76]. Zasada ochrony wolności wyznania więźniów jest też ujęta w pkt 2 Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu, przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. Dodatkowo zgodnie z pkt 23 tych wytycznych więźniom należy w miarę możliwości pozwolić na spożywanie posiłków o takich porach, o których jest to zgodne z ich religią. W pkt 24 i 25 wytycznych zawarto dalsze wskazówki dotyczące odpowiednich przedstawicieli religijnych oraz zapewnienia im odpowiednich miejsc i zasobów, aby mogli spotykać się z więźniami bez osób postronnych i odprawiać nabożeństwa z udziałem większej liczby osób.

W regule 29.3 zawarto zabezpieczenia zapewniające, aby więźniowie nie byli poddawani naciskom w obszarze religii. Należy unikać zachęcania do przyjęcia danego wyznania. Fakt, że o tych zagadnieniach jest mowa w części ogólnej, jest zaakcentowaniem wymogu, aby praktykowania religii nie postrzegać głównie jako elementu programu zajęć w więzieniu, lecz by traktować je jako zagadnienie ogólne dotyczące wszystkich więźniów.

Informacja

Ta reguła podkreśla znaczenie informowania więźniów o wszystkich prawach i obowiązkach, które ich dotyczą, w tym zawartych w regulaminie wewnętrznym. Informowanie powinno odbywać się w języku, który więźniowie rozumieją, a wyjaśnień należy udzielać w taki sposób, jaki będzie dla nich przystępny. Przydatne mogą okazać się pomoce technologiczne, w tym film wprowadzający, a także formy wsparcia ze strony innych więźniów.

Konieczne jest też podejmowanie działań gwarantujących, że więźniowie są należycie poinformowani. Więźniów będą interesować nie tylko warunki materialne i formalne pobytu w więzieniu, ale również postępy w ich sprawie, a w przypadku skazania będą chcieli wiedzieć, ile czasu pozostało im do końca odbywania kary oraz czy kwalifikują się do przedterminowego zwolnienia. Z tego względu ważne jest, aby administracja więzienia prowadziła ewidencję jednostronnych informacji, a więźniowie mogli zwracać się o ich udostępnienie. Dla lepszego zrozumienia sposobu traktowania więźniów ich rodziny powinny mieć dostęp do regulacji określających traktowanie ich bliskich.

Mienie więźniów

W praktyce ochrona mienia więźniów, w tym pieniędzy, wartościowych przedmiotów oraz innych rzeczy osobistych może być utrudniona, ponieważ więźniowie są narażeni na kradzieże. W regule 31 określono szczegółowe procedury, których należy przestrzegać od chwili przyjęcia więźnia, aby uniknąć takiej kradzieży. Procedury te służą również zabezpieczeniu pracowników przed zarzutami dotyczącymi przywłaszczenia należącego do więźniów mienia. Ponadto reguła przewiduje, że – z zastrzeżeniem ograniczeń – więźniowie mają prawo nabywać lub w inny sposób pozyskiwać produkty, których mogą potrzebować w więzieniu. Jeżeli chodzi o jedzenie lub picie, należy odnieść się dodatkowo do spoczywającego na władzach obowiązku zapewnienia więźniom odpowiedniego wyżywienia zgodnie z regułą 22.

Przenoszenie więźniów

Więźniowie są szczególnie narażeni podczas transportu poza więzienie. W regule 32 przewidziano zatem zabezpieczenie mające na celu ochronę przenoszonych więźniów. Znaczenie tej reguły podkreśliło Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w rezolucji 2266 (2019) „Ochrona praw człowieka podczas przenoszenia więźniów” z dnia 1 marca 2019 r.

Ze względu na szczególne narażenie więźniów przenoszonych do innego państwa należy przyjąć, że termin „przenoszenie” obejmuje taki przypadek.

W regule 32.1 skupiono się na przysługującym więźniom prawie do prywatności w rozumieniu art. 8 EKPC, ponieważ podczas przenoszenia występuje zwiększone ryzyko naruszenia ich prywatności. Obowiązkiem władz jest zatem przywiązywanie szczególnej wagi do zapewniania, aby więźniowie byli w jak najmniejszym stopniu wystawiani na widok publiczny.

Reguła 32.2 określa zasady dotyczące warunków, jakie należy zapewnić więźniom podczas transportu, w podobny sposób jak reguła 18 przewiduje warunki zakwaterowania. W 2018 r. CPT wydał zestawienie tematyczne zawierające konkretne normy, które opracował w tym zakresie[77]. Zgodnie z tymi normami powierzchnia indywidualnych kabin wykorzystywanych do transportu więźniów nie może być w żadnym wypadku mniejsza niż 0,6 m² w przypadku krótkich podróży i powinna być „znacznie większa” w przypadku dłuższych podróży. W razie zbiorczego transportu więźniów na każdego z nich powinno przypadać co najmniej 0,4 m² przestrzeni osobistej w przypadku krótkich podróży i co najmniej 0,6 m² w przypadku dłuższych podróży. Normy CPT określają dalsze praktyczne środki, np. wymóg, aby pojazdy były wyposażone w siedzenie, na którym więźniowie mogą odpocząć, oraz aby w pociągach nocnych znajdowały się odpowiednie łóżka i pościel. Podkreślono w nich również znaczenie zaplecza sanitarnego i regularnych przystanków podczas podróży transportem drogowym. Zgodnie z ogólnym przekazem CPT należy zawsze szanować godność transportowanych więźniów.

Nieodpowiednie warunki podczas transportu mogą wiązać się z nieludzkim i poniżającym traktowaniem i w związku z tym naruszać art. 3 EKPC[78]. ETPC orzekł, że wyraźne domniemanie naruszenia zachodzi wówczas, gdy osadzeni są przewożeni w środkach transportu zapewniających mniej niż 0,5 m² przestrzeni na osobę. Ma to miejsce niezależnie od tego, czy przestrzeń jest ograniczona ze względu na liczbę wspólnie przewożonych więźniów, czy ze względu na budowę przedziału. Inne czynniki, które mogą przyczyniać się do stwierdzenia naruszenia art. 3, obejmują niski sufit i nieodpowiednią wentylację w pojeździe transportowym. Ograniczony dostęp do wody pitnej i jedzenia lub do toalety podczas długich podróży również może prowadzić do naruszenia[79].

Regułę 32.3 opracowano specjalnie po to, aby wykluczyć wykorzystywanie więźniów poprzez uzależnianie przeniesień od tego, czy więźniowie mogą za nie zapłacić. Wyjątki od tej zasady mogą dotyczyć sytuacji, w których więźniowie postanowili uczestniczyć w postępowaniu cywilnym. Reguła przewiduje również, że władze pozostają odpowiedzialne za bezpieczeństwo więźniów podczas ich transportu.

Zwolnienie więźniów

W regule tej uznano, że kwestia zwolnienia więźniów nie dotyczy wyłącznie więźniów skazanych. Istotne jest, aby więźniowie, którzy zgodnie z prawem nie mogą być dłużej osadzeni, zostali niezwłocznie zwolnieni[80]. Poszczególne kroki, które należy podjąć zgodnie z regułą 33, mają na celu zapewnienie, aby wszyscy więźniowie, w tym więźniowie nieosądzeni, uzyskali wsparcie w procesie przejścia z więzienia do życia na wolności.

Kobiety

Regułę tę dodano do Europejskich Reguł Więziennych w 2006 r., aby odnieść się do realiów, w których kobiety więźniowie stanowią mniejszość w systemie penitencjarnym i istnieje duże prawdopodobieństwo ich dyskryminacji. Jej celem jest nie tylko zakazanie negatywnej dyskryminacji, lecz również zwrócenie uwagi władz na konieczność podjęcia pozytywnych kroków w tym zakresie.

Aby dostosować podejście do traktowania kobiet w więzieniu do międzynarodowych standardów, w 2019 r. regułę tę zmieniono poprzez dodanie reguły 34.1. Zmiana ta odzwierciedla podejście zastosowane w Regułach Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z kobietami więźniami oraz środków o charakterze nieizolacyjnym dla kobiet sprawców (Reguły z Bangkoku) przyjętych w 2010 r. Reguły z Bangkoku zawierają kompleksowe wytyczne dotyczące postępowania z kobietami więźniami. Nie istnieje żaden bezpośredni europejski odpowiednik tych reguł. Reguły z Bangkoku należy uwzględniać w szczególności w przypadku problemów z traktowaniem kobiet, których nie uregulowano w Europejskich Regułach Więziennych.

Obszary polityki uwzględniające problematykę płci obejmują takie projektowanie pomieszczeń więziennych, aby zaspokajały specjalne potrzeby kobiet. CPT[81] przedstawia szereg innych problemów, które należy wziąć pod uwagę podczas prac nad obszarami polityki uwzględniającymi problematykę płci.

Podstawowy przekaz płynący z reguły 34 polega na tym, że osiągnięcie znacznej równości w traktowaniu kobiet w więzieniu może wymagać od władz podejmowania działań pozytywnych mających na celu wsparcie kobiet, które to kroki władze niekoniecznie podjęłyby w stosunku do wszystkich więźniów. Kroki te są podejmowane w celu wprowadzenia w życie zasady niedyskryminacji wyrażonej w regule 13 i nie stoją w sprzeczności z tą zasadą. Kobiety mogą być narażone na niekorzystne warunki, ponieważ stanowią mniejszość w systemie penitencjarnym i są stosunkowo wyizolowane. Działania pozytywne mogą zatem obejmować opracowanie strategii zapobiegających takiej izolacji. Podobnie regułę 26.4, zgodnie z którą nie powinno dochodzić do dyskryminacji ze względu na płeć, jeżeli chodzi o rodzaj przydzielanej pracy, należy uzupełnić pozytywnymi inicjatywami zapewniającymi, aby w praktyce kobiety nie były dyskryminowane w tym zakresie poprzez osadzenie w mniejszych jednostkach, w których dostępne jest mniej pracy lub dostępna praca jest mniej ciekawa.

Wymóg dotyczący dostosowania rygoru więzienia do osadzonych kobiet jest wyrażony w sposób ogólny, aby pozwolić na kreatywne opracowanie szeregu pozytywnych środków. Jeden obszar stanowi jednak wyjątek, co określono w regule 34.2. W przypadku więźniów płci żeńskiej zachodzi szczególne prawdopodobieństwo, że przed osadzeniem były one narażone na nadużycia o charakterze fizycznym, psychicznym lub seksualnym. Ich szczególne potrzeby w tym zakresie podkreśla się dodatkowo względem ogólnego wyczulenia na wszystkich takich więźniów, o którym mowa w regule 25.4. Podobny nacisk na potrzeby kobiet w tym zakresie położono w regule 30.b zalecenia [Rec\(2003\)23](#) Komitetu Ministrów w sprawie zarządzania przez administracje więzienne więźniami odbywającymi karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności. Ponadto w regule 34.2 przyznano, że w praktyce na kobietach często spoczywa największy ciężar opieki nad dziećmi i innymi członkami rodziny.

Należy uznać, że szczególne potrzeby kobiet obejmują szeroki zakres zagadnień, i nie powinno się ich postrzegać głównie jako kwestii medycznej. Uznanie szczególnych potrzeb kobiet nie oznacza jakichkolwiek założeń dotyczących ryzyka, jakie dana osoba może stwarzać w więzieniu. W Europejskich Regułach Więziennych oraz komentarzu do nich wymieniono potrzeby kobiet dotyczące warunków sanitarnych, ciąży i macierzyństwa oraz opieki zdrowotnej; nie należy ich jednak traktować jako katalogu zamkniętego. Zapewnienie kobietom więźniom praw określonych w Europejskich Regułach Więziennych

wymaga dodatkowych pozytywnych kroków we wszystkich obszarach, tak aby uwzględnić szeroko zakrojone szczególne potrzeby kobiet we wszystkich aspektach życia w więzieniu. Zgodnie z regułą 50 Reguł z Bangkoku kobietom, którym w więzieniu towarzyszą ich niemowlęta lub małe dzieci, należy dać maksymalną możliwość spędzania z nimi czasu.

W przypadku przeniesienia kobiet do zewnętrznych ośrodków należy je traktować z równą godnością. Na przykład nieakceptowalne jest, aby kobieta rodziła przykuta do łóżka lub innego mebla. Dalsze ograniczenia dotyczące użycia środków przymusu, które mają zastosowanie również do kobiet, można znaleźć w regule 68 Europejskich Reguł Więziennych.

Dzieci pozbawione wolności

Regułę tę stworzono przede wszystkim w celu zapobiegania pobytowi dzieci w więzieniach, które postrzega się jako instytucje przeznaczone do odbywania kary pozbawienia wolności przez dorosłych. Dzieci definiuje się zgodnie z art. 1 Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka jako wszystkie osoby, które nie ukończyły 18. roku życia.

Europejskie Reguły Więzienne jako całość mają na celu głównie uregulowanie odbywania kary pozbawienia wolności przez dorosłych w więzieniach. Niemniej zakres tych reguł obejmuje dzieci przebywające w areszcie lub skazane i odbywające karę w dowolnej instytucji. Reguły mają więc zastosowanie w celu ochrony takich dzieci w więzieniach. Jest to istotne, ponieważ dzieci w dalszym ciągu przebywają w „zwykłych” więzieniach, mimo że praktykę tę uznaje się powszechnie za niepożądaną. Dodatkowo reguły te, mimo iż są przewidziane dla dorosłych, mogą oferować przydatne ogólne wskazówki dotyczące norm minimalnych, które powinny mieć zastosowanie do dzieci również w innych instytucjach.

Ponieważ dzieci stanowią wyjątkowo wrażliwą grupę, władze więzienne powinny zapewnić, aby rygor przewidziany dla osadzonych dzieci był zgodny z odpowiednimi zasadami określonymi w Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka oraz zapewniał im dalszą ochronę przewidzianą w zaleceniu [CM/Rec\(2008\)11](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie europejskich reguł dotyczących nieletnich sprawców poddanych sankcjom lub środkom. CPT określa, w jaki sposób należy traktować osadzonych nieletnich podejrzanych o lub skazanych za przestępstwo. Oprócz obiektów penitencjarnych specjalnie przeznaczonych dla nieletnich władze powinny zapewnić niekojarzące się z więzieniem środowisko oraz rygor dopasowany do ich potrzeb. Szczególny nacisk kładzie się na uważne rekrutowanie i szkolenie pracowników, wśród których powinni znajdować się również wyspecjalizowani edukatorzy, psycholodzy i pracownicy socjalni[82]. Zarówno zalecenie Komitetu Ministrów, jak i wytyczne CPT należy stosować w odniesieniu do wszystkich dzieci w więzieniu.

Dodatkowych wytycznych można szukać w specjalistycznych międzynarodowych normach, takich jak wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich oraz reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności (tzw. reguły hawańskie przyjęte rezolucją Zgromadzenia Ogólnego nr 45/113 z dnia 14 grudnia 1990 r.). ETPC przywiązuje szczególną wagę do opieki zdrowotnej i leczenia na rzecz dzieci pozbawionych wolności[83].

Reguła 35.4 wyraża ogólną zasadę, zgodnie z którą dzieci powinny być osadzone osobno od dorosłych. Dopuszcza ona odstępstwo w najlepszym interesie dziecka. W praktyce jednak w najlepszym interesie dziecka będzie zazwyczaj przebywanie oddzielnie od dorosłych. W rzadkich przypadkach, w których jest inaczej, np. gdy w systemie penitencjarnym przebywa ogółem bardzo niewiele dzieci, należy podjąć ostrożne kroki w celu zapewnienia, aby dzieci nie były narażone na ryzyko nadużyć ze strony dorosłych więźniów. CPT uważa, że gdy nieletni przebywają wyjątkowo w więzieniach dla dorosłych, zawsze powinni mieszkać osobno od dorosłych, tj. w odrębnej jednostce. Ponadto dorośli więźniowie nie powinni mieć dostępu do takiej jednostki. Komitet przyznaje jednak, że mogą istnieć argumenty przemawiające za uczestniczeniem przez nieletnich w działaniach poza celą razem z dorosłymi więźniami, pod ściśle przestrzeganiem warunków odpowiedniego nadzoru ze strony pracowników. Takie sytuacje mają miejsce, na przykład gdy w zakładzie jest tylko kilku nieletnich sprawców lub tylko jeden nieletni sprawca; należy dążyć do wszelkich starań w celu uniknięcia *de facto* samotnego osadzenia nieletnich[84].

Niemowlęta i małe dzieci

To, czy niemowlęta i małe dzieci powinny mieć możliwość przebywania w więzieniu z jednym z rodziców, a jeśli tak, to jak długo, jest kwestią sporną. W idealnej sytuacji rodzice niemowląt i małych dzieci nie powinni być osadzeni, ale nie zawsze jest to możliwe. Przyjęte w regułach rozwiązanie polega na podkreśleniu, że najlepszy interes dziecka powinien stanowić kluczowy czynnik. Zasada ta została powtórzona w regule 49 Reguł z Bangkoku i wynika z art. 3 Konwencji o prawach dziecka. Niemniej należy uznać władzę rodzicielską matki, jeżeli nie została jej pozbawiona, podobnie jak władzę rodzicielską ojca. Należy podkreślić, że gdy niemowlęta lub małe dzieci przebywają w więzieniu, nie powinno się ich postrzegać jako więźniów. Zachowują one wszystkie prawa przysługujące niemowlętom i małym dzieciom na wolności. Środowisko wychowania niemowląt i małych dzieci zapewnione w więzieniu powinno być maksymalnie zbliżone do środowiska wychowania dzieci w podobnym wieku na wolności (reguła 51.2 Reguł z Bangkoku).

W regule nie ustanowiono górnego limitu wieku, w jakim dzieci muszą opuścić rodzica przebywającego w więzieniu. Występują znaczne różnice kulturowe w postrzeganiu takiego limitu wieku. Dodatkowo potrzeby poszczególnych dzieci ogromnie się różnią i w interesie danego dziecka może być pozostanie z rodzicem w więzieniu dłużej, niż przewiduje to norma. W odniesieniu do niemowląt i małych dzieci w więzieniu ETPC podkreślił, opierając się na międzynarodowych normach i własnym orzecznictwie, że nadrzędną zasadą we wszystkich przypadkach musi być najlepszy interes dziecka. ETPC zaznaczył, że władze mają obowiązek stworzenia odpowiednich warunków umożliwiających realizację tych interesów w praktyce, w tym również w więzieniu[85].

Pkt 34-40 zalecenia [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych zawierają dodatkowe szczegółowe wytyczne dotyczące traktowania niemowląt i małych dzieci przebywających z rodzicem w więzieniu. Obejmują one wsparcie dla osadzonych kobiet będących w ciąży oraz w miarę możliwości umożliwienie im porodu poza więzieniem. Narodziny dzieci takich matek należy niezwłocznie zarejestrować, a ich akty urodzenia nie powinny sugerować, że urodziły się w więzieniu (zob. również reguła 28 Reguł Nelsona Mandeli). Należy promować więź między takimi dziećmi a ich osadzonym rodzicem, a dzieci powinny mieć dostęp do takiego samego poziomu usług i wsparcia jak dzieci żyjące na wolności.

Cudzoziemcy

Reguła 37 odzwierciedla rosnące znaczenie problemów dotyczących cudzoziemców w europejskich więzieniach, przez co poświęcono im odrębną regułę. Ma ona zastosowanie zarówno do nieosadzonych, jak i do skazanych więźniów.

Władze więzienne powinny być wyczulone na ogólne problemy, z jakimi mierzą się więźniowie będący obywatelami innych państw, ponieważ mogą oni mieć szczególne potrzeby odbiegające od potrzeb krajowej populacji więźniów i wymagające dodatkowych środków wsparcia. Jeżeli ich główne relacje społeczne są związane z krajami pochodzenia, należy wspierać ich w podtrzymywaniu tych relacji. Jeżeli mają oni jednak rodzinę i inne relacje w krajach, w których są osadzeni, relacje te również należy utrzymywać. Ogólnie rzecz biorąc, nie powinno dochodzić do dyskryminacji więźniów cudzoziemców.

Reguła 37.1 zawiera wymóg stosowania przez władze więzienne pozytywnych środków w celu zapewnienia, aby osadzeni cudzoziemcy nie byli w praktyce traktowani gorzej niż inni więźniowie. Należy spełniać potrzeby osadzonych cudzoziemców i szanować ich tożsamość kulturową, aby zapewnić rzeczywistą równość traktowania wszystkich więźniów. Mimo iż zawsze należy brać pod uwagę indywidualne okoliczności, więźniowie będący cudzoziemcami mogą na przykład mierzyć się z barierą językową występującą między nimi a pracownikami więzienia. Pozytywne kroki mające na celu zniesienie tej bariery mogą obejmować udostępnienie usług tłumaczenia ustnego, aby zagwarantować, by więźniowie nie byli coraz bardziej odizolowani lub sfrustrowani ze względu na brak możliwości komunikowania swoich potrzeb. Więcej szczegółów na temat zaspokajania potrzeb takich więźniów

znajduje się w zaleceniu [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącym więźniów będących cudzoziemcami oraz w regule 62 Reguł Nelsona Mandeli. W regule 37.2 skupiono się na szczególnych potrzebach osadzonych cudzoziemców polegających na utrzymywaniu i nawiązywaniu relacji ze światem zewnętrznym. Zasadę tę zawarto w regule 24, która ma ogólne zastosowanie, lecz jest szczególnie ważna dla więźniów cudzoziemców, ponieważ mogą oni być osadzeni w kraju, w którym są odseparowani od przyjaciół i krewnych. Więcej wytycznych znajduje się w pkt 22 zalecenia [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami.

Reguły 37.2–5 są zgodne z Konwencją wiedeńską o stosunkach konsularnych. Zgodnie z nadrzędną zasadą cudzoziemcy mogą potrzebować szczególnego wsparcia, gdy państwo inne niż ich własne wykonuje względem nich uprawnienie do pozbawienia ich wolności. Takiego wsparcia powinni udzielać przedstawiciele ich państw. Pracownicy więzienia powinni zwrócić również uwagę na fakt, że osadzeni cudzoziemcy mogą kwalifikować się do przeniesienia na podstawie europejskiej Konwencji o przekazywaniu osób skazanych lub na podstawie umów dwustronnych, i poinformować ich o tej możliwości (zob. pkt 25 zalecenia [Rec\(2003\)23](#) Komitetu Ministrów dotyczącego zarządzania przez administrację więzienną więźniami odbywającymi karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności).

ETPC podkreślił, że art. 8 EKPC zawiera wymóg, zgodnie z którym więźniowie cudzoziemcy powinni mieć pewien kontakt z rodzinami, co najmniej w formie rozmów telefonicznych i sporadycznych widzeń, jeżeli regularne widzenia są niemożliwe lub bardzo trudne do zorganizowania[86]. W miarę możliwości należy rozważyć rozwiązania technologiczne jako dodatkowy sposób umożliwiania osadzonym cudzoziemcom nawiązywania kontaktu z ich rodzinami za granicą. CPT wezwał władze krajowe do udzielenia więźniom cudzoziemcom dostępu do telefonu oraz do sprawdzenia, jak wygląda sytuacja pod względem kosztów międzynarodowych połączeń telefonicznych i możliwości tańszej komunikacji głosowej[87]. Ponadto więźniom będącym obywatelami innych państw należy przekazać jasne informacje na temat procedur imigracyjnych[88]. Należy rozróżnić przypadek cudzoziemców przebywających i nieprzebywających na stałe w kraju, jeżeli chodzi o ich traktowanie i potrzeby.

Zgodnie z regułą 37.8 wcześniejsze zwolnienie więźniów cudzoziemców należy rozważyć, jak tylko się do tego kwalifikują, co podkreślono w pkt 6 zalecenia [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami. Należy podjąć odpowiednie kroki w celu zapewnienia, aby osadzenie nie było w sposób nieuzasadniony przedłużane ze względów związanych z określaniem statusu imigracyjnego więźnia cudzoziemca. Aby pomóc więźniom cudzoziemcom w powrocie do społeczeństwa po ich zwolnieniu, należy stosować praktyczne środki zapewniające odpowiednie dokumenty tożsamości i inne w ramach wsparcia podróży (zalecenie [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące więźniów będących cudzoziemcami, pkt 6, 36.1 i 36.2).

Mniejszości etniczne lub językowe

Nowa reguła 38 wprowadzona w 2006 r. odnosi się do coraz bardziej zróżnicowanej populacji więziennej w Europie. Szczególną wagę należy przywiązywać do wymogów mniejszości etnicznych i językowych – w równym stopniu co do potrzeb kulturowych i językowych więźniów cudzoziemców (zalecenie [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące więźniów będących cudzoziemcami). Niezapewnienie realnego leczenia więźniom, którzy nie są w stanie komunikować się z personelem medycznym ze względu na barierę językową, może prowadzić do uznania, że pozbawienie wolności ma poniżający charakter i w związku z tym narusza art. 3 EKPC[89].

Pracownicy więzienni powinni być wyczuleni na praktyki kulturowe poszczególnych mniejszości, aby uniknąć nieporozumień. W tym zakresie istotne jest przeszkolenie personelu pod kątem takich praktyk.

Część III

Zdrowie

Opieka zdrowotna

Regułę 39 wprowadzono do Europejskich Reguł Więziennych w 2006 r. Wywodzi się ona z art. 12 Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, który przewiduje „prawo każdego do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego”. Oprócz tego fundamentalnego prawa, które ma zastosowanie do wszystkich osób, więźniom przysługują dodatkowe zabezpieczenia wynikające z ich statusu. Gdy państwo pozbawia kogoś wolności, bierze na siebie odpowiedzialność za dbanie o zdrowie tej osoby zarówno w rozumieniu warunków, w jakich osoba ta jest osadzona, jak i niezbędnego indywidualnego leczenia. Administracje więzienne odpowiadają nie tylko za zapewnianie więźniom skutecznego dostępu do opieki medycznej, ale również za tworzenie warunków sprzyjających dobrostanowi zarówno więźniów, jak i pracowników więzienia. Więźniowie nie powinni opuszczać więzienia w gorszym stanie niż ten, w którym do niego trafili. Ma to zastosowanie do wszystkich aspektów życia w więzieniu, lecz w szczególności do opieki zdrowotnej.

Zasada ta została podkreślona w zaleceniu nr [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów do państw członkowskich dotyczącym etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu oraz przez CPT, w szczególności w jego 3. sprawozdaniu ogólnym[90]. Pkt 31 zalecenia [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami zawiera dalsze wytyczne określające właściwe podejście do opieki zdrowotnej dla więźniów cudzoziemców. W regułach 10–18 Reguł z Bangkoku podkreślono aspekty zdrowia o szczególnym znaczeniu dla kobiet.

ETPC orzekł, że art. 3 EKPC nakłada na państwo obowiązek ochrony fizycznego dobrostanu osób pozbawionych wolności między innymi poprzez zapewnienie im wymaganej opieki medycznej. Wobec tego brak opieki medycznej może równać się z nieludzkim i poniżającym traktowaniem, co jest sprzeczne z art. 3 EKPC[91]. Ponadto czynniki negatywnie wpływające na zdrowie więźniów, takie jak biernie palenie, mogą być postrzegane jako pogarszające nieodpowiednie warunki w więzieniu[92].

Organizacja więziennej opieki zdrowotnej

Jeżeli w danym państwie istnieje skuteczny krajowy system opieki zdrowotnej dla osób niemających innego dostępu do opieki medycznej, najskuteczniejszym sposobem wdrożenia reguły 40 jest zobowiązanie tego systemu do świadczenia opieki medycznej również w więzieniu. W przeciwnym razie należy zapewnić jak najściślejsze relacje między podmiotami świadczącymi opiekę medyczną w więzieniu i poza nim. Ma to na celu nie tylko zagwarantowanie ciągłości leczenia, lecz również umożliwienie więźniom i pracownikom korzystania z szerzej zakrojonych zmian w sposobie leczenia, normach zawodowych i szkoleniach.

Zalecenie nr [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów zawiera wymóg, zgodnie z którym „polityka zdrowotna w więzieniu powinna być zintegrowana i zgodna z krajową polityką zdrowotną”. Leży to w interesie więźniów, a także w interesie zdrowia szeroko pojętej populacji, w szczególności w odniesieniu do polityki związanej z chorobami zakaźnymi, które mogą się przenosić z więzień na ogół społeczeństwa.

Prawo więźniów do pełnego dostępu do usług medycznych ogólnodostępnych w danym państwie zostało potwierdzone w zasadzie 9 Podstawowych zasad ONZ w zakresie postępowania z więźniami. CPT kładzie również szczególny nacisk na prawo więźniów do takiego samego poziomu opieki zdrowotnej[93]. Równie istotną zasadą jest dostęp więźniów do nieodpłatnej opieki medycznej (reguła 24 Reguł Nelsona Mandeli). Szereg krajów boryka się ze znacznymi problemami w zapewnianiu wysokiego poziomu opieki zdrowotnej ogółowi społeczeństwa. Nawet w takich okolicznościach więźniowie są uprawnieni do jak najlepszych oraz nieodpłatnych wizyt lekarskich. CPT stwierdził, że nawet w czasie poważnego kryzysu gospodarczego nic nie zwalnia państwa z odpowiedzialności za zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych osób pozbawionych przez nie wolności. Wyjaśniono, że podstawowe potrzeby życiowe obejmują wystarczające i odpowiednie świadczenia medyczne[94].

ETPC orzekł, że przy stwierdzaniu odpowiedniości usług medycznych sam fakt, że więźniowie spotykają się z personelem medycznym i otrzymują zalecenia dotyczące określonej formy leczenia, nie prowadzi automatycznie do wniosku, że opieka medyczna jest odpowiednia. Władze muszą dodatkowo zapewnić (1) przechowywanie kompleksowej ewidencji dotyczącej stanu zdrowia więźniów i ich leczenia w więzieniu; (2) szybkość i poprawność diagnozy oraz leczenia; (3) jeżeli jest to konieczne ze względu na charakter dolegliwości, regularny i systematyczny nadzór oparty na kompleksowej strategii terapeutycznej mającej na celu prowadzenie odpowiedniego leczenia problemów zdrowotnych więźniów lub zapobieżenie pogłębieniu się tych problemów, a nie tylko leczenie objawowe. Ponadto władze muszą wykazać, że stworzono niezbędne warunki do praktycznego prowadzenia zaleczonego leczenia[95].

Niniejsze reguły w żaden sposób nie zakazują więźniom konsultacji z własnym lekarzem na własny koszt. Zgodnie z regułą 118 Reguł Nelsona Mandeli nieosądzonym więźniom, którzy wnioskuje o leczenie przez własnych lekarzy lub dentystów, należy umożliwić takie leczenie, jeżeli ich wniosek jest uzasadniony.

Personel medyczny i pielęgniarz

Podstawowy wymóg zapewnienia, aby więźniowie mieli dostęp do opieki zdrowotnej zawsze wtedy, gdy to jest konieczne, wiąże się z obecnością pracownika służby zdrowia w każdym więzieniu. Takim pracownikiem służby zdrowia powinien być w pełni wykwalifikowany lekarz medycyny. W dużych więzieniach należy zatrudnić wystarczającą liczbę lekarzy na pełen etat. W każdym wypadku lekarz powinien być zawsze dostępny na wypadek wystąpienia nagłych problemów zdrowotnych. Wymóg ten potwierdzono w zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów dotyczącym etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu.

Oprócz lekarzy należy zapewnić inny odpowiednio wykwalifikowany personel medyczny. W niektórych krajach Europy Wschodniej pomocy i opieki medycznej mogą udzielać również felczerzy nadzorowani przez lekarza. Kolejną ważną grupą są odpowiednio wyszkoleni członkowie personelu pielęgniarzkiego. W 1998 r. Międzynarodowa Rada Pielęgniarek opublikowała oświadczenie, w którym między innymi stwierdziła, że krajowe stowarzyszenia pielęgniarek powinny zapewniać dostęp do poufnych porad, doradztwa i wsparcia dla pielęgniarek pracujących w więzieniach[96].

Podczas pracy z więźniami lekarze powinni stosować takie same zasady i normy zawodowe, jakie stosowaliby, pracując poza więzieniem. Zasadę tę potwierdziła Międzynarodowa Rada Więziennych Usług Medycznych, zatwierdzając przysięgę z Aten, zgodnie z którą pracownicy medyczni pracujący w więzieniu powinni „dążyć do świadczenia jak najlepszej opieki medycznej na rzecz osób osadzonych w więzieniach z jakiegokolwiek powodu, bez uszczerbku dla i w ramach odpowiednich zasad etyki zawodowej”. Wymaga tego również pierwsza zasada Zasad etyki medycznej ONZ odnoszących się do roli personelu służby zdrowia, w szczególności lekarzy, w ochronie więźniów i osób aresztowanych przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem. Reguła 32 Reguł Nelsona Mandeli przewiduje, że stosunki między wszystkimi pracownikami służby zdrowia a więźniami powinny „podlegać takim samym standardom etycznym i profesjonalnym, jakie mają zastosowanie do pacjentów znajdujących się na wolności”.

Obowiązki lekarza

Zgodnie z zaleceniem [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów dotyczącym etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu założenie będące podstawą obowiązków lekarzy więziennych polega na tym, że powinni oni zapewniać odpowiednią opiekę i poradę medyczną wszystkim więźniom, wobec których ponoszą odpowiedzialność kliniczną. Dodatkowo ocena kliniczna zdrowia więźniów powinna opierać się wyłącznie o kryteria medyczne (zob. również reguła 32.1 lit. a Reguł Nelsona Mandeli).

Z reguły 42 jasno wynika, że zadanie lekarza rozpoczyna się z chwilą przyjęcia danej osoby do więzienia. Istnieje kilka istotnych przyczyn, dla których więźniowie powinni zostać poddani badaniu lekarskiemu po przyjęciu do więzienia. Takie badanie:

- umożliwia personelowi medycznemu rozpoznanie wszelkich istniejących wcześniej schorzeń i zapewnienie odpowiedniego leczenia;
- pozwala na udzielenie odpowiedniego wsparcia osobom cierpiącym z powodu skutków odstawienia środków odurzających;
- pomaga w ustaleniu wszelkich oznak przemocy, której więźniowie mogli ulec przed przyjęciem do więzienia; oraz
- umożliwia wyszkolonemu personelowi ocenę stanu psychicznego więźnia oraz zapewnienie odpowiedniego wsparcia osobom podatnym na samookaleczanie.

Badanie będzie wyraźnie zbędne wyłącznie wówczas, gdy nie wymagają tego ani stan zdrowia więźnia, ani potrzeby związane ze zdrowiem publicznym.

Szczegóły dotyczące wszelkich urazów należy przekazywać właściwym organom.

Począwszy od tego wstępnego badania, lekarz powinien przyjmować wszystkich więźniów tak często, jak wymaga tego ich zdrowie. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do więźniów, którzy mogą cierpieć na chorobę psychiczną lub zaburzenie psychiczne, doświadczają objawów głodu narkotycznego lub alkoholowego lub są szczególnie zestresowani ze względu na pozbawienie wolności. W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów wyraźnie odniesiono się do opieki nad więźniami z problemami o podłożu narkotykowym lub alkoholowym i zwrócono uwagę na zalecenia Grupy ds. Współpracy na rzecz Zwalczania Nadużywania Narkotyków i Nielegalnego Handlu Narkotykami działającej w ramach Rady Europy (Grupa Pompidou). Zdaniem ETPC objawy abstynencyjne wynikające z nadużywania substancji odurzających wymagają zapewnienia odpowiedniego leczenia^[97].

W kilku krajach europejskich realne obawy budzi rozpowszechnianie się chorób zakaźnych, takich jak gruźlica. Stanowi to zagrożenie dla zdrowia zarówno więźniów, jak i pracowników więziennych oraz dla ogółu społeczeństwa. Lekarze pracujący w więzieniach muszą być szczególnie uważni podczas badania osób, które niedawno przyjęto do więzienia, aby rozpoznać osoby dotknięte chorobą zakaźną. CPT jest zdania, że wszystkich nowo przybyłych więźniów należy poddawać systematycznym badaniom przesiewowym pod kątem gruźlicy oraz dobrowolnym badaniom w kierunku HIV i WZW typu B i C w ciągu 24 godzin od przyjęcia^[98]. Przeciwdziałanie chorobom zakaźnym można dodatkowo usprawnić za pomocą przekazywania więźniom informacji na temat dróg zakażenia oraz udostępniania odpowiednich środków ochrony odpowiadających tym stosowanym w ogóle społeczeństwa^[99].

Gdy więzienia są przepełnione lub gdy poziom higieny jest niski, należy wprowadzić również program regularnych badań przesiewowych. Powinien istnieć program leczenia więźniów cierpiących na wyżej wymienione choroby. Dodatkowo jeżeli jest to konieczne ze względów klinicznych, należy dokonać ustaleń dotyczących izolacji więźniów przez wzgląd na nich samych i bezpieczeństwo innych osób. W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów zasugerowano zapewnienie więźniom i pracownikom szczepienia przeciwko WZW typu B.

W ostatnich latach stwierdza się zakażenie wirusem HIV u coraz większej liczby więźniów. Nie istnieje kliniczne uzasadnienie automatycznej segregacji takich więźniów; zob. zalecenie [Rec\(93\)6](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące więziennych i kryminologicznych aspektów zwalczania chorób zakaźnych, włączając AIDS, oraz powiązanych problemów zdrowotnych w więzieniu. Podkreślono to w zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów, zaznaczając jednocześnie, że test na HIV należy przeprowadzić wyłącznie za zgodą danego więźnia oraz w sposób anonimowy. W wytycznych Światowej Organizacji Zdrowia (Wytyczne WHO dotyczące występowania HIV i AIDS w jednostkach penitencjarnych, Genewa, 1993 r.) wyraźnie stwierdzono, że testy na HIV nie powinny być obowiązkowe, a więźniów zakażonych HIV nie powinno się izolować od pozostałych, chyba że są chorzy i potrzebują specjalistycznej opieki medycznej.

Zgodnie z regułą 42.2 jeżeli więzień zostaje zwolniony przed zakończeniem leczenia, ważne jest, aby lekarz nawiązał kontakt ze służbami medycznymi poza więzieniem w celu umożliwienia więźniowi kontynuacji leczenia po zwolnieniu. Jest to szczególnie istotne, gdy zwolniony więzień cierpi na chorobę zakaźną, taką jak gruźlica i HIV, lub gdy choroba lub upośledzenie psychiczne lub fizyczne może utrudnić udany powrót więźnia do społeczeństwa.

Reguła 42.3.a przewiduje, że lekarze badający więźniów powinni przestrzegać zwykłych zasad tajemnicy lekarskiej. Jednocześnie reguła 42.3.c określa, że lekarze powinni rejestrować i zgłaszać właściwym organom wszelkie oznaki sugerujące, że wobec więźniów mogła być stosowana przemoc. Między tymi dwoma obowiązkami może zachodzić konflikt. CPT podkreślił, że zasada poufności nie może stanowić przeszkody dla zgłaszania medycznych dowodów wskazujących na złe traktowanie. CPT popiera obowiązek automatycznego zgłaszania spoczywający na pracownikach służby zdrowia pracujących w więzieniach, który ma zastosowanie „niezależnie od woli danej osoby”[100] (zob. również reguła 32.1.c) Reguł Nelsona Mandeli). W miarę możliwości więźniów należy chronić przed represjami, jakie mogą być konsekwencją takiego zgłaszania. W regule 34 Reguł Nelsona Mandeli zasugerowano „właściwe gwarancje proceduralne”, których należy przestrzegać, aby uniknąć narażenia więźniów na „przewidywalne zagrożenie”. Zob. również normy CPT[101].

W regule 43.1 obowiązek dbania o zdrowie fizyczne i psychiczne więźniów nałożono bezpośrednio na lekarza. Oznacza to, że pozamedyczny personel więzienia nie powinien podważać ani ignorować decyzji klinicznych lekarza (zob. również reguła 27.2 Reguł Nelsona Mandeli).

Z pełnego brzmienia reguły 43 wynika, że poszczególni więźniowie są uprawnieni do regularnego, poufnego dostępu do porady medycznej na odpowiednim poziomie, który odpowiada poziomowi porad dostępnych poza więzieniem. Warunki, na jakich prowadzi się z więźniami wywiad dotyczący ich zdrowia, powinny odpowiadać warunkom stosowanym w ramach praktyki lekarskiej wykonywanej poza więzieniem. W miarę możliwości powinno się to odbywać w odpowiednio wyposażonych gabinetach lekarskich. Niedopuszczalne jest udzielanie porad medycznych grupom więźniów lub w obecności innych więźniów lub personelu pozamedycznego.

Podczas badań lekarskich więźniowie co do zasady nie powinni mieć założonych kajdanek na rękach ani nie powinni być fizycznie odseparowani od lekarza.

Pod żadnym pozorem nie należy wymagać od więźniów ujawnienia innym pracownikom powodów, dla których korzystają z porady, jeżeli więźniowie muszą dostarczyć im wniosek o dostęp do lekarza. Formalności związane z korzystaniem z porad lekarskich należy wyjaśnić więźniom w chwili przyjęcia do więzienia.

Dokumentacja medyczna poszczególnych więźniów powinna znajdować się pod kontrolą lekarza i nie powinno się jej ujawniać bez uprzedniej pisemnej zgody więźnia. W niektórych krajach za opiekę zdrowotną w więzieniu odpowiada pozawięzienna służba zdrowia. Oprócz wyżej omówionych korzyści takie rozwiązanie pomaga również wyrazić stwierdzenie, że dokumentacja medyczna nie stanowi części ogólnej dokumentacji więziennej. W regule 26.1 Reguł Nelsona Mandeli na „służby medyczne” nałożono obowiązek „sporządz[enia] i [...] przechowywa[nia] dokładn[ej], aktualn[ej] i poufn[ej] dokumentacj[i] medyczn[ej] wszystkich więźniów”. Wszyscy więźniowie powinni mieć możliwość uzyskania dostępu do swojej dokumentacji medycznej, jeżeli o to wystąpią. W regule 26.2 podkreślono, że w przypadku przeniesienia więźnia do nowego więzienia należy przekazać jego dokumentację medyczną.

Leczenie zapewnione w wyniku porady i diagnozy powinno leżeć w najlepszym interesie danego więźnia. Opinie lekarskie i leczenie powinny opierać się na potrzebach danego więźnia, a nie na potrzebach administracji więziennej. W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów dotyczącym etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu podkreślono, że więźniowie powinni wyrazić świadomą zgodę przed jakimkolwiek badaniem fizykalnym lub leczeniem, na co wskazuje również CPT[102].

W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów zauważono konieczność przywiązywania szczególnej wagi do potrzeb więźniów z niepełnosprawnością fizyczną oraz zapewniania im ułatwień podobnych do tych dostępnych poza więzieniem. W wyroku z lipca 2001 r. ETPC stwierdził naruszenie art. 3 EKPC w sprawie dotyczącej traktowania ciężko niepełnosprawnej osoby w więzieniu pomimo faktu, że Trybunał nie znalazł dowodów na jakikolwiek wyraźny zamiar poniżenia lub zdeprecjonowania skarżącego przez władze więzienne[103].

Jednym ze skutków wydłużenia wyroków w niektórych jurysdykcjach jest fakt, że administracja więzienna musi zaspokajać potrzeby rosnącej liczby starszych więźniów. W niektórych krajach niedawna

tendencja do stosowania kary bezwzględnego dożywocia i bezwzględnego długoterminowego pozbawienia wolności doprowadziła do znacznego wzrostu liczby więźniów, którzy zestarzejają się w więzieniu. Administracje więzienne będą musiały uważnie przyjrzeć się poszczególnym problemom – zarówno socjalnym, jak i medycznym – tej grupy więźniów. Może to wymagać zapewnienia dostępu do szeregu specjalistów w celu leczenia problemów związanych z utratą mobilności lub z początkami utraty sprawności umysłowej.

Nieuleczalnie chorym więźniom będą przysługiwać specjalne względy i może zająć konieczność podjęcia decyzji o wcześniejszym zwolnieniu takich więźniów z odbywania kary. Wszelkie diagnozy postawione przez więzienny personel medyczny i wszelkie udzielone przez niego porady powinny opierać się o profesjonalny osąd i leżeć w najlepszym interesie więźnia. W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów wskazano, że decyzja dotycząca momentu, w którym takich pacjentów należy przenieść do zewnętrznego szpitala, powinna opierać się o względy medyczne. W wyroku z listopada 2002 r. ETPC stwierdził naruszenie art. 3 EKPC w odniesieniu do leczenia śmiertelnie chorego więźnia^[104]. Trybunał podkreślił spoczywający na państwie obowiązek działania polegający na zapewnieniu odpowiedniego leczenia i skrytykował fakt przykucia więźnia do szpitalnego łóżka za pomocą kajdanek. W innej sprawie, z października 2003 r., Trybunał stwierdził naruszenie art. 3 EKPC podczas leczenia chorego więźnia, którego przywiązano do szpitalnego łóżka^[105].

W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów odniesiono się do leczenia więźniów uczestniczących w strajku głodowym. Podkreślono, że ocena kliniczna uczestnika strajku głodowego powinna mieć miejsce wyłącznie za wyraźną zgodą pacjenta, chyba że cierpi on na ciężkie zaburzenie psychiczne, które wymaga przeniesienia go do placówki psychiatrycznej. Takim pacjentom należy udzielić wyczerpujących wyjaśnień dotyczących ewentualnych szkodliwych skutków ich działania dla ich długotrwałego dobrostanu. Wszelkie działania podejmowane przez lekarzy muszą być zgodne z prawem krajowym i normami zawodowymi.

Lekarze lub wykwalifikowani członkowie personelu pielęgniarstwa nie powinni być zobligowani do uznawania więźniów za zdolnych od odbycia kary, lecz powinni mieć możliwość ostrzeżenia władz więziennych o ryzyku, jakie niektóre środki mogą stwarzać dla zdrowia więźniów. Mają oni szczególny obowiązek względem więźniów, którzy odbywają karę w warunkach izolacji, niezależnie od powodu – ze względów dyscyplinarnych; wskutek „zagrożenia”, jakie powodują, lub ich „problematycznego” zachowania; na potrzeby postępowania przygotowawczego; na własną prośbę. Zgodnie z ugruntowaną praktyką (zob. np. reguła 46 Reguł Nelsona Mandeli) takich więźniów należy codziennie odwiedzać. Tego rodzaju wizyt nie można pod żadnym pozorem uznawać za czynnik pozwalający na zaakceptowanie lub uzasadnienie decyzji o umieszczeniu więźnia w celi izolacyjnej. Ponadto – zgodnie z pkt 66 zalecenia [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów dotyczącego etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu – lekarze lub wykwalifikowani członkowie personelu pielęgniarstwa powinni reagować w odpowiednim czasie na prośby więźniów przebywających w takich warunkach lub pracowników więziennych.

Te dwie reguły dotyczą obowiązków lekarza z zakresu kontrolowania i opiniowania warunków pozbawienia wolności. Warunki pozbawienia wolności będą miały znaczny wpływ na zdrowie i dobrostan więźniów. Aby wywiązać się ze swoich obowiązków, administracje więzienne powinny zapewnić wprowadzenie odpowiednich norm w tych obszarach, które mogą mieć wpływ na zdrowie i higienę więźniów. W niektórych przypadkach lepszym rozwiązaniem może być zlecenie takich inspekcji odpowiednim, wyspecjalizowanym podmiotom. Na przykład inspekcję więziennych kuchni można powierzyć podmiotowi odpowiedzialnemu na kontrolę higieny w zakładach gastronomicznych. Fizyczne warunki zakwaterowania, wyżywienie oraz infrastruktura higieniczno-sanitarna powinny być zorganizowane w taki sposób, aby pomagać więźniom z dolegliwościami w powrocie do zdrowia oraz zapobiegać rozpowszechnianiu się infekcji na osoby zdrowe. Lekarz odgrywa ważną rolę w zapewnianiu, aby administracja więzienna wypełniała swoje obowiązki w tym zakresie. W przeciwnym razie lekarz powinien zwrócić na to uwagę władzom więziennym. W zaleceniu [Rec\(98\)7](#) Komitetu Ministrów dotyczącym etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu zauważono, że ministerstwo właściwe do spraw zdrowia odgrywa istotną rolę w ocenie warunków higienicznych w środowisku więziennym.

Zapewnienie opieki zdrowotnej

Zgodnie z tą regułą administracja więzienna zapewnia odpowiednie zaplecze umożliwiające udzielanie specjalistycznych porad medycznych i świadczenie opieki szpitalnej, oprócz infrastruktury na potrzeby ogólnej, dentystycznej i psychiatrycznej opieki medycznej. Wymaga to ścisłej współpracy między służbą zdrowia w więzieniu i poza nim, ponieważ mało prawdopodobne jest, aby więzienna służba medyczna była samodzielnie w stanie umożliwić obsługę całej gamy specjalizacji medycznych. Przy planowaniu specjalistycznej opieki lekarskiej należy przywiązywać szczególną wagę do potrzeb grup wrażliwych, zwłaszcza kobiet i osób starszych.

Dostęp do specjalistów może w wielu przypadkach wymagać przetransportowania więźnia do innej lokalizacji. Administracje więzienne będą musiały upewnić się, że ustalenia dotyczące eskortowania więźniów są odpowiednie i nie wywołują opóźnień w leczeniu lub dodatkowego zaniepokojenia u pacjenta. Warunki transportowania więźniów powinny być dostosowane do ich stanu zdrowia.

Mimo że art. 3 EKPC nie można interpretować jako ustanawiającego ogólny obowiązek zwolnienia chorych więźniów lub umieszczenia ich w szpitalu poza więzieniem, nakłada on jednak na państwo obowiązek ochrony fizycznego dobrostanu więźniów. W szczególnie poważnych przypadkach choroby może dochodzić do sytuacji, w których prawidłowe sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych wymaga podjęcia kroków w postaci „środków humanitarnych”, takich jak przetransportowanie do szpitala poza więzieniem czy nawet zwolnienie. Czynniki uwzględniane przez ETPC są w tym kontekście następujące: (1) stan pacjenta; (2) jakość świadczonej opieki; oraz (3) fakt, czy więzień powinien kontynuować odbywanie kary, mając na względzie jego stan zdrowia^[106].

Zdrowie psychiczne

Warunki osadzenia mogą mieć poważny wpływ na dobrostan psychiczny więźniów. Administracje więzienne powinny dążyć do ograniczenia tego wpływu oraz wdrożyć procedury pozwalające na monitorowanie jego skutków dla poszczególnych więźniów. Należy podjąć kroki w celu ustalenia, którzy więźniowie mogą mieć tendencję do samookaleczania lub samobójstwa. Pracownicy powinni być właściwie przeszkoleni w zakresie rozpoznawania oznak potencjalnego samookaleczania. Jeżeli u danego pacjenta zdiagnozowano chorobę psychiczną, nie powinien on przebywać w więzieniu, lecz zostać przeniesiony do odpowiednio wyposażonego zakładu psychiatrycznego (zob. reguła 12). W wyroku z kwietnia 2001 r. ETPC stwierdził naruszenie art. 3 EKPC w sprawie dotyczącej więźnia, który popełnił samobójstwo, w zakresie braku dokumentacji medycznej oraz braku nadzoru psychiatrycznego i segregacji, co nie odpowiadało standardom leczenia osoby chorej psychicznie^[107].

Zgodnie z pkt 35 zalecenia [Rec\(2004\)10](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie ochrony praw człowieka oraz godności osób z zaburzeniami psychicznymi osoby z zaburzeniami psychicznymi nie powinny być dyskryminowane w „zakładach penitencjarnych”. W ich przypadku należy szczególnie przestrzegać zasady dotyczącej zapewniania im opieki zdrowotnej równorzędnej do tej udzielanej poza więzieniem. Takie osoby należy transportować między więzieniem a szpitalem, jeżeli wymagają tego ich potrzeby zdrowotne. Osadzonym z zaburzeniami psychicznymi należy udostępnić odpowiednie rozwiązania terapeutyczne. W więzieniach nie powinno się prowadzić leczenia zaburzeń psychicznych wbrew woli osadzonego, z wyjątkiem oddziałów szpitalnych lub medycznych odpowiednich do leczenia takich zaburzeń. Leczenie osób z zaburzeniami psychicznymi oraz opieka nad nimi w więzieniu powinny być monitorowane w ramach odrębnego systemu.

W szeregu spraw dotyczących osadzenia osób chorych psychicznie w standardowych więzieniach ETPC orzekł naruszenie art. 3 EKPC w okolicznościach, w których skarżący cierpiący na poważne zaburzenia psychiczne spędzili lata w nieodpowiednich warunkach, czasami nienadających się nawet dla zdrowych więźniów^[108].

CPT podkreślił konieczność określenia procedur służących stwierdzeniu, którzy więźniowie mogą być narażeni na samobójstwo lub samookaleczenie, oraz protokołu postępowania z więźniami narażonymi na takie ryzyko. Zapobieganie samobójstwom, w tym określenie osób na nie narażonych, nie powinno spoczywać wyłącznie na służbie zdrowia. Wszyscy pracownicy więzienni mający kontakt z więźniami powinni zostać przeszkoleni z rozpoznawania symptomów ryzyka samobójstwa. Po stwierdzeniu, którzy więźniowie mogą być narażeni na to ryzyko, należy podjąć działania zapewniające odpowiedni obieg informacji w zakładzie. Wszyscy więźniowie, w przypadku których stwierdzono ryzyko samobójstwa, powinni w pierwszej kolejności skorzystać z terapii, odpowiedniego wsparcia oraz odpowiednich stowarzyszeń. W razie potrzeby należy stosować w odniesieniu do tych osób specjalne środki ostrożności (umieszczenie w pomieszczeniach pozbawionych przedmiotów, na których więzień mógłby się powiesić, i udostępnienie uniemożliwiającej samobójstwo odzieży). W przypadku wysokiego ryzyka samobójstwa więzień powinien znajdować się pod stałą obserwacją pracownika, który z kolei powinien prowadzić z nim dialog^[109].

Inne sprawy

CPT podkreśla potrzebę zastosowania „bardzo ostrożnego podejścia” do jakichkolwiek badań klinicznych z udziałem więźniów, biorąc pod uwagę trudności w upewnieniu się, że fakt osadzenia nie ma wpływu na wyrażoną zgodę^[110]. Należy przestrzegać wszystkich mających zastosowanie międzynarodowych i krajowych norm etycznych dotyczących eksperymentów na ludziach. Reguła 32.1 lit. d Reguł Nelsona Mandeli przewiduje „[b]ezwzględny zakaz angażowania, w sposób aktywny lub bierny, w czynności, które mogą stanowić tortury lub inne okrutne, niehumanitarne lub poniżające traktowanie albo karanie, w tym eksperymenty medyczne lub naukowe, które mogą być szkodliwe dla zdrowia więźnia, takie jak pobieranie komórek, tkanek lub organów więźnia”.

Część IV

Porządek

Ogólne podejście do porządku

Porządek zależy od właściwej równowagi między bezpieczeństwem instytucjonalnym i osobistym, dyscypliną oraz obowiązkiem nałożonym w art. 10 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych, zgodnie z którym „wszystkie osoby pozbawione wolności traktuje się w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności istoty ludzkiej”. Aby uniknąć zakłóceń w zakładzie penitencjarnym, konieczne jest sprawiedliwe, uczciwe i równe traktowanie więźniów.

Większość więźniów akceptuje swoje położenie. Pod warunkiem że zapewni się im odpowiednie środki bezpieczeństwa i sprawiedliwe traktowanie, nie będą próbowali uciec ani poważnie zaburzać normalnego funkcjonowania więzienia. Wszystkie uporządkowane społeczności, w tym więzienia, muszą działać w obrębie zasad i regulacji, które członkowie danej społeczności postrzegają jako sprawiedliwe i uczciwe. W więzieniach takie zasady i regulacje będą mieć na celu zapewnienie bezpieczeństwa wszystkim osobom, zarówno pracowników, jak i więźniów, oraz będą obowiązkowe dla każdej z grup. Sporadycznie niektóre osoby będą odchodzić od tych regulacji i z tego powodu należy stworzyć jasno zdefiniowany system składania wyjaśnień, dyscyplinowania i nakładania sankcji, który będzie stosowany w sprawiedliwy i bezstronny sposób.

Niektórzy więźniowie mogą planować ucieczkę. W związku z tym władze więzienne powinny być w stanie ocenić to zagrożenie w przypadku poszczególnych więźniów, aby upewnić się, że wobec każdego z nich jest stosowany odpowiedni poziom bezpieczeństwa instytucjonalnego – ani zbyt wysoki, ani zbyt niski. Użycie siły można uznać za właściwą metodę przywracania porządku tylko w ekstremalnych okolicznościach. Jest to ostateczność. W celu uniknięcia nadużyć należy opracować konkretny i przejrzysty zbiór procedur dotyczących użycia siły przez pracowników.

Reguła 50 zawiera dodatkowe wytyczne dotyczące unikania zbędnych ograniczeń przysługującego więźniom prawa do komunikowania się. Porządek we wszystkich jego aspektach łatwiej jest osiągnąć, jeżeli między wszystkimi stronami istnieją jasne kanały komunikacji. Wobec tego więźniowie powinni mieć możliwość omówienia spraw związanych z ogólnymi warunkami osadzenia, pod warunkiem że nie występują związane z tym obawy o bezpieczeństwo instytucjonalne. Harmonijne funkcjonowanie więzień leży w interesie więźniów, którzy mogą mieć do przekazania wartościowe sugestie w tym zakresie. Z tego oraz z innych powodów należy umożliwić im przekazywanie opinii administracji więziennej. Krajowe administracje więzienne decydują o formie komunikacji stosowanej przez więźniów. Niektóre administracje mogą zezwolić więźniom na wybór przedstawicieli i zakładanie komitetów mogących wyrażać odczucia i interesy pozostałych więźniów. Inne administracje mogą preferować inne formy komunikacji. Jeżeli więźniom pozwala się na jakiś rodzaj zrzeszania się, zarząd i pracownicy więzienia powinni nie dopuścić do tego, aby organy reprezentujące więźniów sprawowały władzę nad innymi więźniami albo nadużywały swojej pozycji w celu wywierania negatywnego wpływu na życie w więzieniu. Przepisy więzienne mogą przewidywać, że przedstawiciele więźniów nie są uprawnieni do działania w imieniu indywidualnych więźniów.

Bezpieczeństwo instytucjonalne

Do środków bezpieczeństwa instytucjonalnego odniesiono się w regule 51. Istnieją trzy główne powody, dla których środki bezpieczeństwa instytucjonalnego dotyczące więźniów powinny być na minimalnym poziomie niezbędnym do zapewnienia im bezpiecznego osadzenia:

- pracownikom prawdopodobnie łatwiej jest rozpoznawać, którzy więźniowie wymagają stosowania wysokiego poziomu bezpieczeństwa instytucjonalnego, jeżeli liczba środków bezpieczeństwa jest ograniczona;
- im niższy poziom środków bezpieczeństwa, tym bardziej prawdopodobne jest humanitarne zachowanie pracowników;
- środki bezpieczeństwa są kosztowne, więc im wyższy jest ich poziom, tym wyższe koszty. Z finansowego punktu widzenia zasadne jest unikanie wyższego poziomu zabezpieczenia więźniów, niż jest to konieczne.

Fizyczne zabezpieczenia stanowią nieodzowny element życia więziennego. Można je usprawnić za pomocą nowoczesnych technologii i przy wsparciu sztucznej inteligencji[111]. Same w sobie nie są one jednak w stanie zapewnić porządku. Bezpieczeństwo instytucjonalne zależy również od czujności pracowników, którzy utrzymują kontakt z więźniami, nadzorują to, co dzieje się w więzieniu, oraz zapewniają pozytywną aktywizację więźniów. Taki rodzaj bezpieczeństwa jest często określany jako dynamiczne i ma znacznie bardziej jakościowy charakter niż bezpieczeństwo oparte w całości na statycznych środkach bezpieczeństwa. W Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. bezpieczeństwo dynamiczne zdefiniowano jako „koncepcję i metodę pracy, w ramach której pracownicy stawiają na pierwszym miejscu wypracowanie i utrzymanie codziennej komunikacji i interakcji z więźniami w oparciu o etykę zawodową”. Zaletą bezpieczeństwa dynamicznego jest fakt, że może być proaktywne, dzięki czemu zagrożenie dla bezpieczeństwa jest rozpoznawane na bardzo wczesnym etapie. W przypadku regularnego kontaktu między pracownikami a więźniami czujny pracownik będzie reagował na sytuacje, które odbiegają od normy i które mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa, i dzięki temu będzie w stanie skuteczniej przeciwdziałać ucieczkom.

Ocena ryzyka może przyczynić się do ustalenia, którzy więźniowie stanowią zagrożenie dla siebie samych, pracowników, innych więźniów i ogółu społeczeństwa. W regule 51.3 wymieniono główne cele oceny zagrożenia dla bezpieczeństwa instytucjonalnego. W wielu krajach opracowano kryteria takiej oceny. Obejmują one: charakter przestępstwa, za które skazano danego więźnia; zagrożenie dla ogółu społeczeństwa w razie ucieczki więźnia; wcześniejsze próby ucieczki i korzystanie z zewnętrznej pomocy; potencjalne zagrożenie dla innych więźniów, a w przypadku osadzonych oczekujących na proces – zagrożenie dla świadków. Oceny ryzyka w więzieniu powinny uwzględniać oceny przeprowadzone przez inne odpowiednie instytucje, np. przez policję. Zob. część III – Zasada oceny ryzyka podczas

wykonywania wyroku – zalecenia [CM/Rec\(2014\)3](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie sprawców szczególnie niebezpiecznych, w której znajdują się dodatkowe wytyczne dotyczące tego, kiedy i jak należy przeprowadzić taką ocenę ryzyka.

W wielu systemach penitencjarnych zakłada się, że wszyscy osadzeni oczekujący na proces powinni przebywać w warunkach podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego. Nie zawsze jest to niezbędne i powinna istnieć możliwość zastosowania w odniesieniu do tej grupy więźniów oceny zagrożenia dla bezpieczeństwa w razie ich ucieczki, podobnie jak w przypadku skazanych więźniów.

W niektórych krajach sędzia wydający wyrok określa poziom bezpieczeństwa rygoru, w jakim dany więzień powinien odbywać karę. W innych państwach więźniowie skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności lub skazani na podstawie określonego przepisu są automatycznie umieszczani w warunkach najwyższego bezpieczeństwa, niezależnie od jakiegokolwiek personalnej oceny ryzyka.

W regule 51.5 wyrażono wymóg, zgodnie z którym poziom bezpieczeństwa instytucjonalnego powinien podlegać regularnej kontroli w czasie odbywania kary. Często dana osoba stanowi z biegiem czasu coraz mniejsze zagrożenie dla bezpieczeństwa instytucjonalnego. Perspektywa obniżenia poziomu zabezpieczeń w miarę odbywania kary może stanowić również zachętę do dobrego sprawowania się.

Bezpieczeństwo osobiste

Więzienie powinno być miejscem, w którym każdy jest bezpieczny i czuje się bezpiecznie. Reguła 52 ma więc zastosowanie do więźniów, pracowników i wszystkich odwiedzających. Skoro zupełne wyeliminowanie ryzyka przemocy i innych zdarzeń, np. pożarów, nigdy nie będzie możliwe, to należy dążyć do ograniczenia tych czynników ryzyka do minimum dzięki odpowiednim procedurom. Procedury te są szczególnie istotne podczas transportowania więźniów. CPT[112] wymienia szereg praktycznych kroków, które należy wykonać, aby zapewnić bezpieczeństwo transportowanych więźniów. Obejmują one unikanie przepełnienia pojazdów wykorzystywanych do transportu oraz zapewnianie, aby przewożeni w nich więźniowie mogli się komunikować z eskortującymi ich pracownikami.

Podobnie jak w przypadku bezpieczeństwa instytucjonalnego, bezpieczeństwo osobiste wymaga równowagi między różnymi czynnikami. Techniki bezpieczeństwa dynamicznego, o których mowa w regule 51, mogą w równym stopniu przyczyniać się do większego bezpieczeństwa osobistego w więzieniu. Nadmierna kontrola może mieć równie zły wpływ na bezpieczeństwo osobiste co niewystarczająca kontrola. Bezpieczne środowisko występuje wówczas, gdy konsekwentnie stosuje się jasny zbiór procedur. W każdym wypadku więzienia powinny dysponować odpowiednim sprzętem przeciwpożarowym oraz instrukcjami jego obsługi, systemem ostrzegania o wybuchu pożarów, drogami ewakuacyjnymi, zewnętrznymi punktami zbiórki oraz procedurami kontroli, czy wszyscy więźniowie i pracownicy są obecni.

Znaczenie przeprowadzania odpowiedniej oceny ryzyka dotyczącej wszystkich więźniów pod kątem bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego podkreślił ETPC, który stwierdził, że w świetle zaistniałych okoliczności doszło do naruszenia prawa do życia przysługującego osadzonemu oczekującemu na proces, który został skopany na śmierć w celi przez współwięźnia[113]. Analogiczna odpowiednia ocena ryzyka jest konieczna w odniesieniu do ryzyka popełnienia samobójstwa przez więźnia[114].

W niektórych systemach penitencjarnych można zauważyć rosnącą tendencję do rozdzielania różnych kategorii więźniów lub osób. Zamiast tego władze więzienne powinny dążyć do stworzenia środowiska, w którym wszyscy więźniowie mogą się czuć bezpiecznie i nie muszą się obawiać nadużyć oraz w którym wszyscy więźniowie mogą przebywać wspólnie bez obawy przed atakiem lub innym rodzajem przemocy, poprzez zapewnienie więźniom możliwości kontaktowania się z pracownikami o każdej porze, również w nocy. Gdy konieczne jest odseparowanie niektórych osób lub grup ze względu na ich szczególne narażenie (np. przestępców seksualnych, więźniów z chorobami psychicznymi lub pochodzących z mniejszości etnicznej lub religijnej), osoby te powinny mieć zapewnioną jak największą liczbę codziennych zajęć.

Szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub bezpieczeństwa osobistego

W regule 53.1 wyjaśniono, że szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego obejmują wszystkie środki wykraczające poza te, które są zazwyczaj wystarczające do zapewnienia bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego w więzieniu. Takie środki są często stosowane w konkretnym skrzydle więzienia. Mogą być one wymagane w przypadku więźniów stwarzających szczególne ryzyko, na przykład wchodzących w skład zorganizowanych grup przestępczych. Inne przykłady takich szczególnych środków obejmują dodatkowe przeszukania i izolację oraz odseparowanie więźniów, o którym mowa w regule 53.3. Stosowane szczególne środki powinny być niezbędne do zachowania bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego, a nie tylko przybierać formy dodatkowej kary.

W regule 53.2 podkreśla się, że szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego należy stosować tylko w wyjątkowych okolicznościach. W przypadku niektórych więźniów warunki panujące w zakładach o maksymalnym rygorze, w których standardowo stosuje się niektóre takie szczególne środki, mogą być zbyt surowe i nieproporcjonalne do potencjalnego zagrożenia, jakie ci więźniowie stwarzają. Tacy więźniowie nie powinni odbywać kary w zakładach o maksymalnym rygorze.

Reguła 53.3 odzwierciedla rosnącą uwagę, jaką na całym świecie poświęca się potencjalnemu nadużyciu przymusowego odseparowania pojedynczych więźniów od ogółu osadzonych jako metodzie utrzymania bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego w więzieniu. Temu zagadnieniu poświęcono również regułę 37 Reguł Nelsona Mandeli, która stanowi, że decyzja o takiej przymusowej separacji powinna zawsze podlegać zatwierdzeniu. W dalszej części reguły wyjaśniono, że zatwierdzenie jest konieczne w takich przypadkach jak „odosobnienie, segregacja, oddziały intensywnej opieki lub cele ograniczone, niezależnie od tego, czy jest stosowana jako sankcja dyscyplinarna, czy dla utrzymania porządku i bezpieczeństwa, w tym informowanie o politykach i procedurach regulujących stosowanie i weryfikację przyjęcia i zwolnienia z jakiegokolwiek formy niedobrowolnego oddzielenia”. Podobne podejście przyjął CPT[115].

W każdym wypadku więźniowie powinni podlegać szczególnym środkom podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego wyłącznie wówczas, gdy ich indywidualne zachowanie wykazało, że stanowią takie zagrożenie dla bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego, że w danym momencie administracja więzienna nie ma innego wyjścia. Każde skierowanie do takich warunków powinno być tak krótkie, jak to możliwe, i powinno wiązać się ze stałą kontrolą zachowania danego więźnia. W pkt 21 Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. podkreślono, że konieczność umieszczenia więźniów skazanych za przestępstwa związane z terroryzmem w warunkach podwyższonego bezpieczeństwa należy „oceniać indywidualnie”, a takie decyzje powinny podlegać „regularnej kontroli”.

Reguła 53.4 obrazuje znaczenie, jakie ma zapewnianie legalności wszystkich szczególnych środków bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego, ponieważ nakładają one na więźniów ograniczenia wykraczające poza normalnie stosowane ograniczenia.

Reguły 53.5 i 53.6 mają na celu zapewnienie, aby procedury przewidziane prawem były wdrażane przez właściwy organ odpowiedzialny zarówno za poprawność procedur, jak i za przeciwdziałanie nadużywaniu tych środków poprzez stosowanie ich przez dłuższy czas, niż byłoby to uzasadnione zgodnie z wymogami bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego.

Pisemne procedury mają na celu zapewnienia sprawiedliwości proceduralnej w ramach przeglądu wszystkich szczególnych środków, np. odseparowania więźnia od pozostałych więźniów.

Skupienie się na poszczególnych więźniach w regule 53.7 ma również na celu zapewnienie, aby środki nie przerodziły się w formę kary zbiorowej, lecz były skierowane do osób wymagających szczególnych środków ze względu na zagrożenie, jakie aktualnie stwarzają. Dodatkowo reguła 53.8 wyraża ogólny wymóg proporcjonalności, aby zagwarantować, że jakiekolwiek szczególne środki podwyższonego

bezpieczeństwa instytucjonalnego lub osobistego opierają się wyłącznie na zagrożeniu, jakie aktualnie stwarza dany więzień, są proporcjonalne względem tego zagrożenia i nie powodują większych ograniczeń niż te, które są niezbędne do zwalczania odnośnego zagrożenia. Reguła 53.8 zawiera wymóg przeprowadzania zindywidualizowanej oceny każdego z tych czynników.

Odniesienie do procedury odwoławczej w regule 53.9 stanowi dodatkowe zabezpieczenie przed nadużyciem szczególnych środków bezpieczeństwa instytucjonalnego i osobistego.

Odseparowanie więźnia

W regule 53A określono wymogi, które należy stosować w odniesieniu do wszystkich form odseparowania więźnia od pozostałych więźniów. Stanowią one uzupełnienie wymogów zawartych w regule 53.

Jak przewidziano w regule 53A.a, odseparowani więźniowie powinni mieć zapewnione co najmniej dwie godziny wysokiej jakości kontaktu z ludźmi dziennie. W swoich sprawozdaniach CPT wielokrotnie stosował pojęcie „wysokiej jakości kontaktu z ludźmi”[116]. Posługując się tą koncepcją, komitet niewątpliwie przyjął takie samo podejście jak grupa niezależnych ekspertów, która przygotowała „Essex Paper”[117]. Komitet zatwierdził definicję „wysokiej jakości kontaktu z ludźmi” jako odnoszącego się do „ilości i jakości interakcji społecznych i stymulacji psychologicznej, która jest konieczna, aby zapewnić zdrowie psychiczne i dobrostan człowieka. Taka interakcja powinna polegać na bezpośrednim (pozbawionym barier fizycznych) kontakcie z ludźmi twarzą w twarz, który nie ma charakteru przelotnego ani incydentalnego i który umożliwia empatyczną komunikację międzyludzką. Kontakt nie może ograniczać się do interakcji przewidzianych w harmonogramie zajęć w więzieniu, w toku postępowania (karnego) lub w ramach opieki medycznej”[118].

Celem wysokiej jakości kontaktu z ludźmi jest unikanie niehumanitarnej i poniżającej izolacji. Decyzje dotyczące tego, czy dany kontakt z ludźmi jest wysokiej jakości, można siłą rzeczy podejmować tylko w odniesieniu do konkretnej sytuacji. Widzenia z członkami rodziny są rodzajem wysokiej jakości kontaktu z ludźmi. Przykłady te nie są jednak wyczerpujące, a widzenia takie jak, na przykład, widzenie z lekarzem, prawnikiem, pracownikiem lub kapłanem więzienia mogą również odpowiadać wysokiej jakości kontaktowi z ludźmi. Jak wspomniano w poprzednim akapicie, tego rodzaju interakcje wymagają kontaktu twarzą w twarz. Niemniej kontakty pośrednie, na przykład telefoniczne, mailowe lub elektroniczne, również mogą przyczyniać się do wysokiej jakości kontaktu z ludźmi.

CPT jest zdania, że wszystkie formy odseparowania pojedynczych więźniów wymagają uzasadnienia. Aby ułatwić zapamiętanie kryteriów pozwalających stwierdzić, czy separacja jest uzasadniona, komitet zaproponował prostą mnemotechnikę „PLONN”. Oznacza to, że każda tego rodzaju separacja musi być „proporcjonalna”, „legalna”, „podlegająca odpowiedzialności”, „niezbędna” i „niedyskryminująca”[119]. Niektóre z tych kryteriów zawierają się w regule 53, podczas gdy inne zostały pełniej wyrażone w regule 53A. Na przykład pojęcie niezbędności można w dwojaki sposób odnieść do odseparowania pojedynczych więźniów. Nie należy dopuścić, aby taka separacja trwała dłużej, niż jest to konieczne, i należy ją poddawać regularnej kontroli pracownika o wystarczająco wysokim stanowisku, umocowanego do podważenia wcześniejszych decyzji (reguła 53A.c).

Reguła 53A.d przewiduje, że niezbędne ograniczenia mogą się różnić z zależności od powodu, z którego dany więzień został odseparowany. Ograniczenia te powinny zawsze odpowiadać minimalnemu poziomowi niezbędnemu do osiągnięcia celu separacji. W regule 53A.e podkreślono, że minimalne standardy dotyczące cel używanych do separacji więźniów są takie same jak ogólne standardy dotyczące cel. Komitet podkreślił zasadę wprowadzoną w regule 53A.f, zgodnie z którą należy dołożyć wszelkich starań, aby ulepszyć rygor, któremu podlegają więźniowie odseparowani od pozostałych na długi czas i wymagający szczególnego uwzględnienia ograniczenia szkód, jakie taki środek może im wyrządzić[120].

W analizie CPT słusznie zauważono też, że więźniowie mogą być odseparowani z różnych powodów: wskutek orzeczenia sądu, przez wzgląd na porządek lub ochronę danego więźnia lub w ramach kary dyscyplinarnej nałożonej w granicach systemu penitencjarnego[121]. Reguły 53A.b i 53A.c zawierają ograniczenia zasady proporcjonalności, wyrażone w sposób bardziej ogólny w regule 53.8, które zależą od przyczyny separacji. Na przykład więzień odseparowany dla własnego bezpieczeństwa nie powinien podlegać takim samym ograniczeniom jak agresywny więzień, którego odseparowano od innych w celu utrzymania porządku. Separację należy rozpatrywać również w świetle reguły 24.2, która gwarantuje minimalny poziom kontaktu ze światem zewnętrznym wszystkim więźniom, również odseparowanym.

Odseparowanie więźnia od pozostałych może mieć na niego negatywny wpływ, w zależności od zakresu takiej separacji. W podobnym duchu w regule 53A.f stwierdzono, że negatywny wpływ odseparowania na więźniów staje się coraz bardziej prawdopodobny w miarę trwania separacji. Wobec tego konieczne jest podjęcie dodatkowych działań w celu ograniczenia tych skutków w miarę trwania separacji. Dotyczy to w szczególności więźniów z zaburzeniami fizycznymi, psychicznymi lub intelektualnymi, którzy są wyjątkowo narażeni na tego rodzaju negatywne skutki.

CPT szczegółowo omówił materialne warunki separacji. Położył szczególny nacisk na konieczność umożliwienia odseparowanym więźniom komunikowania się z pracownikami więzienia oraz udzielenia im dostępu do odpowiednich toalet i prysznicy[122]. Możliwości uprawiania ćwiczeń przez odseparowanych więźniów powinny spełniać standardy określone w regule 27.1 i 27.2. Jeżeli chodzi o prawo odseparowanych więźniów do ćwiczeń zagwarantowane w regule 53A.g, CPT zauważył, że przestrzeń wykorzystywana przez nich do ćwiczeń „powinna być wystarczająco duża, aby umożliwić im prawdziwy wysiłek fizyczny, i powinna być wyposażona w jakiś rodzaj ochrony przed czynnikami atmosferycznymi[123]”.

Reguła 53A.h dotycząca obowiązku odwiedzania odseparowanych więźniów wymaga, aby dyrektor więzienia lub pracownik działający w jego imieniu codziennie odwiedzał odseparowanych więźniów. Regułę tę należy interpretować w związku z regułą 43.2, w której na pracowników medycznych nałożono obowiązek przywiązywania szczególnej wagi do zdrowia więźniów, którzy podlegają rygorystycznej separacji, w tym codziennego ich odwiedzania. Tego rodzaju wizyty są również dla więźnia okazją do doświadczenia wysokiej jakości kontaktu z ludźmi, chociaż kontakt ten wcale nie musi być wysokiej jakości, jeżeli ma jedynie przelotny i niestymulujący charakter.

Jak wskazano powyżej, skutki separacji mogą być wyjątkowo szkodliwe. Zgodnie z regułą 53A.i niezbędne jest więc zawieszenie separacji lub zastąpienie jej mniej restrykcyjnym środkiem, jeżeli ma ona negatywny wpływ na fizyczne lub psychiczne zdrowie więźnia. Ma to na celu ochronę zdrowia więźnia.

Przeszukania i kontrole

Przedmiotowa reguła określa, że w każdym więzieniu powinien istnieć jasny zbiór procedur szczegółowo opisujących okoliczności, w jakich należy przeprowadzać przeszukania, stosowane metody oraz częstotliwość przeszukań. Procedury te należy opracować w taki sposób, aby przeciwdziałać ucieczce oraz chronić godność więźniów i odwiedzających.

Zaleca się określenie procedur dotyczących regularnych przeszukań pomieszczeń mieszkalnych, takich jak cele i sale noclegowe, w celu upewnienia się, że więźniowie nie manipulowali przy zabezpieczeniach, takich jak drzwi, zamki, okna i kraty. W zależności od przypisanej do więźnia kategorii bezpieczeństwa instytucjonalnego jego przedmioty osobiste od czasu do czasu również powinny podlegać przeszukaniu. Pracownicy przeprowadzający takie przeszukania powinni być specjalnie przeszkoleni z egzekwowania przestrzegania zasad proporcjonalności i niezbędności. Wymaga to równowagi między zapewnieniem, aby byli oni w stanie wykryć próbę ucieczki lub przemyt towarów, a poszanowaniem godności więźniów oraz ich prawa własności do przedmiotów osobistych. Standardowo więzień powinien być obecny podczas przeszukania jego pomieszczenia mieszkalnego lub przedmiotów osobistych. Zgodnie z regułą 51 Reguł Nelsona Mandeli do celów rozliczalności należy dopilnować, aby administracja więzienna ewidencjonowała wszystkie przeszukania, wraz z określeniem ich powodu, tożsamości przeprowadzających je osób oraz ich wyniku.

Poszczególni więźniowie, w szczególności podlegający średnim lub maksymalnym restrykcjom bezpieczeństwa, również muszą podlegać regularnej kontroli osobistej mającej na celu upewnienie się, że nie mają oni przy sobie przedmiotów, które mogłyby wykorzystać do próby ucieczki lub w celu zranienia siebie lub innych lub które nie są dozwolone, np. nielegalnych środków odurzających. Intensywność takich kontroli będzie się różnić w zależności od okoliczności. Na przykład gdy więźniowie przemieszczają się dużymi grupami z miejsca pracy z powrotem do miejsca zamieszkania, rutynowo poddaje się ich kontroli osobistej bez odsłaniania części ciała zakrytych odzieżą. Ze względu na inwazyjny charakter takiej kontroli podczas jej przeprowadzania należy przywiązywać szczególną wagę do poszanowania godności osoby. Kontrole osobiste powinno się przeprowadzać wyłącznie wówczas, gdy jest to konieczne, i nie powinno się ich stosować jako kary.

W innych sytuacjach, w szczególności gdy istnieją podstawy, aby twierdzić, że dany więzień ukrywa coś przy sobie, lub gdy jest on określony jako więzień wysokiego ryzyka, konieczne będzie przeprowadzenie kontroli osobistej z odsłanianiem części ciała zakrytych odzieżą. Wymaga ona od więźnia zdjęcia wszystkich ubrań i pokazania, że nie ukrywa on niczego przy sobie. W regule wymieniono kwestie do uwzględnienia w procedurach dotyczących kontroli osobistej więźniów. ETPC stwierdził naruszenie art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w zakresie, w jakim wymagano od więźnia rozebrania się do naga w obecności kobiety^[124], lub w zakresie częstości i metod przeprowadzania niektórych kontroli osobistych^[125]. Od więźniów nigdy nie powinno się wymagać pełnego rozebrania się na potrzeby kontroli.

Pracownicy więzienia nigdy nie powinni przeprowadzać wewnętrznej kontroli osobistej poprzez wprowadzanie palca lub innego narzędzia do jam ciała więźnia. Jeżeli istnieją podstawy, aby podejrzewać, że więźniowie mogą posiadać w ciele ukryte środki odurzające lub jakiegokolwiek inne zakazane przedmioty, należy zapewnić ścisły nadzór nad tymi więźniami, do momentu aż je wydalą. Jeżeli lekarz przeprowadza wewnętrzną kontrolę osobistą, konieczne jest należyte uwzględnienie Oświadczenia Światowego Towarzystwa Medycznego w sprawie kontroli osobistej więźniów (październik 1993 r.). Reguła 54.6 nie wyklucza możliwości wykorzystania nowoczesnych technologii w celu prześwietlenia ciała więźnia.

Potrzebne są jasno określone procedury dające pewność, że osoby odwiedzające więźniów nie próbują naruszyć racjonalnych wymogów bezpieczeństwa, na przykład wnosząc do więzienia zakazane przedmioty. Procedury te mogą obejmować prawo do kontroli osobistej odwiedzających. Należy jednak przy tym pamiętać, że odwiedzający sami nie są więźniami, oraz dążyć do równowagi między obowiązkiem ochrony bezpieczeństwa więzienia a prawem odwiedzających do prywatności. Procedury dotyczące kontroli osobistej kobiet i dzieci powinny być dostosowane do ich potrzeb, na przykład poprzez zapewnienie odpowiedniego odsetka kobiet wśród pracowników przeprowadzających kontrolę osobistą. Kontroli osobistej nie powinno się przeprowadzać na oczach świadków. Inwazyjne kontrole osobiste odwiedzających mogą prowadzić do naruszenia art. 3 i 8 EKPC^[126]. Pkt 23 zalecenia [CM/Rec\(2018\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych stanowi: „Kontrole bezpieczeństwa należy przeprowadzać z uwzględnieniem potrzeb dziecka, a także z poszanowaniem jego godności i prywatności oraz jego prawa do nietykalności i bezpieczeństwa osobistego pod względem fizycznym i psychicznym. Zakazane są jakiegokolwiek inwazyjne kontrole przeprowadzane na dzieciach, w tym kontrole jam ciała”.

Kontrola osobista odwiedzających niebędących bliskimi więźnia, np. pełnomocników, pracowników opieki społecznej i lekarzy, może być konieczna, przy czym należy uważać, aby nie naruszyć przysługującego im prawa do poufności zawodowej. W tym celu zaleca się uzyskanie zatwierdzenia protokołu kontroli osobistej przez odpowiednie organizacje zawodowe.

Przestępstwa

W regule 55 podkreślono istotę przestrzegania rządów prawa również za bramą więzienia. W trosce o interes pokrzywdzonych gdy w więzieniu doszło lub podejrzewa się, że doszło do przestępstwa, należy przeprowadzić takie samo postępowanie przygotowawcze jak poza więzieniem. W niektórych krajach powołuje się specjalnych sędziów lub prokuratorów, którzy odpowiadają za takie postępowanie

w więzieniu. W innych państwach zaleca się, aby zwykły prokurator lub policja prowadzili postępowanie przygotowawcze w taki sam sposób jak w przypadku naruszenia prawa poza więzieniem. Może się zdarzyć, że wydarzenie uchodzące za poważne w więzieniu, nie zostanie uznane za wymagające wszczęcia postępowania przygotowawczego przez organy ścigania. W niektórych krajach jednym ze sposobów na radzenie sobie z tego rodzaju sprawami jest uzgodnienie między władzami więziennymi a organami śledczymi polityki określającej, o których zdarzeniach należy informować prokuratora lub policję.

Obowiązek przeprowadzenia postępowania przygotowawczego w przypadku jakiegokolwiek podejrzenia śmierci lub uzasadnionego zarzutu złego traktowania w więzieniu wynika z art. 2 i 3 EKPC. Postępowanie przygotowawcze musi być dokładne i umożliwiać doprowadzenie do wskazania i skutecznego ukarania osób odpowiedzialnych. Takie postępowania muszą mieć charakter niezależny i bezstronny oraz podlegać kontroli publicznej. Władze muszą podjąć wszelkie uzasadnione kroki, aby zabezpieczyć dowody dotyczące zdarzenia, w tym m.in. zeznania naocznych świadków i dowody kryminalistyczne. Jakiegokolwiek braki w postępowaniu przygotowawczym uniemożliwiająca ustalenie przyczyny obrażeń lub tożsamości osób odpowiedzialnych mogą być sprzeczne z tą normą^[127]. Więcej informacji znajduje się w pkt 27 Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie zwalczania bezkarności wobec poważnych naruszeń praw człowieka z 30 marca 2011 r. CPT podkreślił również, że więzienia nie mogą stać się strefami bezkarności, a wszystkie zdarzenia prowadzące do obrażeń należy zgłaszać właściwym organom i badać^[128]. Reguła 71 Reguł Nelsona Mandeli określa sposób, w jaki powinno się prowadzić postępowanie, gdy więzień umiera w więzieniu lub gdy istnieją racjonalne podstawy, aby twierdzić, że w więzieniu doszło do tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub ukarania. Powinno to mieć miejsce niezależnie od tego, czy zgłoszono oficjalne zawiadomienie.

Dyscyplina i kary

W regule tej podkreślono, że postępowania dyscyplinarne powinny być instrumentami stosowanymi w ostateczności. W regule 38.1 Reguł Nelsona Mandeli zachęca się do zapobiegania konfliktom, stosowania mediacji lub innej alternatywnej metody rozwiązywania sporów w celu przeciwdziałania przekroczeniom dyscyplinarnym lub rozstrzygania konfliktów. W regule 39 Reguł Nelsona Mandeli podkreślono, że przed nałożeniem kary dyscyplinarnej powinno się rozważyć, czy do zachowania więźnia mogła się przyczynić jego choroba psychiczna lub niepełnosprawność rozwojowa. Więźniów nie należy karać za zachowanie będące bezpośrednim rezultatem ich choroby psychicznej lub niepełnosprawności intelektualnej.

Wiezienia są z natury zamkniętymi instytucjami, w których na ograniczonej przestrzeni przebywają wbrew swojej woli duże grupy osób, zazwyczaj tej samej płci. Nieuniknione jest, że od czasu do czasu niektórzy więźniowie będą na różne sposoby naruszać reguły i przepisy obowiązujące w więzieniu. Potrzebny jest zatem jasny zbiór procedur dotyczących postępowania w takich przypadkach.

W regule 57 stwierdzono, że przekroczenia dyscyplinarne należy precyzyjnie zdefiniować, a postępowania powinny odzwierciedlać zasady sprawiedliwości i uczciwości. Oznacza to, że wszystkie więzienia powinny dysponować zbiorem przepisów, w których wyraźnie wymieniono działania i zaniechania stanowiące naruszenie dyscypliny więziennej i mogące prowadzić do wszczęcia oficjalnego postępowania dyscyplinarnego. Z tego powodu wszyscy więźniowie powinni zostać uprzednio poinformowani o regułach i przepisach obowiązujących w więzieniu. Status prawny tych przepisów powinien być jasny. W wielu krajach wymagają one zatwierdzenia przez parlament. W regule 57.2 wymieniono elementy, jakie należy zawrzeć we wspomnianych przepisach.

Reguła ta stanowi, że jeżeli pracownik uzna, że więzień naruszył jakiegokolwiek przepisy dyscyplinarne, fakt ten powinien jak najszybciej zostać zgłoszony właściwemu organowi. W niektórych państwach przed postępowaniem dyscyplinarnym w przypadku mniej poważnych naruszeń dyscypliny zwyczajowo stosuje się nieformalne upomnienia, które stanowią dla więźnia pierwsze ostrzeżenie. Powinno się jednak zadbać o to, aby korzystanie z takich upomnień było uczciwe i spójne i nie prowadziło do powstania systemu nieoficjalnych sankcji.

Właściwy organ powinien niezwłocznie rozpatrzyć sprawę. W niektórych krajach powoływani są niezależni lub wyspecjalizowani sędziowie, co wprowadza niezależność rozstrzygania tego rodzaju spraw i zapewnia większe prawdopodobieństwo przestrzegania odpowiednich procedur. W innych państwach istnieje specjalny kolektywny organ orzekający w sprawach dyscyplinarnych. W pozostałych krajach sprawy te rozpatruje dyrektor więzienia. Jeżeli sprawy dyscyplinarne rozpoznaje kierownictwo więzienia, ważne jest zapewnienie, aby osoby te odbyły odpowiednie szkolenie oraz aby nie miały one żadnej wcześniejszej wiedzy na temat rozpoznawanej sprawy.

Jeżeli chodzi o regułę 59, więzień, który ma zostać oskarżony w toku postępowania dyscyplinarnego, ma prawo zapoznać się z wyprzedzeniem ze szczegółami oskarżenia i powinien dysponować wystarczającym czasem na przygotowanie odpowiedniej linii obrony. Jeżeli więzień jest poddany izolacji przed rozprawą, postępowania nie należy opóźniać w sposób nieuzasadniony w rezultacie wewnętrznego lub zewnętrznego postępowania przygotowawczego. We wszystkich przypadkach oskarżony więzień powinien być obecny podczas rozpoznawania sprawy.

Komitety ds. zapobiegania torturom (CPT) zauważyły, że „w interesie zarówno więźniów, jak i pracowników więzienia leży formalne ustanowienie jasnych postępowań dyscyplinarnych oraz stosowanie ich w praktyce; wszelkie szare strefy w tym zakresie wiążą się z ryzykiem powstania nieoficjalnych (i niekontrolowanych) systemów”^[129]. Ponadto CPT stwierdził, że „postępowania dyscyplinarne powinny zapewniać więźniom prawo do złożenia wyjaśnień dotyczących przekroczenia, o które zostali obwinieni, oraz do odwołania się do wyższej instancji od wszelkich nałożonych kar”^[130]. Dodatkowo CPT zalecił, aby pozwalać więźniom na pozostawanie z pozycji siedzącej podczas postępowania dyscyplinarnego i umożliwiać im robienie notatek. Więźniowie powinni również otrzymać kopię wszelkich dotyczących ich decyzji dyscyplinarnych, w których powinny znaleźć się uzasadnienie decyzji i informacja o sposobie odwołania się od decyzji^[131]. CPT stwierdził, że sprawy dotyczące przekroczeń dyscyplinarnych należy rozpatrywać szybko w toku sprawiedliwego i przejrzystego postępowania^[132]. Rozpoznanie sprawy na długo po domniemanym przekroczeniu nie służy utrzymaniu porządku w więzieniu.

Postępowanie dyscyplinarne może podlegać również art. 6 EKPC, który przewiduje prawo do rzetelnego procesu sądowego. Zastosowanie art. 6 do postępowań dyscyplinarnych w więzieniu zależy od tego, czy domniemane przekroczenie dyscyplinarne oznacza „oskarżenie w sprawie karnej”. ETPC orzekł, że pozbawienie możliwości zmniejszenia kary jest wystarczająco surową karą, aby uznać przekroczenie dyscyplinarne, za które taką karę nałożono, za „oskarżenie w sprawie karnej” w rozumieniu art. 6 EKPC^[133]. Z drugiej strony sankcja ograniczająca swobodę przemieszczania się więźnia wewnątrz więzienia oraz jego kontakt ze światem zewnętrznym – niewiążąca się z wydłużeniem kary ani poważnym pogorszeniem warunków osadzenia – została uznana za mieszczącą się w pełni w sferze kar dyscyplinarnych i wobec tego pozostającą poza zakresem zastosowania art. 6^[134]. Aby art. 6 miał zastosowanie, władze dyscyplinarne muszą zachować zgodność z konkretnymi wymogami instytucjonalnymi i proceduralnymi przewidzianymi w art. 6 EKPC i zdefiniowanymi w orzecznictwie ETPC. Prawo oskarżonego więźnia do pełnomocnika w postępowaniu dyscyplinarnym, które może prowadzić do odbycia dłuższej kary, zostało potwierdzone przez ETPC^[135].

Z zasady tej wynika, że jasno zdefiniowany i opublikowany wykaz przekroczeń dyscyplinarnych powinien być uzupełniony o kompletny wykaz kar, które mogą zostać nałożone na jakiegokolwiek więźnia, który dopuścił się jednego z tych przekroczeń. Kary te powinny być zawsze sprawiedliwe i proporcjonalne do popełnionego przekroczenia. Katalog kar należy określić w akcie prawnym zatwierdzonym przez właściwy organ. Pracownicy nie powinni dysponować odrębnym, nieformalnym systemem kar omijającym oficjalne procedury.

Kary mogą obejmować formalne, odnotowane upomnienie, wykluczenie z możliwości pracy, przepadek wynagrodzenia (jeżeli jest ono wypłacane za pracę w ramach osadzenia), ograniczenie udziału w czynnościach rekreacyjnych, ograniczenie korzystania z pewnych przedmiotów osobistych, ograniczenie przemieszczania się w więzieniu. Jako rodzaj kary można również zastosować ograniczenie kontaktów rodzinnych, przy czym nie można zupełnie ich zakazać. Taką karę powinno się nakładać wyłącznie wówczas, gdy przekroczenie wiąże się z kontaktami rodzinnymi lub gdy pracownicy zostali zaatakowani w kontekście widzenia.

Wszystkie sprawy dyscyplinarne należy rozpoznawać w sposób indywidualny. Jeżeli na przykład doszło do masowej odmowy przestrzegania reguły lub do ataku z udziałem wielu więźniów, należy rozpoznać sprawę w odniesieniu do każdej osoby, a karę nałożyć w sposób indywidualny. Należy odpowiednio dokumentować wszystkie nakładane kary dyscyplinarne (zob. reguła 38.1 Reguł Nelsona Mandeli).

W regule 60.3 przewidziano konkretny zakaz dotyczący wszelkich form kar cielesnych, karania poprzez umieszczanie w ciemnej celi i innych form niehumanitarnego i poniżającego traktowania. Ostatni człon tego zakazu należy interpretować w taki sposób, aby uwzględnić ewoluujące standardy przyzwoitości. Reguła 42 Reguł Nelsona Mandeli zawiera również wykaz warunków bytowych, które należy zapewnić wszystkim więźniom i których wobec tego nie można ograniczyć poprzez nałożenie kary. ETPC orzekł, że ogolenie głowy więźnia w ramach środka dyscyplinarnego stanowi naruszenie art. 3 (zakaz tortur) EKPC^[136]. Reguła 43 Reguł Nelsona Mandeli zawiera również zakaz umieszczania więźniów w stale oświetlonej celi oraz ograniczenia pożywienia lub wody pitnej.

W regule 60.5 przewidziano całkowity zakaz korzystania ze sprzętu do krępowania swobody ruchów jako kary. Regułę tę należy interpretować w związku z regułą 68, w której bardziej szczegółowo opisano środki krępowania swobody ruchów i zawarto dalsze ograniczenia ich wykorzystania.

Reguła 60.6 przewiduje rygorystyczne wymogi dotyczące nakładania kary odosobnienia, jako że powszechnie uznaje się, iż jakiegokolwiek odosobnienie stanowi poważne zagrożenie dla zdrowia psychicznego i fizycznego więźniów, których ono dotyczy^[137]. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. Tortur przyznał, że „waga zgromadzonych dotychczas dowodów wskazuje na [...] poważne, negatywne skutki dla zdrowia”^[138] wywoływane przez odosobnienie, podczas gdy Oświadczenie stambulskie w sprawie wykorzystania i skutków odosobnienia więźniów stanowi, że odosobnienie „szkodzi więźniom, którzy nie cierpieli wcześniej na choroby psychiczne, i może pogorszyć stan psychiczny tych, którzy wcześniej chorowali”^[139]. CPT stwierdził również, że odosobnienie „może mieć ekstremalnie szkodliwy wpływ na kondycję psychiczną, somatyczną i społeczną poddanych mu osób”^[140].

Reguła 60.6 maluje negatywny obraz odosobnienia zdefiniowanego jako brak wysokiej jakości kontaktu z ludźmi. Pojęcie wysokiej jakości kontaktu z ludźmi omówiono bardziej szczegółowo w komentarzu do reguły 53A. Zawarta w regule 60.6.a definicja odosobnienia jako odseparowanie więźnia przez co najmniej 22 godziny na dobę bez dostępu do wysokiej jakości kontaktu z ludźmi pokrywa się z definicją z reguły 44 Reguł Nelsona Mandeli. Definicja ta jest węższa niż definicja CPT, która obejmuje wszystkie formy separacji poszczególnych osób do omówionych wyżej celów. ETPC nie wypowiedział się jeszcze w sprawie definicji odosobnienia przyjętej w Regułach Nelsona Mandeli, lecz odniósł się do tych reguł w zakresie innych aspektów odosobnienia^[141]. Oczywiście nic nie stoi na przeszkodzie, aby państwa członkowskie stosowały szerszą definicję CPT. Reguła 60.6.a wyłącza określone grupy ze stosowania odosobnienia w celach dyscyplinarnych. Nawiązuje do podobnych przepisów w regule 22 Reguł z Bangkoku dotyczących kobiet w ciąży, matek karmiących oraz kobiet z niemowlętami i małymi dziećmi w więzieniu. Wszystkie sprawy związane z karami dyscyplinarnymi wobec osadzonych dzieci regulują odrębnie Europejskie Reguły dotyczące nieletnich przestępców poddanych sankcjom lub środkom (zalecenie [CM/Rec\(2008\)11](#)).

Więźniów poddanych odosobnieniu nie należy zupełnie separować od świata zewnętrznego. Na przykład zgodnie z regułą 24.2 wszyscy więźniowie powinni utrzymywać akceptowalny minimalny poziom kontaktu ze światem zewnętrznym. Kontakt ten obejmuje przekazywanie więźniowi ważnych wiadomości, które go dotyczą. Należy im również zapewnić dostęp do pomocy prawnej (zob. reguła 23).

Jeżeli nie jest możliwe uniknięcie poważnych negatywnych konsekwencji odosobnienia, na przykład w przypadku niektórych więźniów z niepełnosprawnościami – jak określono w regule 60.6.b – należy zupełnie odstąpić od jego stosowania. Jeżeli mimo prób ograniczenia poważnych negatywnych skutków odosobnienia konsekwencje te są jednak odczuwalne, odosobnienie należy przerwać niezależnie od tego, czy dany więzień jest dotknięty niepełnosprawnością.

Odosobnienie może być niezwykle niebezpieczne dla każdego. Jednak więźniowie z zaburzeniami fizycznymi, psychicznymi lub intelektualnymi są wyjątkowo narażeni na jego skutki. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. Tortur ostrzegł, że „[s]tan więźniów z problemami psychicznymi pogarsza się

drastycznie w przypadku izolacji”[142]. W zmienionym oświadczeniu Światowego Towarzystwa Medycznego w sprawie odosobnienia przyznano, że „[o]soby z zaburzeniami psychotycznymi, głęboką depresją lub stresem pourazowym lub osoby z poważnymi zaburzeniami osobowości mogą źle znosić izolację i w związku z tym znacznie podupać na zdrowiu” oraz że „[s]tan więźniów z niepełnosprawnościami fizycznymi lub innymi problemami medycznymi często pogarsza się” wskutek odosobnienia[143].

W regule 60.6.c stosowanie odosobnienia jako kary ograniczono do „wyjątkowych przypadków”. Odzwierciedla to szerzej zakrojoną tendencję polegającą na ograniczaniu stosowania odosobnienia jako kary[144]. Stosunkowo krótki maksymalny okres odosobnienia jest niezbędny, ponieważ przedłużone odosobnienie może poważnie szkodzić więźniom[145].

Reguła 60.6.d stanowi, że rządy powinny ustawowo określić konkretny, obowiązujący okres maksymalny, przez jaki więzień może być odosobniony. Przy określaniu tego okresu rządy powinny mieć świadomość, że jeżeli ten maksymalny okres byłby zbyt długi, takie odosobnienie stanowiłoby nieludzką lub poniżającą karę. CPT jest zdania, że maksymalny okres odosobnienia zastosowanego w celach dyscyplinarnych nie powinien przekraczać 14 dni, a najlepiej wynosić mniej niż 14 dni[146]. W Regułach Nelsona Mandeli odseparowanie przekraczające 15 kolejnych dni uznano za przedłużone odosobnienie (reguła 44) i wyraźnie go zakazano (reguła 43). Maksymalny okres 15 dni poparło również Światowe Towarzystwo Medyczne[147].

Zgodnie z regułą 60.6.e gdy więzień odbył maksymalny okres odosobnienia i upłynął okres ochronny, za kolejne przekroczenie lub przekroczenia można ponownie zastosować karę odosobnienia pod warunkiem, że spełnione zostały wymogi przewidziane w regule 60.6.c. Nie oznacza to, że kary odosobnienia nie można nałożyć na krótko po poprzednim okresie odosobnienia, lecz wykonać ją można dopiero po okresie ochronnym.

Regułę 60.6.f dotyczącą obowiązku odwiedzania więźniów poddanych odosobnieniu należy interpretować w związku z regułą 43.2, w której na pracowników medycznych nałożono obowiązek przywiązywania szczególnej wagi do zdrowia więźniów, którzy podlegają odosobnieniu, w tym codziennego ich odwiedzania. Należy ją interpretować również w związku z regułą 43.3, w której na lekarza nałożono obowiązek poinformowania dyrektora więzienia, jeżeli dalsze odosobnienie poważnie zagrażałoby zdrowiu fizycznemu lub psychicznemu więźnia.

Reguła ta przewiduje, że jeżeli więźnia uznano za winnego przekroczenia, powinien mieć on prawo do odwołania się do niezależnej wyższej instancji. Przepisy dyscyplinarne powinny określać, o jaki organ chodzi oraz w jaki sposób przygotować i złożyć odwołanie, a także zapewniać szybkie rozpatrzenie odwołania.

W niektórych krajach powszechną praktyką jest wybieranie spośród więźniów liderów grupy – zazwyczaj w jednostce mieszkalnej lub roboczej – zobowiązanych do przekazywania władzom informacji na temat zachowania innych więźniów i sporządzanie zaleceń wpływających na sposób ich traktowania. W innych przypadkach niektórym więźniom nadano uprawnienia względem więźniów umieszczonych w jednostkach karnych lub separacyjnych.

Powtórne pociągnięcie do odpowiedzialności za to samo przestępstwo

W regule 63 zastosowano ogólną zasadę *ne bis in idem* do kontekstu więzienia. Władze więzienne powinny unikać nie tylko powtórznego pociągania do odpowiedzialności za to samo przestępstwo, lecz również karania w ramach wewnętrznych procedur dyscyplinarnych więźnia, który został już ukarany za ten sam czyn w następstwie oskarżenia w sprawie karnej. Na przykład jeżeli więzień został skazany i ukarany za napaść przez sąd karny, tego samego więźnia nie powinno się karać za tę samą napaść jako za przekroczenie dyscyplinarne.

Zasadę *ne bis in idem* zagwarantowano w art. 4 Protokołu nr 7 do EKPC. Przewidziana w tym przepisie zasada *ne bis in idem* składa się z poniższych elementów: 1) czynny lub zachowanie stanowią naruszenia o

charakterze „karnym” w znaczeniu autonomicznym nadanym temu pojęciu w EKPC (zob. więcej informacji w komentarzu do reguły 59); 2) czyny lub zachowanie są takie same, tj. odnoszą się do tych samych zdarzeń stanowiących zbiór konkretnych okoliczności faktycznych dotyczących tego samego oskarżonego i są ze sobą nierozzerwalnie związane w czasie i przestrzeni, a ich wykazanie jest niezbędne do doprowadzenia do skazania lub do wszczęcia postępowania oraz 3) doszło do ponownego przeprowadzenia prawomocnie zakończonego postępowania[148].

Użycie siły

Reguła 64 ugruntowuje zasadę, zgodnie z którą pracownicy mogą używać siły wyłącznie w wyraźnie określonych granicach i w odpowiedzi na konkretne zagrożenie bezpieczeństwa lub porządku.

Co do zasady przeciwdziałanie przemocy jest zawsze lepsze niż mierzenie się z nią. Czujni pracownicy, którzy znają swoich więźniów, będą w stanie rozpoznać niepokojące sygnały i przeciwdziałać przemocy.

Dobre relacje między pracownikami a więźniami stanowią podstawę dynamicznego bezpieczeństwa, o którym mowa w regule 51.2, w zakresie deeskalacji potencjalnych zdarzeń lub przywracania porządku poprzez dialog i negocjacje. Dopiero gdy te metody okażą się nieskuteczne lub zostaną uznane za nieodpowiednie, powinno się rozważyć metody fizycznego przywracania porządku. Gdy konieczne jest użycie siły przeciwko więźniom przez pracowników, powinno się to odbywać pod kontrolą i na minimalnym poziomie niezbędnym do przywrócenia porządku.

ETPC uznał, że w niektórych przypadkach użycie siły może być niezbędne w celu zapewnienia bezpieczeństwa w więzieniu oraz utrzymania porządku lub zapobiegania przestępstwom w miejscach osadzenia. Siły można jednak użyć wyłącznie wówczas, gdy jest to konieczne, a użycie to nie może być nadmierne[149]. Jakikolwiek zastosowanie siły fizycznej wobec osób pozbawionych wolności, które nie było absolutnie niezbędne ze względu na zachowanie tych osób, umniejsza godności człowieka i narusza art. 3 EKPC[150]. Ponadto wszelkie budzące wątpliwości skargi na użycie siły należy skutecznie rozpatrywać (więcej informacji w komentarzu do reguły 55).

ETPC orzekł, że użycia siły w ramach środka niezbędnego ze względów medycznych nie można uznać za nieludzkie i poniżające. Dotyczy to szczególnie przymusowego karmienia mającego na celu uratowanie życia więźnia, który świadomie odmawia przyjmowania pokarmów. ETPC podkreślił jednak, że w danym przypadku w sposób przekonujący wykazano istnienie medycznej konieczności. Dodatkowo należy zapewnić gwarancje proceduralne dotyczące decyzji o przymusowym karmieniu. Ponadto zgodnie z orzecznictwem ETPC[151] natężenie siły zastosowanej wobec więźnia musi być na minimalnym niezbędnym poziomie.

W regule tej wymieniono główne kwestie, które należy uwzględnić w obowiązujących procedurach dotyczących użycia siły (kiedy można jej użyć, kto może jej użyć, kto może uprawnnić do użycia siły oraz jakie są mechanizmy obowiązkowego raportowania po użyciu siły). W regule 82 Reguł Nelsona Mandeli podkreślono, że pracownicy więzienia używający siły muszą niezwłocznie zgłosić ten fakt dyrektorowi więzienia.

Z reguły tej jasno wynika, że pracownicy nie powinni uciekać się do zwykłego zdominowania problematycznych więźniów za pomocą przejawów większej siły fizycznej. Istnieje szereg technik kontroli i przymusu, z których można przeszkolić pracowników, dzięki czemu będą w stanie przejąć kontrolę bez wyrządzania krzywdy sobie samym lub więźniom uczestniczącym w zdarzeniu. Kierownictwo powinno mieć świadomość tych technik i zapewnić, aby wszyscy pracownicy posiadali podstawowe umiejętności, a odpowiednia liczba z nich była wyszkolona w zaawansowanych technikach.

Ta reguła dotyczy interwencji organów egzekwowania prawa w więzieniu. W wyjątkowych sytuacjach poziom przemocy ze strony więźnia może być tak wysoki, że pracownicy więzienia nie są w stanie opanować jej samodzielnie i muszą wezwać inny organ egzekwowania prawa, np. policję. Taki rozwój zdarzeń wymaga szczególnej ostrożności. Mierząc się z przemocą, pracownicy więzienia muszą mieć zawsze świadomość, że po rozwiązaniu incydentu i powrocie do normalności będą mieli kontakt z danymi więźniami. Oznacza to, że zasadniczo powinni unikać stosowania siły i w każdym wypadku powinni stronić od używania jej w sposób nadmierny lub nierozważny.

Zasada ta może nie mieć zastosowania do innych funkcjonariuszy organów egzekwowania prawa, którzy standardowo nie pracują w więzieniu i wkracają do niego wyłącznie w celu rozwiązania incydentu związanego z przemocą. Aby przeciwdziałać nadmiernemu użyciu siły w takich okolicznościach, zaleca się, aby władze więzienne uzgodniły stały protokół postępowania z wyższym kierownictwem organu, który może zostać poproszony o pomoc w rozwiązaniu incydentu związanego z przemocą. Wszyscy pracownicy, którzy mogą brać udział w odnośnych działaniach, powinni być zaznajomieni z treścią takiego protokołu przed wejściem do więzienia.

Środki krępowania swobody ruchów

Stosowanie środków przymusu słuszenie uznaje się za poważne naruszenie praw przysługujących więźniom. Reguła 68 ma zatem na celu określenie akceptowalnych granic stosowania przymusu. Środki te należy poddawać ścisłej kontroli, a w miarę możliwości unikać ich stosowania.

Reguła 68.1 odzwierciedla ogólne stanowisko, zgodnie z którym środki krępowania swobody ruchów należy stosować jedynie w ostateczności. W tej samej regule zastosowano zasadę legalności środków – poprzez wprowadzenie wymogu, zgodnie z którym użycie środków krępowania swobody ruchów musi być dozwolone prawem. Zasadę legalności ponownie podkreślono w regule 68.5, wymagając, aby prawo krajowe regulowało sposób stosowania środków krępowania swobody ruchów.

Nie da się uniknąć sytuacji, w których trzeba będzie zastosować przymus fizyczny przy dodatkowej pomocy specjalnie wyznaczonego w tym celu wyposażenia lub ekwipunku, np. aby uniknąć odniesienia fizycznych obrażeń przez więźniów lub pracowników, ucieczki więźniów lub nieakceptowalnych szkód. W tym zakresie – podobnie jak w regule 64.2 dotyczącej użycia siły – w regułach 68.2 i 68.3 podkreślono, że w takich okolicznościach należy mieć na uwadze zasadę proporcjonalności. Rutynowe zastosowanie środków krępowania swobody ruchów nie jest akceptowalne, np. w każdym przypadku eskortowania więźniów do sądu^[152].

To, co uznaje się za proporcjonalne, zależy od kontekstu. ETPC orzekł, że zastosowanie gazu pieprzowego w zamkniętej przestrzeni, gdy strażnicy więzienni mieli do dyspozycji alternatywne wyposażenie, takie jak kamizelki taktyczne, hełmy i tarcze, stanowiło naruszenie art. 3 EKPC^[153]. CPT przewidział zestaw zasad i norm minimalnych dotyczących unieruchamiania więźnia w łóżku, określając m.in., że nie może to mieć miejsca poza kontekstem medycznym^[154]. Czynniki, które należy uwzględnić przy ustalaniu, czy taki środek jest proporcjonalny, mogą obejmować ocenę, czy występuje bezpośrednie ryzyko wyrządzenia szkody osobie trzeciej, czy padają poważne groźby oraz jaki będzie bezpośredni skutek zastosowania środków krępowania swobody ruchów w związku z tymi zagrożeniami.

Reguła 68.6 nie tylko zakazuje konkretnych środków krępowania swobody ruchów, lecz rozszerza również zakaz na wszystkie środki przymusu o poniżającym charakterze.

Podobnie jak reguła 48.2 Reguł Nelsona Mandeli i reguła 24 Reguł z Bangkoku, reguła 68.7 przewiduje, że środków krępowania swobody ruchów nie należy nigdy stosować wobec kobiet rodzących, podczas porodu i w czasie bezpośrednio następującym po porodzie.

Reguła 68.8 zawiera wymóg, zgodnie z którym każdy przypadek użycia środka krępowania swobody ruchów należy odpowiednio odnotować w rejestrze, tak aby umożliwić łatwe śledzenie takich przypadków. Jest to związane z regułą 16A.2.f dotyczącą indywidualnego ewidencjonowania, zgodnie z którą informacje na temat wykorzystania środków krępowania swobody ruchów należy gromadzić

w odniesieniu do każdego więźnia z osobna. Reguła 68.8 dotyczy rejestrowania ogólnego użycia przymusu w danym więzieniu oraz w systemie więziennictwa.

Broń

Reguła ta reguluje użycie broni w więzieniach i w ich otoczeniu. Pracownicy mający bezpośredni kontakt z więźniami mogą nosić broń, taką jak pałki lub pałki teleskopowe, w celu samoobrony. Dobrą praktyką jest unikanie noszenia takiej broni w sposób ostentacyjny lub powodujący poczucie zagrożenia. Większych pałek teleskopowych nie powinno się nosić rutynowo, lecz powinno się je przechowywać w strategicznym miejscu, tak aby możliwe było ich szybkie pobranie w razie zagrożenia. Poza sytuacjami bezpośredniego i poważnego zagrożenia nie zaleca się zezwalania pracownikom mającym bezpośredni kontakt z więźniami na noszenie broni palnej lub podobnej, ponieważ mogliby jej użyć w nieodpowiedni sposób lub mogłaby się ona dostać w ręce więźniów. CPT również odniósł się do tego tematu w swoich sprawozdaniach [\[155\]](#)[\[156\]](#).

W niektórych systemach więziennictwa pracownicy zapewniający zewnętrzne bezpieczeństwo więzienia noszą broń palną. Pracownicy ci powinni otrzymać wyraźne instrukcje dotyczące okoliczności, w jakich dozwolone jest użycie tego rodzaju broni. Może to mieć miejsce wyłącznie wówczas, gdy życie danego funkcjonariusza lub innej osoby jest bezpośrednio zagrożone. Zasada 9 Podstawowych zasad dotyczących użycia siły oraz broni palnej przez funkcjonariuszy porządku prawnego przyjętych przez ONZ stanowi jasno, co następuje: „W każdym przypadku intencjonalne, śmiertelne użycie broni palnej może mieć miejsce wyłącznie wówczas, gdy jest to absolutnie konieczne w celu ochrony życia”.

Administracje więzienne powinny ustanowić jasne wytyczne i procedury dotyczące korzystania z broni palnej, wraz z programem szkoleniowym dla pracowników, którzy mogą być uprawnieni do korzystania z takiej broni. Procedury powinny obejmować formalne ustalenia dotyczące badania poszczególnych przypadków użycia broni palnej.

Wnioski i skargi

W tej regule dokonano rozróżnienia na składanie wniosków i skarg. Więźniowie muszą mieć szerokie możliwości składania wniosków oraz mieć dostęp do ścieżki składania skarg zarówno w ramach systemu więziennictwa, jak i poza nim.

Składane przez więźniów „wnioski” dotyczą korzyści lub udogodnień, do których nie są oni automatycznie uprawnieni, lecz które mogą być przyznawane przez kierownictwo więzienia lub inne właściwe organy. Na przykład w niektórych systemach więziennictwa dopuszczalne są dodatkowe widzenia, mimo że więźniowie nie są do nich uprawnieni. To samo ma zastosowanie do wniosków o pozwolenie na opuszczenie więzienia w celu wzięcia udziału w pogrzebie bliskiej osoby oraz wniosków o przeniesienie do konkretnego więzienia lub konkretnej jednostki więziennej. W większości przypadków decyzję podejmuje dyrektor, lecz w niektórych jurysdykcjach określone wnioski mogą zostać uwzględnione tylko przez organ sądowy lub są rozpatrywane na szczeblu ministerialnym.

Skargi oznaczają formalny sprzeciw od decyzji, działań lub zaniechań administracji więziennej lub innych właściwych organów. W niektórych jurysdykcjach odpowiedni środek zaskarżenia nosi nazwę „sprzeciwu” lub „procedury odwoławczej”. Niemniej w przedmiotowej regule termin „procedura odwoławcza” jest zastrzeżony dla zaskarżenia decyzji oddalającej skargę do sądu.

W swoim sprawozdaniu rocznym z 2017 r. CPT określa ogólne zasady, na jakich powinien opierać się każdy system składania skarg w więzieniu. W skrócie zasady te są następujące: takie systemy powinny być łatwo dostępne dla więźniów i muszą być im udostępniane; zawiłości należy rozstrzygać skrupulatnie i szybko; więźniowie powinni mieć możliwość korzystania z procedury składania skarg w sposób anonimowy i bez narażania się na niebezpieczeństwo; w przypadku uznania skargi za zasadną władze więzienne powinny podjąć konkretne kroki w celu zmiany okoliczności, które doprowadziły do złożenia

skargi; ponadto należy prowadzić identyfikowalną ewidencję wszystkich skarg oraz – w stosownych przypadkach – działań podjętych w reakcji na takie skargi. Reguła 70 jest kompatybilna z tymi zasadami i powinna być interpretowana w ich świetle^[157].

W zmienionej w 2019 r. regule 70.1 zastosowano wyraźne rozróżnienie na wewnętrzny i zewnętrzny mechanizm składania skarg przewidziane w orzecznictwie ETPC^[158] oraz w praktyce CPT^[159]. Zgodnie z orzecznictwem ETPC wewnętrzny mechanizm składania skarg sam w sobie nie spełnia wymogów skutecznego środka odwoławczego, o którym mowa w art. 13 EKPC. Wobec tego w regule 70.1 jasno stwierdzono, że systemy krajowe mogą przewidywać możliwość złożenia wniosku lub skargi w pierwszej kolejności w ramach wewnętrznego mechanizmu składania skarg (do dyrektora więzienia lub centralnej administracji więziennej) albo bezpośrednio w ramach zewnętrznego mechanizmu składania skarg (do organu sądowego lub innego niezależnego organu). ETPC niechętnie uznawał za skuteczny środek odwoławczy skargę do prokuratora, która nie wiąże się z osobistym prawem skarżącego, lub skargę do rzecznika praw obywatelskich, który nie jest uprawniony do podejmowania wiążących i wykonalnych decyzji^[160].

W związku z tym należy zauważyć, że funkcję zewnętrznego mechanizmu składania skarg mogą pełnić różne organy oraz że w systemach krajowych mogą istnieć różne rozwiązania dotyczące sposobu funkcjonowania tych mechanizmów. CPT podkreślił jednak, że tego rodzaju organy muszą być umocowane do podejmowania wiążących decyzji^[161]. Ze swojej strony ETPC wyjaśnił, że organ, o którym mowa w art. 13 EKPC, nie musi być organem sądowym oraz że organ administracyjny może spełniać wymogi tego artykułu, jeżeli chodzi o skargi więźniów. Trybunał ustanowił jednak poniższe kryteria, które muszą spełniać takie inne organy:

- a) muszą być niezależne od organów odpowiedzialnych za system więziennictwa;
- b) muszą zapewniać skuteczny udział więźniów w rozpatrywaniu skarg;
- c) muszą zapewniać szybkie i rzetelne rozpatrzenie skarg więźniów;
- d) muszą dysponować szeroką gamą narzędzi prawnych mających na celu wyeliminowanie problemów leżących u podstaw skarg; oraz
- e) muszą być zdolne do wydawania wiążących i wykonalnych decyzji^[162].

Można również przewidzieć szczególne procedury składania skarg. W idealnym scenariuszu prawo krajowe powinno umożliwiać więźniom składanie skarg również na decyzje, działania lub zaniechanie pracowników medycznych, kierowanych do istniejących krajowych medycznych organów dyscyplinarnych.

Reguła ta nie przewiduje obowiązku składania wniosków lub skarg w formie pisemnej. Więźniowie mogą być analfabetami i muszą mieć możliwość poproszenia o kontakt z urzędnikiem lub właściwym organem w celu przekazania wniosku lub skargi ustnie^[163]. Organy miałyby w dalszej kolejności obowiązek nadania takiemu wnioskowi lub takiej skardze formy pisemnej.

Skargi mogą prowadzić do antagonistycznych postaw zaangażowanych stron, co może zaszkodzić relacjom między więźniami a pracownikami. W związku z tym racjonalnym podejściem wydawałoby się zastosowanie w pierwszej kolejności nieformalnych alternatywnych metod rozwiązywania sporów. Wymaga to uwzględnienia odpowiedniego mechanizmu w przepisach więziennych. Zadanie to można by powierzyć na przykład członkowi lokalnego komitetu nadzorczego lub organowi sądowemu. Jeżeli konfliktu nie można rozwiązać takimi metodami, więźniowi nadal musi przysługiwać prawo do złożenia formalnej skargi. W niektórych przypadkach techniki sprawiedliwości naprawczej opracowane w zaleceniu [CM/Rec\(2018\)8](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącym sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych mogą się również okazać istotne dla rozwiązania problemów związanych ze skargami składanymi w więzieniu.

Niektórych skarg nie można rozpatrzyć z właściwą dla nich powagą za pośrednictwem nieformalnego rozwiązywania sporów. Ważne jest, aby skargi dotyczące złego traktowania i innych poważnych

naruszeń praw człowieka nie były kierowane do nieformalnego rozwiązywania sporów, lecz niezwłocznie rozpatrywane za pomocą procedur składania skarg przewidzianych w tej regule [\[164\]](#).

Informacje praktyczne na temat procedur składania wniosków i skarg powinny zostać skutecznie zakomunikowane wszystkim więźniom – zgodnie z wymogiem określonym w regule 70.4. Istotne jest zapewnienie, aby więźniowie byli świadomi tych możliwości. Skuteczne zakomunikowanie wymaga odpowiedniego uwzględnienia zdolności językowych i umysłowych więźniów oraz przywiązywania szczególnej wagi do przekazywania tych informacji cudzoziemcom i więźniom z niepełnosprawnościami, w tym niepełnosprawnościami psychicznymi i poznawczymi.

Więźniowie muszą mieć możliwość przekazania skarg do organu kontrolującego lub nadzorującego więzienie niezależnie od wcześniej lub jednocześnie złożonych innych skarg. Jeżeli taki organ nie jest umocowany do samodzielnego rozpatrzenia skargi, powinien przekazać ją właściwemu organowi.

Skarżący powinni mieć również możliwość komunikowania się w sposób poufny z niezależnymi organami odpowiedzialnymi za rozpatrywanie skarg i prowadzenie procedur odwoławczych. Decyzje takich organów powinny być udostępniane więźniom.

Reguła 70.5 jest nowym postanowieniem dodanym w 2019 r. Obowiązek bezstronnego i skutecznego wyjaśnienia podejrzanych przypadków śmieci, złego traktowania i innych poważnych zarzutów naruszenia praw człowieka w więzieniu wynika z ugruntowanego orzecznictwa ETPC [\[165\]](#) oraz ze standardów CPT [\[166\]](#). Przepis ten należy interpretować w związku z regułą 55, która dotyczy ogólnego obowiązku badania przestępstw popełnionych w więzieniach. Zob. również Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie zwalczania bezkarności wobec poważnych naruszeń praw człowieka z 30 marca 2011 r.

Reguła 70.9 chroni więźniów składających skargi w dobrej wierze, nie zachęcając jednak do robienia tego z negatywnych pobudek [\[167\]](#).

Właściwe organy powinny szybko rozpatrywać wnioski i skargi. W swojej odpowiedzi na wnioski i skargi, która zawsze powinna zawierać uzasadnienie, organy powinny wyraźnie stwierdzić, czy zostaną podjęte działania, a jeśli tak, to jakie. To również wynika z orzecznictwa ETPC [\[168\]](#). Zasada ta ma także zastosowanie do wniosków i skarg od przedstawicieli prawnych więźniów lub organizacji, o których mowa w regułach 70.10–70.11.

Jeżeli wewnętrzna procedura odwoławcza zakończyła się niepowodzeniem, więzień nadal może odwołać się w ramach zewnętrznego mechanizmu składania skarg, jak przewidziano w regule 70.1. Jeżeli taka skarga okaże się pomyślna, skarżący muszą mieć pewność, że decyzja danego organu zostanie w pełni i niezwłocznie wykonana przez administrację więzienia. Podobnie prawo do złożenia skargi w ramach zewnętrznego mechanizmu składania skarg w przypadku niepomyślnego lub opóźnionego – tj. nieskutecznego – rozpatrzenia wniosku lub skargi w ramach wewnętrznego mechanizmu składania skarg jest wymogiem ustanowionym przez ETPC [\[169\]](#). Jeżeli w systemie prawnym nie przewidziano bezpośredniej skargi do „organu sądowego lub innego niezależnego organu kompetentnego do kontroli i zmiany decyzji”, jak przewidziano w regule 70.1, należy przynajmniej zapewnić, aby decyzje dyrektora więzienia lub administracji więziennej, którzy sami w sobie nie spełniają wymogów skutecznego środka odwoławczego, o którym mowa w art. 13 EKPC, podlegały kontroli niezależnego zewnętrznego organu. Taki stan rzeczy również wynika ze standardów CPT [\[170\]](#).

Aby zapewnić skuteczne wykonanie prawa do składania skarg, więźniom należy udostępnić formularze, materiały piśmiennicze i w miarę potrzeb znaczki pocztowe. Formularze skargi powinny być swobodnie dostępne dla więźniów w określonym miejscu (na przykład w bibliotece), tak aby nie musieli o nie specjalnie prosić. System przekazywania skarg powinien być skonstruowany tak, aby więźniowie nie byli zmuszeni do przekazywania koperty z poufnymi danymi pracownikom więzienia [\[171\]](#).

Poufna komunikacja z organami krajowymi i międzynarodowymi upoważnionymi do otrzymywania skarg jest tu kluczowa. Przedmiotowa reguła nie ma na celu narzucenia wyłącznego modelu procedury składania skarg, lecz określa podstawowe wymogi sprawiające, że taka procedura zostanie uznana za skuteczny środek odwoławczy w rozumieniu art. 13 EKPC. Ważne, aby procedura składania skarg

kończyła się wydaniem ostatecznej, wiążącej decyzji przez niezależny organ. Państwa członkowskie mogą wyznaczyć niezależny organ upoważniony do rozpatrywania skarg. Może być nim rzecznik praw człowieka lub sędzia (sędzia ds. stosowania kar, sędzia ds. wykonywania kar lub sędzia nadzorujący), prokurator nadzorujący, sąd lub obrońca wyznaczony z urzędu^[172]. CPT stwierdził jednak jasno, że „nie zaleca się, aby krajowe mechanizmy prewencyjne lub inne podobne podmioty monitorujące zajmowały się również bezpośrednio formalnymi skargami”. Te dwie „funkcje powinny być odseparowane i wykonywane przez wyraźnie odrębne podmioty, z których każdy posiada własny personel”^[173].

Wnioski i skargi należy rejestrować, a ich rejestry przechowywać na potrzeby samej administracji więzienia oraz na wypadek inspekcji przez organy wizytujące^[174]. Analiza treści wniosków i skarg może przyczynić się do lepszego zarządzania instytucją.

Prawo do składania wniosków i skarg przysługuje głównie więźniom, lecz prawo krajowe może umożliwić osobom trzecim działanie w imieniu więźnia, na przykład gdy kondycja umysłowa lub psychiczna więźnia nie pozwala mu na samodzielne działanie, a nie jest on reprezentowany przez prawnika. Krewni więźnia mają prawo do złożenia skargi w przypadku, gdy mogło dojść do naruszenia praw więźnia. Dyrektor więzienia może upoważnić również organizacje dbające o interesy więźniów do wnoszenia takich skarg. Niemniej reguła 70.11 umożliwia więźniowi wyrażenie sprzeciwu od skargi wniesionej w taki sposób. Więźniowie mogą również złożyć skargę za pośrednictwem przedstawiciela prawnego. Jak określono w regule 23, wszyscy więźniowie mają prawo do porady prawnej. Przy tej okazji należy wziąć pod uwagę przepisy zawarte w dalszej części tej reguły.

ETPC dokonał oceny skarg dotyczących nieodpowiednich warunków odbywania kary z perspektywy art. 13 EKPC i orzekł, że możliwe są dwa rodzaje środków naprawczych: poprawa materialnych warunków odbywania kary (zapobiegawczy środek naprawczy) oraz odszkodowanie za szkody i straty poniesione w wyniku takich warunków (odszkodowawczy środek naprawczy). Jeżeli więźniowie byli osadzeni w warunkach naruszających art. 3 EKPC, zasadnicze znaczenie ma krajowy środek naprawczy umożliwiający przerwanie trwającego naruszenia ich prawa do tego, aby nie byli poddani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu. Jednak po opuszczeniu więzienia, w którym doświadczyli nieodpowiednich warunków, więźniowie powinni być uprawnieni do skutecznego ubiegania się o odszkodowanie za powstałe naruszenie. Ponadto zapobiegawcze i odszkodowawcze środki naprawcze muszą być komplementarne, aby można je było uznać za skuteczne. ETPC kładzie szczególny nacisk na spoczywający na państwach obowiązek ustanowienia – oprócz odszkodowawczego środka naprawczego – skutecznego zapobiegawczego środka naprawczego, tj. mechanizmu mającego na celu szybkie wyeliminowanie złego traktowania więźniów^[175]. Środek naprawczy powinien nie tylko istnieć w porządku prawnym, lecz również stwarzać rozsądną perspektywę powodzenia w praktyce^[176].

Część V

Dyrekcja i personel

Skuteczność Europejskich Reguł Więziennych jako całości zależy od zdolności pracowników do ich wdrażania. Reguła 8 Europejskich Reguł Więziennych ustanawia ogólną zasadę dotyczącą istotności umożliwiania, aby pracownicy więzienia utrzymywali wysokie standardy opieki nad więźniami. Reguły zawarte w tej części mają za zadanie ustanowić normy zarządzania oraz wskazać, w jaki sposób należy wyłaniać i szkolić pracowników, aby umożliwić im pełnienie tej złożonej i ważnej funkcji. Państwa członkowskie mają wyrażony w regule 4 Europejskich Reguł Więziennych obowiązek zapewniania niezbędnych środków na potrzeby takiego szkolenia oraz wypłaty wynagrodzenia. Ponadto obowiązek ten rozciąga się na zorganizowanie środków niezbędnych do zapewniania wystarczającej ilości personelu gwarantującego minimalny poziom obsługi w więzieniach przez cały czas.

CPT podkreślił, że nieodpowiednia liczba strażników sprawia, że więzienia stają się niebezpieczne zarówno dla więźniów, jak i pracowników. Niweczy to wszelkie wysiłki związane z utrzymaniem skutecznej kontroli, co często prowadzi do sytuacji, w której silniejsza grupa więźniów w niekontrolowany sposób podporządkowuje sobie innych więźniów^[177]. Oprócz potencjalnie

niebezpiecznej sytuacji dla słabszych więźniów niedobór personelu stwarza również zagrożenie dla samych pracowników. Gdy liczba pracowników jest nieodpowiednia, zazwyczaj dochodzi do częstego świadczenia pracy w godzinach nadliczbowych w celu utrzymania podstawowego poziomu bezpieczeństwa i przestrzegania rygoru w zakładzie. Taki stan rzeczy może prowadzić do wysokiego poziomu stresu u pracowników oraz do ich przedwczesnego wypalenia zawodowego. To z kolei może zwiększać napięcie i tak już występujące w środowisku więziennym. Dodatkowo mała liczba pracowników będzie mieć negatywny wpływ na jakość i poziom opracowanego programu zajęć^[178].

Więcej szczegółowych wskazówek dotyczących norm dla pracowników więziennych można znaleźć w zaleceniu [CM/Rec\(2012\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie Europejskiego Kodeksu Etyki dla personelu więziennego. Obejmują one wytyczne dotyczące zachowania pracowników więzienia, w których podkreślono znaczenie odpowiedzialności, uczciwości, poszanowania i ochrony godności ludzkiej, opieki i pomocy, sprawiedliwości, bezstronności i niedyskryminowania, współpracy oraz poufności i ochrony danych. Pracownicy więzienia muszą być odpowiednio wyszkoleni i wynagradzani, aby być w stanie pełnić swoje funkcje. Zob. również Wytyczne dotyczące rekrutowania, doboru, wykształcenia, szkolenia i rozwoju zawodowego pracowników zakładów penitencjarnych i probacyjnych, przyjęte przez Europejski Komitet Problematyki Przestępczości (CDPC) w dniu 25 kwietnia 2019 r.^[179].

Praca w więzieniu jako służba publiczna

Reguła ta wymaga, aby więzienia podlegały zwierzchnictwu organów publicznych, odrębnie od wojska, policji lub innych służb dochodzeniowo-sledczych. Węzienia są miejscami, które powinny podlegać kontroli władzy cywilnej. Pozbawienie wolności jest częścią procesu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych i w społeczeństwach demokratycznych obywateli na karę więzienia skazują niezawisli sędziowie. Administracja więzienia nie powinna znajdować się bezpośrednio w rękach policji lub wojska. Praca w więzieniu zastępuje na szacunek jako odrębna specjalizacja.

W niektórych krajach szefem administracji więziennej jest czynny członek sił zbrojnych, który został delegowany lub skierowany na ograniczony czas do administracji więziennej w celu sprawowania tej funkcji. W takim przypadku osoba ta występuje w charakterze cywilnym jako szef administracji więziennej.

Istotne jest zachowanie wyraźnego organizacyjnego rozdziału między policją a administracją więzienia. W większości europejskich krajów administracja policji podlega ministerstwu spraw wewnętrznych, a administracja więzień – ministerstwu sprawiedliwości. Zgodnie z zaleceniem Komitetu Ministrów Rady Europy „powinno istnieć wyraźne rozróżnienie między rolą policji i prokuratury, sądownictwa oraz systemu więziennego” (zalecenie [Rec\(2001\)10](#) Komitetu Ministrów, Europejski kodeks etyki policyjnej).

W regule tej podkreślono etyczny kontekst zarządzania więzieniem. Bez solidnych ram etycznych sytuacja, w której jedna grupa osób otrzymuje znaczną władzę nad inną, może łatwo przerodzić się w nadużycie władzy. Ten kontekst etyczny nie jest tylko kwestią zachowania poszczególnych członków personelu względem więźniów – zob. zalecenie [CM/Rec\(2012\)5](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie Europejskiego Kodeksu Etyki dla personelu więziennego.

Osoby odpowiedzialne za więzienia i systemy więziennictwa muszą mieć jasno sprecyzowany cel i determinację do utrzymywania najwyższych standardów zarządzania więzieniem.

Praca w więzieniu wymaga zatem unikalnego połączenia cech osobowych i umiejętności technicznych. Pracownicy więzienia potrzebują cech osobowych umożliwiających im obcowanie ze wszystkimi więźniami w równy, ludzki i sprawiedliwy sposób.

Ta reguła nakłada na władze więzienne obowiązek działania w celu zapewnienia przestrzegania przepisów dotyczących pracowników. Ma to szczególne znaczenie dla zapewnienia, aby więzienia funkcjonowały w sposób praworządny.

Omawiana reguła dotyczy relacji między pracownikami więzienia pierwszej linii a więźniami znajdującymi się pod ich opieką. Pracownikom tym należy poświęcić szczególną uwagę ze względu na wymiar ludzki ich kontaktów z więźniami. Zgodnie z regułą 51.2 zasadą leżącą u podstaw tej relacji jest bezpieczeństwo dynamiczne.

Reguła dotyczy postępowania pracowników podczas wykonywania obowiązków. Pracownicy powinni traktować więźniów w sposób godny, humanitarny i sprawiedliwy; zapewniać bezpieczeństwo wszystkich więźniów; zapewniać, aby nie dochodziło do uciezek więźniów; gwarantować porządek i sprawować kontrolę nad więźniami; umożliwiać więźniom pozytywne wykorzystanie czasu w więzieniu, tak aby byli w stanie odnaleźć się w otoczeniu po wyjściu na wolność. Praca ta wymaga dużych umiejętności i moralnej postawy. Podejmując ją, należy zdobyć osobisty szacunek więźniów. Wysokich standardów osobistych i zawodowych należy oczekiwać od wszystkich pracowników więzienia, ale szczególnie od tych, którzy mają mieć bezpośredni kontakt z więźniami.

Dobór personelu więziennego

Reguła dotyczy doboru, szkolenia i warunków rekrutowania pracowników więzienia. Proces rekrutacji jest niezwykle istotny. Administracja więzienia powinna dysponować wyraźną polityką zachęcającą odpowiednie osoby do ubiegania się o pracę w więzieniach oraz informującą je o wymaganych zasadach etycznych. W szczególności pkt 38 zalecenia [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami stanowi, że osoby pracujące z zagranicznymi więźniami należy wyłaniać w oparciu o kryteria obejmujące wrażliwość kulturową, umiejętności interakcji i kompetencje językowe. Wymóg ten ma ogólne zastosowanie do wszystkich relacji z więźniami.

Wiele władz więziennych ma ogromną trudność w rekrutowaniu wartościowych pracowników. Może to wynikać z wielu przyczyn. Jedną z nich może być niskie wynagrodzenie. Inną – fakt, że praca w więzieniu nie jest postrzegana przez lokalną społeczność jako prestiżowa. Może to być również związane z konkurencją ze strony innych organów egzekwowania prawa, np. policji. W związku z tym administracje więzienne powinny prowadzić aktywną politykę rekrutacyjną i podejmować działania w celu pokonania takich potencjalnych przeszkód stojących na drodze do rekrutacji kompetentnego personelu.

Ta reguła uwzględnia kryteria doboru pracowników. Administracja więzienna powinna wprowadzić jasny zbiór procedur umożliwiających sprawdzenie uczciwości i humanitarnego podejścia osób ubiegających się o pracę oraz ich gotowości radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, z którymi mogą się w przyszłości zmierzyć, tak aby do pracy w systemie więziennictwa faktycznie przyjmowane były tylko odpowiednie osoby.

Reguła ta jest logiczną konsekwencją reguły 71. Jeżeli pracownicy mają być zaangażowani w pracę w perspektywie długoterminowej, muszą mieć zagwarantowaną pewność zatrudnienia. W jurysdykcjach, w których istnieją więzienia zarządzane przez prywatnych wykonawców, każdy z zatrudnianych przez nich pracowników powinien zostać zatwierdzony przez władze więzienne przed rozpoczęciem pracy z więźniami. Pracownicy ci powinni być również zatrudnieni na stałe. Należy także zwrócić uwagę na to, czy pracownicy mają odpowiedni poziom wykształcenia, aby być w stanie skorzystać na specjalistycznych szkoleniach i traktować więźniów w sposób ludzki.

W komentowanej regule podkreślono potrzebę zapewnienia atrakcyjnych wynagrodzeń i warunków pracy. Miarą statusu danego zawodu jest w dużej mierze wysokość wynagrodzenia, jakie się z nim wiąże. Rządy powinny uznać, że pracownicy więzienni mają prawo do odpowiedniego wynagrodzenia odzwierciedlającego charakter ich pracy jako służby publicznej oraz uwzględniającego związane z tą pracą trudności, a czasami nawet niebezpieczeństwo, biorąc jednocześnie pod uwagę, że niedostateczne wynagradzanie pracowników może prowadzić do korupcji.

W wielu krajach więzienia znajdują się w bardzo odległych lokalizacjach, co pozbawia nie tylko pracowników, ale również ich rodziny dostępu do szkół, placówek medycznych i innych aktywności społecznych. Ponadto od wielu pracowników więzienia oczekuje się regularnego przenoszenia się

z jednego zakładu do drugiego i przesiedlania swojej rodziny do czasami bardzo oddalonych miejsc. W niektórych państwach pracownicy więzienia chętnie pozostawali w strukturach ministerstwa spraw wewnętrznych w celu dalszego czerpania korzyści z wyższego statusu (dostęp do darmowej opieki zdrowotnej, bezpłatnej edukacji, darmowego zakwaterowania, a także bezpłatnych lub dofinansowanych przejazdów i wczasów). W takich okolicznościach inne warunki zatrudnienia są równie istotne co poziom wynagrodzenia i należy im się dogłębna analiza.

Reguła dotyczy pracowników zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu pracy. W mniejszych więzieniach może być konieczne zatrudnienie pracowników na niepełny etat, w szczególności do specjalistycznych zadań. Powinny im przysługiwać proporcjonalnie takie same warunki zatrudnienia jak pracownikom pełnoetatowym.

Szkolenie personelu więziennego

Reguła 81.1 zawiera wymogi dotyczące wstępnego szkolenia nowo zatrudnionych pracowników. Szkolenie to powinno być adekwatne i podkreślać etyczny wymiar ich pracy. Dobrą praktyką jest zapewnianie pracownikom więzienia takiego poziomu szkoleń, aby byli w stanie funkcjonować jako profesjonalści w taki sam sposób, jak inne grupy zawodowe pracujące w systemie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych.

Reguła 81.2 wymaga z kolei, aby pracownicy przeszli niezbędne przeszkolenie techniczne. Należy poinformować ich o wymogach bezpieczeństwa oraz nauczyć właściwego prowadzenia ewidencji i pisania odpowiednich sprawozdań. W pkt 29 Wytycznych dla służb więziennych i probacyjnych dotyczących radykalizacji i brutalnego ekstremizmu przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 2 marca 2016 r. podkreślono dodatkowo, że pracownicy pierwszej linii „powinni zostać przeszkoleni zgodnie z zasadami bezpieczeństwa dynamicznego, aby utrzymywać bezpieczeństwo osobiste, instytucjonalne i porządek oraz przyczyniać się do resocjalizacji więźnia”. Podkreślono tam również, że pracownicy powinni otrzymać szkolenie „w szczególności w zakresie korzystania z mediacji międzykulturowej i różnych technik interwencji w razie konieczności zarządzania kryzysem”.

Odpowiednie przeszkolenie pracownika jest obowiązkiem trwającym od momentu jego zatrudnienia do chwili przejścia przez niego na emeryturę. Należy zapewnić regularne możliwości ustawicznego rozwoju dla pracowników w każdym wieku i na każdym stopniu hierarchii.

Zarządzanie więzieniami

W regule tej przypomniano, że podczas doboru pracowników nie może dochodzić do dyskryminacji. Kobiety powinny mieć takie same możliwości pracy w więzieniu i otrzymywać takie samo wynagrodzenie jak mężczyźni, odbywać takie same szkolenia oraz mieć takie same możliwości awansu i skierowania na stanowiska wymagające specyficznych zdolności. Zasady te należy stosować do pracowników przynależących do mniejszości etnicznych, kulturowych, religijnych lub seksualnych. W niektórych więzieniach znaczna liczba pracowników wywodzi się z tych mniejszości. W takim przypadku władze więzienne powinny starać się zatrudnić wystarczający odsetek pracowników z podobnych środowisk.

Reguła 83.a zawiera wymóg skrupulatnego zarządzania wszystkimi więzieniami w systemie krajowym przez wszystkie państwa członkowskie. Jednym ze sposobów na osiągnięcie tego celu jest posiadanie systemu wewnętrznej kontroli i inspekcji, aby zagwarantować stosowanie odpowiednich przepisów. Nie jest możliwe zapewnienie jednakowo wysokich standardów w więzieniu bez odpowiedniej liczby dobrze wyszkolonych pracowników.

Zgodnie z regułą 83.b należy wdrożyć strategię radzenia sobie z sytuacjami awaryjnymi związanymi z funkcjonowaniem zakładu. Takie sytuacje awaryjne mogą być wywołane przez szereg czynników poza bezpośrednią kontrolą władz więziennych. Obejmują one strajki pracowników więzienia, katastrofy naturalne lub takie zdarzenia jak powstania cywilne lub wojny, które mogłyby zaburzyć właściwe funkcjonowanie poszczególnych więzień, a nawet całego systemu.

Reguła 83.c odnosi się do konieczności dobrej komunikacji między więzieniami oraz w obrębie każdego z nich. Zważywszy na coraz bardziej zaawansowany charakter sposobów i systemów funkcjonowania więzień, potrzebne jest takie zarządzanie, jakie będzie promować i ułatwiać styl pracy, w ramach którego pracownicy mogą uczyć się od siebie nawzajem, dzielić się doświadczeniem i współpracować na rzecz więźniów znajdujących się pod ich opieką.

Ta reguła zawiera przepisy dotyczące dyrektora więzienia. Biorąc pod uwagę to, co zasygnalizowano w poprzednich regułach na temat konieczności posiadania poczucia misji, dawania przykładu i determinacji, kluczowe jest, aby na czele każdego więzienia stał profesjonalny, dostatecznie wykwalifikowany, apolityczny dyrektor skrupulatnie wybrany ze względu na odpowiedni profil i postawę moralną do wykonywania najbardziej kompleksowych zadań w służbie publicznej. CPT skomentował konieczność wprowadzenia profesjonalnej ścieżki kariery dla kierownictwa w ramach systemu więziennictwa oraz zapewnienia, aby dyrektorzy i kierownicy wyższego stopnia w więzieniach byli rekrutowani i mieli pewność zatrudnienia pod warunkiem zadowalającego pełnienia obowiązków oraz by byli odpowiednio szkoleni w zarządzaniu, a tym samym mogli kompetentnie realizować powierzone zadania^[180].

Udział zarówno mężczyzn, jak i kobiet w personelu więzienia ma na celu przyczynić się do normalizacji życia więziennego i pozytywnie wpływać na porządek i dyscyplinę w więzieniu. Powinien również ograniczyć ryzyko molestowania seksualnego lub złego traktowania więźniów.

W więzieniach, w których osadzone są kobiety, należy dokonać specjalnych ustaleń dotyczących równowagi płci wśród personelu. W regule 81 Reguł Nelsona Mandeli podkreślono, że osadzone kobiety powinny być nadzorowane tylko przez personel kobiecy, a część zakładu wyznaczona dla kobiet powinna podlegać odpowiedzialności kobiety. Dodatkowo personel męski nie powinien wchodzić do tej części więzienia, chyba że towarzyszy mu zatrudniona w więzieniu kobieta. Należy unikać retraumatyzacji osadzonych kobiet, które mogły paść uprzednio ofiarą nadużyć seksualnych.

Reguła ta dotyczy wymogu organizacji odpowiednich konsultacji między kierownictwem a pracownikami poświęconych warunkom zatrudnienia. Systemy więziennictwa to struktury hierarchiczne, lecz nie oznacza to, że pracowników można traktować w sposób nieuzasadniony lub bez szacunku względem ich stanowiska. W większości krajów personel ma prawo należeć do związków zawodowych. Jeżeli formalny związek zawodowy nie istnieje, pracownicy powinni przynajmniej dysponować ustalonym trybem negocjacji. Związek zawodowy i inni przedstawiciele pracowników nie powinni ponosić kary za pracę wykonywaną w ramach reprezentowania współpracowników.

Więzienia to instytucje, w których ludzie stanowią priorytet, a relacje międzyludzkie są ważne. W regule 87 podkreślono, że właściwe funkcjonowanie tych relacji zależy od dobrej komunikacji.

W większości europejskich systemów więziennictwa znaczna część więźniów to cudzoziemcy, z których wielu nie mówi w języku ojczystym danego państwa. Dyrektor i większa część personelu powinni posługiwać się językiem większości osadzonych. Należy jednak zadbać również o potrzeby pozostałych więźniów i w miarę konieczności upewnić się, że część pracowników zna język istotnych mniejszości obecnych w zakładzie. Zob. pkt 39.3 zalecenia [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami. W razie potrzeby powinno się zapewnić tłumacza ustnego – zgodnie z regułą 37.4 Europejskich Reguł Więziennych.

W niewielkiej liczbie państw członkowskich niektóre więzienia są obecnie zarządzane przez przedsiębiorców. W regule 88 zaznaczono, że wszystkie Europejskie Reguły Więziennicze mają bez wyjątku zastosowanie również do nich.

Personel specjalistyczny

Reguła 89.1 dotyczy potrzeby uwzględnienia w służbach więziennych wystarczającej liczby odpowiednich specjalistów pracujących z więźniami, aby promować ich zdrowie fizyczne i psychiczne,

przeciwdziałać pogorszeniu się ich stanu oraz wspierać ich rozwój w celu ułatwienia im resocjalizacji. Specjaliści ci powinni współpracować ze strażnikami oraz pełnić wobec nich funkcję uzupełniającą.

Zważywszy że niemal wszyscy więźniowie kiedyś wrócą do społeczeństwa, należy zachęcać przedstawicieli organizacji oraz wolontariuszy do odwiedzania więzień i uczestniczenia w licznych odbywających się tam zajęciach. Ich obecność przyczynia się również do normalizacji życia więziennego i może dać więźniom lepszą perspektywę życia na wolności.

Świadomość publiczna

Ta reguła pokazuje, jak ważne jest, aby ogół społeczeństwa i media miały świadomość wartości, na których opiera się funkcjonowanie więzień w danym kraju. Administracja więzienia powinna pracować nad dobrymi relacjami z miejscową społecznością i lokalnymi mediami oraz informować je o codzienności życia więziennego. Administracje więzienne powinny zachęcać dyrektorów więzień do regularnych spotkań z grupami przedstawicieli społeczeństwa, w tym z organizacjami pozarządowymi, a w stosownych przypadkach do zapraszania ich do odwiedzenia więzienia. Powinno się zachęcać media i przedstawicieli lokalnych społeczności do wizyt w więzieniach, pod warunkiem zapewnienia prywatności więźniów.

Badania i merytoryczna ocena

Od 1973 r. powstały trzy zbiory reguł, które obecnie funkcjonują pod nazwą Europejskie Reguły Więzienne. Z biegiem czasu reguły te mogą wymagać kolejnych aktualizacji ze względu na zmiany zachodzące w społeczeństwie, poszerzające się orzecznictwo ETPC oraz sprawozdania CPT. Zostało to uwzględnione w regule 91, w której zachęca się do prowadzenia programu badań i ocen dotyczących celu więzienia, jego roli w społeczeństwie demokratycznych oraz stopnia, w jakim wypełnia ono swoją funkcję.

Część VI

Inspekcja i monitoring

Reguły zawarte w tej części mają za zadanie wprowadzenie wyraźnego rozróżnienia między inspekcją więzień przez instytucje rządowe, które odpowiadają za skuteczne funkcjonowanie systemu więziennictwa, a monitorowaniem przez niezależny podmiot warunków osadzenia i traktowania więźniów. Chociaż zarówno wewnętrzna inspekcja, jak i zewnętrzny monitoring mają zapewnić, aby sposób traktowania pracowników spełniał wymogi przewidziane w prawie międzynarodowym oraz w omawianych regułach, odbywają się one na różnych poziomach.

Sprawozdania krajowych i międzynarodowych organizacji pozarządowych, ustalenia CPT i liczne orzeczenia ETPC pokazują, że nawet w krajach posiadających dobrze rozwinięte i stosunkowo transparentne systemy więziennictwa niezależny monitoring warunków osadzenia i traktowania więźniów jest kluczem do przeciwdziałania nieludzkiemu i niesprawiedliwemu traktowaniu więźniów oraz do podniesienia jakości warunków osadzenia i zarządzania więzieniami. Ustanowienia niezależnych podmiotów monitorujących na szczeblu krajowym w ramach uzupełnienia wewnętrznych, prowadzonych przez rząd inspekcji nie należy odbierać jako wyrazu braku zaufania do jakości kontroli rządowej, lecz jako ważną dodatkową gwarancję zapobiegania złemu traktowaniu więźniów.

Inspekcja rządowa

W regule tej zastosowano neutralny termin „instytucja rządowa”. Instytucja ta może stanowić część jednego ministerstwa lub podlegać kontroli więcej niż jednego ministerstwa. W niektórych państwach inspekcję więzień mogą również przeprowadzać prokuratorzy. Kluczowe jest to, aby taka instytucja lub taki inspektorat zostały ustanowione przez władze najwyższego szczebla i były im podległe. Istnienie takiej instytucji lub takiego inspektoratu jest również formą przyznania, że administracja więzienna ma szczególny obowiązek ochrony więźniów, a władze mają obowiązek podejmowania pozytywnych działań celem ochrony i działania na rzecz godności wszystkich więźniów.

Sposób organizacji takiej inspekcji będzie się różnić – od sprawdzenia ewidencji prowadzonych przez więzienia, poprzez dogłębne audyty lokalne, które uwzględniają wszystkie aspekty administracji więziennej, po kontrolę zgodności funkcjonowania więzienia z prawem krajowym. Ważne, aby inspektorzy mieli wystarczające kompetencje do skutecznego wykonywania swoich zadań – zob. reguła 84 Reguł Nelsona Mandeli.

Inspekcja nie powinna skupiać się wyłącznie na sprawach techniczno-administracyjnych. Chociaż kontrola odpowiedniego wydatkowania budżetu jest istotna, szerszym obowiązkiem inspektora jest uwzględnienie prawa międzynarodowego oraz niniejszych reguł w zakresie, w jakim mają wpływ na administrację więzienną. Oznacza to, że taka inspekcja powinna również sprawdzać, czy procesy administracyjne prowadzą do traktowania więźniów z szacunkiem dla ich praw człowieka. Wyniki tych inspekcji należy przekazywać właściwym organom i udostępniać innym zainteresowanym stronom bez zbędnej zwłoki. W niniejszych regułach nie określono, w jaki sposób powinny być zorganizowane systemy planowania i kontroli oraz audyty. Decyzja ta należy bowiem do władz.

Niezależny monitoring

Państwa członkowskie Rady Europy mają różne modele niezależnego monitorowania warunków osadzenia. Celem tej reguły nie jest narzucenie jednej, konkretnej formy monitoringu, lecz podkreślenie zapotrzebowania na wysokiej jakości niezależny nadzór. Niektóre kraje mogą wyznaczyć rzecznika praw więźniów jako odpowiedni niezależny organ monitorujący więzienia; inne mogą wyznaczać wizytujących sędziów penitencjarnych, których zadania obejmują również niezależny monitoring; z kolei jeszcze inne mogą powołać krajowy komitet nadzorujący. Reguła ta nie wyklucza innych formatów, jeżeli zaangażowane organy są niezależne i dobrze przygotowane do pełnienia swojej funkcji. Reguła 93 zakłada również, że podmioty monitorujące składają się z wykwalifikowanych i doświadczonych ekspertów. Podmioty monitorujące powinny być także uprawnione do korzystania ze wsparcia niezależnych, zewnętrznych specjalistów, gdy same nie posiadają wystarczającej wiedzy fachowej.

W wielu krajach członkowskich podmioty monitorujące zostały przeorganizowane w taki sposób, aby mogły funkcjonować jako krajowe mechanizmy prewencji (KMP) zgodnie z wymaganiami OPCAT^[181]. W OPCAT nie wskazano, jaki rodzaj instytucji należy wyznaczyć lub stworzyć do pełnienia funkcji KMP (OPCAR, art. 17). W protokole tym zawarto jednak wymóg, zgodnie z którym instytucja powinna dysponować niezależnością funkcjonalną oraz niezależnością pracowników (OPCAT, art. 18.1), posiadać niezbędne środki do wykonywania swojej misji (OPCAT, art. 18.3) oraz mieć nadane szerokie umocowania obejmujące wizytacje (OPCAT, art. 19, 20 i 21). KMP mogą być nowo stworzonymi instytucjami lub strukturami wydzielonymi w ramach istniejących instytucji, w tym w ramach biura rzecznika praw obywatelskich oraz krajowych instytucji praw człowieka.

Oprócz oficjalnych podmiotów monitorujących rząd może postanowić o wyznaczeniu organizacji pozarządowych jako niezależnych organów, które mogłyby pełnić niektóre spośród tych funkcji lub prowadzić dodatkowy monitoring.

W celu zapewnienia pełnej niezależności monitoringu zgodnie z wymogami reguły 93.1 członkowie podmiotów monitorujących powinni być powoływani w sposób gwarantujący ich bezstronność. Członkowie powinni być ekspertami w sprawach więziennictwa i posiadać szerokie kompetencje, w tym wiedzę medyczną. Należy przywiązywać należytą wagę również do odpowiedniej reprezentacji płci (zob. reguła 84.2 Reguł Nelsona Mandeli i reguła 25.3 Reguł z Bangkoku). Równie istotna jest niezależność funkcjonalna podmiotu monitorującego: zob. art. 18.1 OPCAT. Dodatkowo podmiot monitorujący

powinien mieć możliwość wnioskowania w sprawie własnego budżetu bezpośrednio do rządu, tak aby nie był w tym zakresie ograniczony przez władze więzienne.

Ważne jest, aby ustalenia tych organów – wraz z ewentualnymi uwagami zgłoszonymi przez kierownictwo danego więzienia – były publicznie dostępne, przy czym nie należy publikować jakichkolwiek danych osobowych z naruszeniem ogólnego rozporządzenia o ochronie danych.

Aby móc działać skutecznie, niezależne podmioty monitorujące muszą mieć określone uprawnienia. Reguła 93.2 odzwierciedla art. 20 OPCAT i stanowi, że podmioty monitorujące powinny mieć szerokie uprawnienia do dostępu do informacji, w tym informacji na temat liczby więźniów. Ponadto niezależne organy monitorujące powinny móc swobodnie wybierać, które więzienia będą wizytować, oraz prowadzić prywatne i w pełni poufne rozmowy z więźniami i pracownikami więzienia. Będąc na terenie więzienia, organy te powinny mieć dostęp do wszystkich jego części. Reguła 84.1 Reguł Nelsona Mandeli określa bardziej szczegółowo, jaki powinien być zakres tego uprawnienia. W rezolucji 2266 (2019) „Ochrona praw człowieka podczas przenoszenia więźniów” z dnia 1 marca 2019 r. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy podkreśliło, że monitoring powinien rozciągać się również na warunki transportowania więźniów. Reguła 93.3 ma za zadanie ochronę każdego, kto przekazuje informacje niezależnym podmiotom monitorującym: zob. art. 21 OPCAT.

Należy zachęcać niezależne podmioty monitorujące do przekazywania egzemplarzy swoich raportów oraz odpowiedzi zaangażowanych rządów podmiotom międzynarodowym upoważnionym do monitorowania lub prowadzenia inspekcji więzień, takim jak Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom. Pomogłoby to tym podmiotom międzynarodowym w planowaniu wizytacji i zapewnianiu spójności zaleceń przekazywanych władzom oraz umożliwiłoby im trzymanie ręki na pulsie w kwestii krajowych systemów więziennictwa. Ze względu na ich ograniczone środki finansowe i zwiększanie się liczby krajów wymagających wizytacji podmioty międzynarodowe muszą w coraz większym stopniu polegać na komunikacji z niezależnymi krajowymi podmiotami monitorującymi.

Administracje więzienne powinny również promować monitorowanie przez społeczeństwo obywatelskie, w miarę możliwości przez organizacje pozarządowe zajmujące się tematyką więziennictwa. Takie podmioty monitorujące powinny współpracować z krajowymi niezależnymi podmiotami monitorującymi. Osobom kontaktującym się z podmiotami monitorującymi, w szczególności więźniom, należy się ochrona przed jakimikolwiek formami sankcji i represji (OPCAT, art. 21.1).

Zgodnie z regułą 93.6 niezależne podmioty monitorujące są uprawnione do wydawania zaleceń dotyczących działań, jakie należy podjąć, aby dorównać standardom ustanowionym w prawie krajowym i międzynarodowym. Oprócz takich zaleceń i raportów podmioty monitorujące mogą zgłaszać propozycje i przedstawiać uwagi dotyczące obowiązujących lub projektowanych przepisów prawa. Jak określono w regule 85 Reguł Nelsona Mandeli, zasadne jest wymaganie, aby władze udzieliły odpowiedzi na takie raporty w odpowiednim czasie i wskazały, w jaki sposób mają zamiar wdrożyć propozycje w nich zawarte. Bez tego wymogu władze mogłyby po prostu zignorować zalecenia.

Reguła 93.7 zapewnia, aby działania z zakresu monitorowania były odpowiednio upublicznione.

Część VII

Nieosądzeni więźniowie

Status więźniów nieosądzonych

Głównym celem tej reguły jest wprowadzenie definicji. Można z niej wywnioskować, że więźnia, który został osądzony i prawomocnie skazany na karę pozbawienia wolności za jedno przestępstwo, ale oczekuje na orzeczenie w sprawie drugiego przestępstwa, powinno się uznać za skazanego.

Podejście do więźniów nieosądzonych

W regule tej opisano podstawowe, pozytywne podejście do więźniów nieosądzonych. Podkreślono, że należy ich traktować dobrze, ponieważ ich prawa nie zostały ograniczone przez wyrok skazujący w sprawie karnej. ETPC zaznaczył, że domniemanie to ma zastosowanie wyłącznie do ram prawnych regulujących prawa takich osób oraz sposób, w jaki osoby te powinny być traktowane przez strażników więziennych[182]. Zasluguja one na szczególną ochronę przez państwo.

Wszystkich nieosądzonych więźniów należy uznawać za niewinnych. W związku z tym w regule 95.2 przewidziano dla nich dodatkowe gwarancje.

W niektórych przypadkach sądy nakładają dodatkowe ograniczenia na nieosądzonych więźniów. CPT stwierdził jednak, co następuje: „Więźniowie poddani odosobnieniu w ramach warunków aresztu tymczasowego orzeczonego przez sąd powinno się traktować w maksymalnym możliwym stopniu tak samo jak innych więźniów odbywających areszt, a dodatkowe ograniczenia należy stosować wyłącznie wówczas, gdy jest to absolutnie konieczne z punktu widzenia sprawowania wymiaru sprawiedliwości”[183]. Podejście to dotyczy również odseparowania i powinno być stosowane wobec wszystkich nieosądzonych więźniów.

W regule 95.3 zwrócono uwagę na to, że więźniowie ci mogą korzystać ze wszystkich gwarancji przewidzianych w części II oraz uczestniczyć w określonych w niej zajęciach, takich jak praca, edukacja, ćwiczenia fizyczne i rekreacja. Część VII jako całość ma na celu wsparcie nieosądzonych więźniów poprzez bardziej szczegółowe wyjaśnienie dodatkowych uprawnień związanych z ich statusem.

Zakwaterowanie

Reguła ta stanowi powtórzenie zalecenia umieszczania więźniów w celach jednoosobowych (zob. reguła 18.5) w kontekście nieosądzonych więźniów. Ponieważ tacy więźniowie są często osadzeni przez stosunkowo krótki czas, cele jednoosobowe mogą być w ich przypadku bardziej pożądane. Ze względu na to, że nieosądzeni więźniowie często spędzają więcej czasu w celach niż inni więźniowie, cele powinny być odpowiedniej wielkości.

Należy zadbać o to, aby nawet więźniowie osadzeni przez krótki czas mogli uczestniczyć w ćwiczeniach fizycznych, rekreacji i przebywać z innymi więźniami zgodnie z zasadami zawartymi w części II, tak aby umieszczenie ich w pojedynczych celach nie stało się formą odosobnienia.

Odzież

Regułę tę należy interpretować w związku z regułą 20. Podkreślono w niej, że nieosądzeni więźniowie mają prawo nosić własną odzież. Jeżeli więźniowie ci nie posiadają własnej, odpowiedniej odzieży, ubrania zapewnione im przez władze więzienne nie powinny sprawiać, że będą oni wyglądać jak skazani więźniowie.

Porady prawne

Reguła ta podkreśla konieczność podejmowania pozytywnych działań przez władze więzienne w celu udzielenia pomocy więźniom oskarżonym w sprawie karnej. Należy ją interpretować łącznie z regułą 23.

Pkt 31 zalecenia [Rec\(2006\)13](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie stosowania tymczasowego aresztowania, warunków, w jakich ono się odbywa, i zapewniania ochrony przed nadużyciami zawiera szczegółowe zasady związane z dostępem do prawnika w przypadku kontynuowania aresztu.

W regule 119 Reguł Nelsona Mandeli podkreślono, że nieosądzeni więźniowie mają prawo do bycia informowanymi o powodach ich osadzenia oraz o wszelkich postawionych im zarzutach.

Kontakty ze światem zewnętrznym

W regule tej zaznaczono, że w przypadku nieosądzonych więźniów należy maksymalnie ograniczyć restrykcje dotyczące kontaktów ze światem zewnętrznym. Należy ją interpretować łącznie z regułą 24. CPT stwierdził, że nieakceptowalne jest stosowanie jednakowych restrykcji względem wszystkich nieosądzonych więźniów, np. udzielanie widzeń tylko bez możliwości kontaktu fizycznego (tj. przez szybę) lub zupełny zakaz widzeń lub rozmów telefonicznych. Wszelkie restrykcje powinny opierać się na dogłębnej, indywidualnej ocenie ryzyka, jakie może stanowić dany więzień^[184].

Praca

Często zapomina się o tym, że nieosądzeni więźniowie mogą pracować w więzieniu, choć nie można ich do tego zmusić. Jedynym wyjątkiem jest fakt, że od wszystkich więźniów można wymagać, aby zgodnie z regułą 19.5 w imię higieny utrzymywali ciało, ubrania i pomieszczenia przeznaczone do spania w czystości i porządku. W regule 100 podkreślono znaczenie oferowania pracy również nieosądzonym więźniom i zapewnienia, aby byli odpowiednio traktowani i adekwatnie wynagradzani za taką pracę.

Dostęp do rygoru dla więźniów skazanych

W tej regule przyznano, że nieosądzeni więźniowie mogą mieć interes w poddaniu się rygorowi dla więźniów skazanych nawet przed własnym skazaniem, na przykład gdy sprawa dotyczy nadużywania narkotyków lub alkoholu lub przestępstw seksualnych. Wobec tego w czasie aresztu należy ich poinformować o tym, jakiemu rygorowi mogliby się poddać, tak aby umożliwić im złożenie wniosku o dostęp do takiego rygoru.

Część VIII

Więźniowie skazani

Cele rygoru dla odbywających karę

Reguła służy określeniu celów dla skazanych więźniów za pomocą prostego, pozytywnego języka. Stanowi ona podstawę dla kolejnych reguł. Skupiono się w niej na środkach i programach dla skazanych więźniów, które promują i rozwijają indywidualną odpowiedzialność zamiast koncentrować się wyłącznie na przeciwdziałaniu recydywie.

Reguła jest zgodna z wymogami kluczowych instrumentów międzynarodowych, w tym z art. 10.3 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych (MPPOiP), który stanowi, że „[s]ystem penitencjarny obejmuje takie traktowanie więźniów, którego podstawowym celem jest ich ukształtowanie i resocjalizacja”. W przeciwieństwie do MPPOiP w brzmieniu reguły celowo nie użyto terminu „resocjalizacja”, który implikuje przymusowe działanie. Zamiast tego podkreślono w niej, jak ważne jest umożliwienie skazanym więźniom – którzy często pochodzą z wykluczonych społecznie środowisk – rozwijania się w takim kierunku, który pozwoli im na wybór ścieżki życiowej, która jest zgodna z prawem. Przygotowanie skazanych więźniów do powrotu do społeczeństwa zostało uznane za potrzebne i z czasem nabrało na znaczeniu w orzecznictwie ETPC opartym na różnych przepisach EKPC, w tym na art. 3^[185] i 8. Ogólnym celem musi być reintegracja ze społeczeństwem, niezależnie czy ujmujemy ją w ramy resocjalizacji, rehabilitacji społecznej, czy odstąpienia od przestępczości. Reintegracja powinna być szeroko zakrojona, nie tylko w celu wyeliminowania recydywy, lecz również w celu poprawy jakości życia więźniów i zwiększenia ich zdolności do skutecznego funkcjonowania w społeczeństwie.

Jak wskazano w regule 89, w więzieniu powinni być dostępni pracownicy o różnych specjalizacjach, aby umożliwiać więźniom doskonalenie kompetencji oraz zmianę postaw i zachowania.

W regule 102 przyjęto to samo kompleksowe podejście co w regule 4 Reguł Nelsona Mandeli, w której zwrócono uwagę, że „administracja więzienna oraz inne właściwe organy powinny oferować wykształcenie, szkolenia zawodowe i pracę, a także inne formy pomocy, które będą właściwe i dostępne, łącznie ze środkami o charakterze zaradczym, moralnym, duchowym, społecznym, a także zdrowotnym i sportowym”. W Regułach Nelsona Mandeli stwierdzono dalej, że „[w]szystkie takie programy, czynności i usługi powinny być zapewniane odpowiednio do indywidualnie określonych potrzeb postępowania z więźniami”.

Wykonywanie rygoru dla więźniów odbywających karę pozbawienia wolności

Ta reguła stanowi punkt wyjścia dla rygoru przeznaczanego dla skazanych więźniów. Uwypuklono w niej potrzebę niezwłocznego zaangażowania więźniów w planowanie swojego pobytu w więzieniu w taki sposób, aby jak najlepiej wykorzystać oferowane tam programy i udogodnienia. Planowanie odbywania kary odgrywa tu kluczową rolę, przy czym stwierdzono, że tego rodzaju planów nie trzeba sporządzać dla więźniów odbywających bardzo krótką karę pozbawienia wolności. Ważne jest, aby planowanie to opierało się na adekwatnych informacjach, które powinny pochodzić z jak największej liczby rzetelnych źródeł. Przy planowaniu należy korzystać z ocen instytucji probacyjnych i innych, jeżeli takie oceny są dostępne.

Dodatkowo reguła 103 zawiera przegląd różnych strategii, które można obrać w ramach takiego rygoru. W regule 103.4 wymieniono konkretnie pracę i edukację, ponieważ dotyczą ich również odrębne reguły w tej części, lecz nie są to jedyne strategie, jakie można przewidzieć.

Reguła 103.5 służy podkreśleniu, że w stosownych przypadkach istotne jest uzupełnienie wyżej wymienionych obszarów o opiekę medyczną i psychologiczną oraz pracę społeczną. Proaktywne wsparcie psychologiczne udzielane przez specjalistów może wykraczać poza reaktywną troskę o zdrowie fizyczne i psychiczne więźniów i stanowić część indywidualnych planów odbywania kary.

W regule 103.6 wskazano, że systematyczny plan regularnego wykorzystywania przepustek powinien być częścią ogólnego rygoru dla skazanych więźniów. Jego ewentualne zastosowanie należy rozważyć, gdy sposób odbywania kary jest planowany po nabyciu przez więźnia statusu skazanego. Reguła ta opiera się na bardziej szczegółowym zaleceniu nr [Rec\(82\)16](#) Komitetu Ministrów w sprawie przepustek dla więźniów, a w szczególności na wyrażonym w nim uznaniu znaczenia przepustek dla więźniów jako środka ułatwiającego reintegrację społeczną i sprawiającego, że życie więzienne staje się bardziej ludzkie. Powinna istnieć procedura umożliwiająca ocenę, którym więźniom można udzielić przepustki. Więźniowi można odmówić udzielenia przepustki, jeżeli występuje wysokie ryzyko, że ponownie popełni przestępstwo lub nie wróci do zakładu po jej wykorzystaniu. Wymóg odpowiedniej oceny ryzyka związanego z zagrożeniem, jakie może stwarzać więzień ubiegający się o przepustkę – zob. [\[186\]](#). Udzielanie przepustek powinno być rozpatrywane również w przypadku więźniów cudzoziemców, jeżeli spełniają oni kryteria stosowane wobec innych więźniów (zob. pkt 35.2.b zalecenia [CM/Rec\(2012\)12](#) Komitetu Ministrów dotyczącego więźniów będących cudzoziemcami).

W regule 103.7 odzwierciedlono tendencję do coraz powszechniejszego stosowania technik sprawiedliwości naprawczej w przypadku skazanych więźniów, którzy chcieliby bezpośrednio lub pośrednio naprawić szkody wyrządzone popełnionym przez nich przestępstwem. Ważne, aby było to dobrowolne i nie stanowiło pośredniej formy dodatkowego ukarania. Reguła odnosi się do norm zawartych w zaleceniu nr [Rec\(87\)21](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw i zapobiegania wiktymizacji oraz zaleceniu [CM/Rec\(2018\)8](#) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącym sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych.

W regule 103.8 podkreślono znaczenie odpowiednich planów odbywania kary w przypadku więźniów skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności, mimo że ich zwolnienie może być bardzo oddalone w czasie – zob. zalecenie [Rec\(2003\)23](#) Komitetu Ministrów w sprawie zarządzania przez administracje więzienne więźniami odbywającymi karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne długoletnie kary pozbawienia wolności, a także normy CPT dotyczące sytuacji więźniów skazanych na dożywotnie pozbawienie wolności[\[187\]](#).

Organizacyjne aspekty odbywania kary

Reguła ta zapewnia, aby osadzenie skazanych więźniów było zorganizowane w sposób ułatwiający zarządzanie rygorami – więźniowie powinni być zakwaterowani i zgrupowani w taki sposób, aby było to jak najłatwiejsze. W regule określono, w jaki sposób należy wdrażać sporządzone wcześniej plany. Należy również podjąć praktyczne kroki w celu regularnego przeglądu pierwotnych decyzji dotyczących postępowania z poszczególnymi więźniami.

W przypadku przenoszenia więźniów należy uwzględnić wpływ takich przeniesień na ich indywidualne plany odbywania kary. Po przybyciu więźniów do nowych zakładów powinno się poddać przeglądowi ich plany odbywania kary w celu wprowadzenia ewentualnych zmian.

Praca wykonywana przez więźniów skazanych

Reguła ta dotyczy wyłącznie pracy wykonywanej przez skazanych więźniów. Należy ją interpretować w związku z regułą 26 zawierającą ogólne zasady dotyczące pracy. Reguła 105 odzwierciedla ważną rolę, jaką odgrywa praca w przypadku więźniów skazanych, lecz jednocześnie podkreśla się w niej, że nie powinna ona stanowić dodatkowej formy ukarania. Wszystkie gwarancje zawarte w regule 26 mają zastosowanie także do skazanych więźniów.

Chociaż władze więzienne mogą wprowadzić przymus pracy, podlega ona ograniczeniom polegającym na tym, że warunki wykonywania takiej pracy muszą być zgodne ze wszystkimi właściwymi normami i środkami kontroli mającymi zastosowanie poza więzieniem. Biorąc pod uwagę brak konsensusu między państwami członkowskimi Rady Europy w kwestii świadczenia pracy przez więźniów, którzy osiągnęli wiek emerytalny, ETPC uznał, że reguły 105.2 nie można interpretować jako absolutnego zakazu wykonywania pracy przez więźniów w wieku emerytalnym, który naruszałby art. 4 EKPC[\[188\]](#).

Reguła 105.4 wymaga, aby władze wypłacały wynagrodzenie wszystkim więźniom chętnym do podjęcia pracy. Przestrzeganie tej zasady przyczyni się do zapewnienia, aby możliwość pracy nie dawała pola do faworyzowania więźniów za pomocą przyznawania miejsc pracy. Zachęci to również skazanych więźniów do zgłaszania się zarówno do pracy, jak i do programów edukacyjnych oraz innych programów.

Zawarty w regule 105.5 przepis dotyczący potrącania środków przekazywanych na cele naprawcze z wynagrodzenia za pracę więźniów daje dodatkową możliwość włączenia technik sprawiedliwości naprawczej, o których mowa w regule 103.7, do rygoru dla skazanych więźniów.

Edukacja więźniów skazanych

Reguła ta ma zastosowanie wyłącznie do edukacji skazanych więźniów i należy ją interpretować w związku z regułą 26, która zawiera ogólne przepisy dotyczące edukacji więźniów. W regule 106 podkreślono kluczową rolę edukacji i rozwijania umiejętności w rygorze dla więźniów skazanych oraz spoczywający na władzach obowiązek zachęcania skazanych więźniów do podejmowania wysiłków edukacyjnych i zapewniania im odpowiednich programów edukacyjnych.

Zwolnienie więźniów skazanych

Postanowienia reguły 107.1 uzupełniają postanowienia reguły 33 dotyczące zwolnienia więźniów o przypadek więźniów skazanych. Regułę 107 należy interpretować łącznie z zaleceniem [Rec\(2003\)22](#) Komitetu Ministrów w sprawie warunkowego zwolnienia. Zgodnie z zawartym w niej wymogiem należy przywiązać szczególną wagę do umożliwienia skazanym więźniom prowadzenia zgodnego z prawem życia w społeczeństwie. Regulacje dotyczące okresu poprzedzającego zwolnienie więźnia powinny skupiać się na tym celu oraz na związkach ze społeczeństwem w sposób określony w regule 107 i szczegółowo omówiony w zaleceniu.

Zawarte w regule 107.4 odniesienie do instytucji należy rozumieć jako obejmujące służby probacyjne, ponieważ w przypadku warunkowego zwolnienia więźniów szczególnie istotna jest współpraca z instytucją odpowiedzialną za nadzorowanie warunkowego zwolnienia.

Część IX

Uaktualnianie reguł

Ponieważ wiedza na temat najlepszych praktyk więziennych nieustannie ewoluuje, ważne jest, aby Europejskie Reguły Więzienne odzwierciedlały tę ewolucję. Należy stworzyć mechanizm umożliwiający regularne aktualizowanie reguł. Takie uaktualnienia powinny opierać się o badania naukowe dotyczące praktyki więziennej oraz inne zmiany wynikające z orzecznictwa ETPC i działalności CPT. Przy tej okazji należy również uważnie przyjrzeć się związkowi między regułami a innymi instrumentami, normami i zaleceniami w sferze karnej. Konieczność regularnego aktualizowania reguł podkreślono w rezolucji nr 4 z XXVI Konferencji Ministrów Sprawiedliwości Rady Europy (MJU-26 (2005) Resolution 4 Final, pkt 11).